2023

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapets årsbok

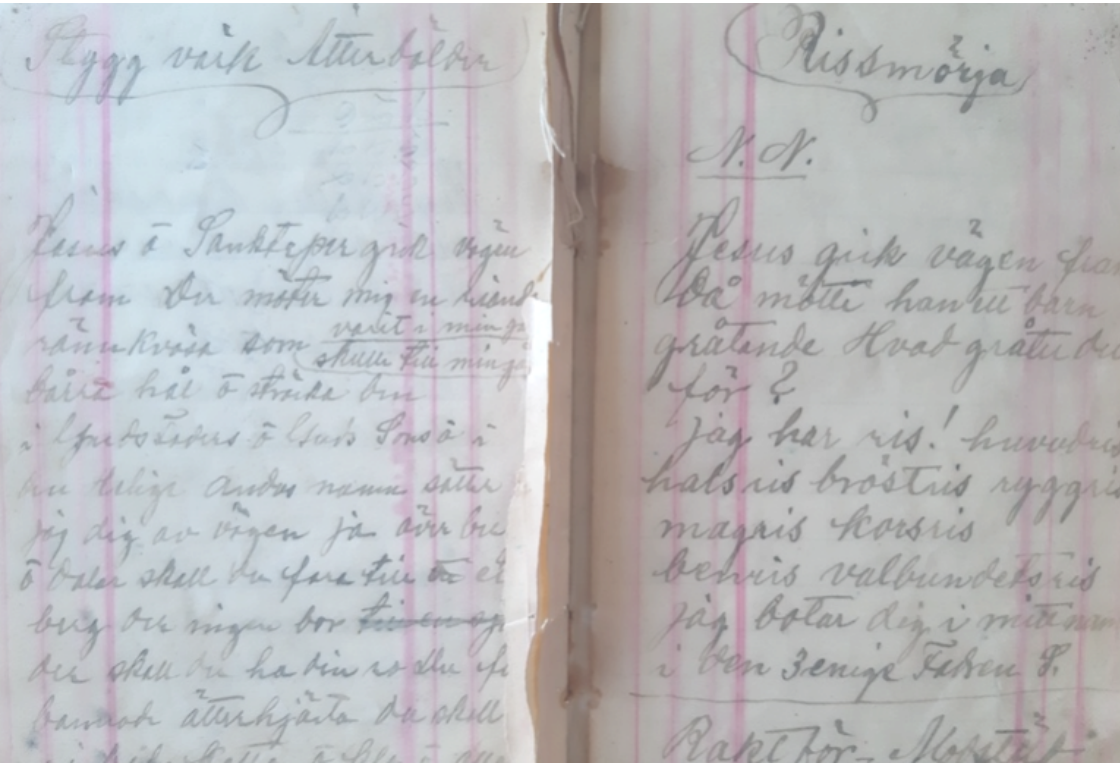

Red. Susanne Haugen, Robert Eckeryd & Helena Haage

Oknytt

Årsbok 2023, årg. 44
Johan Nordlander-sällskapet

Redaktör: Susanne Haugen
Biträdande redaktörer: Robert Eckeryd och Helena Haage

Redaktionskommitté: Carina Strömberg (ordf.), Anna-Lill Drugge, Ulf Lundström, Jan Samuelsson och Mats Rolén.

Manuskript till *Oknytt,* samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda sänds till adressen: Susanne Haugen, Laxögern 62, 907 88 TÄFTEÅ eller susanne.haugen@umu.se

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:
Carina Strömberg, Frösövägen 55, 832 44 FRÖSÖN eller
carina.stromberg@vilhelmina.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften 200 kronor till sällskapets Plusgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlemmarna erhåller bl.a. tidskriften *Oknytt* som fr.o.m. 2022 utkommer som årsbok.

Omslagsbilden: Uppslag ur svartkonstboken från Vägersjön. Foto: Alessandra Mastrangelo.

Tryckt av Original Tryckeri, Umeå 2023.

ISSN 0349-1706
Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2023.

Innehåll

IRMA RIDBÄCK
Brott och straff i väglöst land. Rättegången 1861–1862 mot Nils Petter Adamsson från Narken 1

ULF LUNDSTRÖM
Sjungande dalen – ett märkligt namn på en stadsdel i Skellefteå 39

ALESSANDRA MASTRANGELO
En svartkonstbok från Vägersjön 50

THORE TAFVELIN
Skomakarpojken som blev Själevads herre. Om Carl Johan Holms liv och verksamhet 75

LISA M. GRANBERG
Samtal med samstämda röster 106

GUNNAR BALGÅRD
En skolflickas vittnesbörd. Skolgång i Umeå på 1950- och 60-talen 112

ESKIL DAGMAN
Att få öppna ett Törnrosaslott. Tankar vid mottagandet av Sällskapets kulturpris 133

MINNESORD 139

RECENSIONER 151

IRMA RIDBÄCK

Brott och straff i väglöst land

Rättegången 1861–1862 mot Nils Petter Adamsson från Narken

Den här berättelsen handlar om bondsonen Nils Petter Adamsson i den lilla skogsbyn Narken i Tornedalen, som enligt vad familjehistorien förtäljer, hade tillverkat falska mynt, blev dömd och ”satt på fängelset i Gävle […] i tre år och gick sen till fots hem därifrån”.[1] Ovanpå alltihop så blev han sedan storbonde i grannbyn Jerijärvi.

Av husförhörslängden framgår att Nils Peter mycket riktigt var dömd för att ha hanterat falska mynt, däremot avtjänades straffet på Långholmen i Stockholm. Domen, som slutligen avkunnades av Kungl. Maj:t (Högsta domstolen), citerades i husförhörslängden bl.a. på följande sätt: ”för utprångling af falskt mynt vara äran förlustig, och hållas till 3 års straffarbete”.[2] Händelserna som här skildras bygger på vad

---

[1] Berättat i juni 1966 av byggnadsarbetaren Ulrik Ridbäck (1895–1969), Narken, på meänkieli för artikelförfattaren Irma Ridbäck och hennes mor.

[2] Landsarkivet i Härnösand (HLA), Korpilombolo kyrkoarkiv, AI:3, (1865–1875), s. 24. Att vara ”äran förlustig” var synonymt med att mista sitt medborgerliga förtroende och man kunde då inte rösta, ingå avtal,

som framkommer i rättegångshandlingar och tilldrar sig i huvudsak i byarna Narken och Saikkosjärvi inom Korpilombolo församling i dåvarande Överkalix tingslag.

Bild 1. Runt Narken finns ”Narkens kolonat, Kronotorp, Långheden, Äihämä kolonat”, vilka tillkom på 1900-talet. På 1860-talet var här väglöst land. Man färdades på upptrampade stigar och vintervägar samt på Kalixälven. Källa: Generalstabens karta godkänd och tryckt 1950. Norrbotten.

---

uppbära ämbeten, förekomma som vittne vid domstol, inneha handelsrättigheter m.m. (*Nordisk familjebok* (uggleupplagan), Band 17, 1912, s. 1386). Sina medborgerliga rättigheter återfick han först 1906-12-31 (HLA, Korpilombolo, kyrkoarkiv, AII:1 (1896–1907), s. 10.

Misshandeln i Saikkosjärvi

Året var 1861. Omkring kl. 10–11 på dagen, fredagen den 8 februari kom den 22-årige bondsonen Nils Petter Adamsson till Saikkosjärvi, som var en ensam gård nordväst om sjön med samma namn, där nybyggaren Johan Hansson var bosatt. Nils Petters ärende gällde en fordran han hade på Hansson för ”på credit lämnad spirituosa”.[3] Johan var gift, hustrun hette Magdalena Eriksdotter och de hade tre barn som var 4, 5 och 7 år gamla.[4] Johan var ute i skogen i arbete när de unga männen anlände och Magdalena gav sig i väg för att hämta honom. När hon och maken återkommit kokade hon sedan kaffe, till vilket det dracks rom som Nils Petter hade haft med sig. Enligt en skriftlig redogörelse om det som utspelade sig, skriven av kapellpredikanten Stenborg, var Nils Petters avsikt att Johan Hansson skulle bli berusad (”öfwerlastad”) av spriten. Det blev han inte riktigt och därför hade Nils Petter enligt redogörelsen ”äfwen misslyckats att werkställa sin tydliga afsigt att tillfoga öfwerwåld åt Johan Hansson” och lämnade Saikkosjärvi.[5]

Nils Petter återkom emellertid en stund senare i sällskap med drängen Henrik Adamsson, en bondson från Narken (ej bror till Nils Petter) och ska då ha gått in i Johans boningsrum

---

[3] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport).

[4] HLA, Överkalix kyrkoarkiv, AIa:8 (1853–1860), s. 14. Barnen omnämns dock inte i samband med händelserna.

[5] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport); HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 15 april 1861, bilaga 4 (Johan Hanssons vittnesmål).

där denne befann sig.[6] Han hade med sig en yxa, som Johans hustru Magdalena, vilken ”gråtande och bönfallande” ställt sig i vägen, lyckades ta av honom och gömma.[7] Nils Petter försökte flera gånger utan framgång överfalla Johan. Däremot slog han till Magdalena i huvudet med ett annat tillhygge så att hon tillfogades två sår. Nils Petter och Henrik Adamsson avlägsnade sig därefter och enligt den här refererade skrivelsen av Stenborg så ”tillfredsställde [Nils Petter] omedelbart derefter sin hämndlystnad genom att utslå alla fönster i det ifrågavarande boningsrummet”.[8]

Morgonen därpå, den 9 februari, återkom Nils Petter en andra gång, tillsammans med två kamrater, bondsonen Henrik Persson Kuitu och bonden Olof Nilsson Lassi, båda från Narken. Han uppgav då att avsikten var att förlikas med Johan och han hade sedan trakterat de närvarande inklusive sig själv med dryck ur en flaska som han även nu haft med sig, varefter ”förlikningen slöts under tårar å Nils Petter Adamssons sida”.[9] Sedan kamraterna avlägsnat sig bad Nils Petter att Johan skulle hjälpa honom med något arbete vid Narkån. Johan anade försåt, vilket han också hade nämnt, men

---

[6] Drängen och bondsonen från Narken, Henrik Adamsson, f. 1834, återkommer senare i berättelsen och ska inte förväxlas med Nils Petter Adamssons bror med samma namn, f. 1847.

[7] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport).

[8] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport), 22 mars (Henrik Adamssons vittnesmål). Huset torde varit en femväggig stuga, dvs. pörtet, en kammare och mindre förstuga, samt en liten kammare ytterligare.

[9] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport).

övertalades att följa med efter att Nils Petter ånyo under tårar förnekat att han hade några onda avsikter.[10] På vägen dit gick hästen ur seldonet och när Johan skulle spänna hästen för släden igen hade Nils Petter gripit tag i hästslädens ena fimmerstång,[11] som var försedd med en järnkrok. Med den misshandlade han Johan tills denne låg ner på isen utan mössa och vantar, och lämnade honom sedan där för natten och for själv med Johans häst och släde genom skogen hem till Narken. När Nils Petter sovit ruset av sig, greps han av ånger, tog sin egen häst och hämtade upp den svårt sargade Johan och körde honom till hemmet i Saikkosjärvi.[12]

Det var mycket ovisst om Johan skulle överleva och hustrun Magdalena lät sända bud till kapellpredikanten Erik Anders Stenborg i Korpilombolo om att Johan ville ta emot nattvarden. Predikanten anlände den 12 februari, vilken befarade att Johan inte skulle överleva.[13]

---

[10] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861 (Magdalena Eriksdotters vittnesmål)

[11] Fimmerstång eller fimmelstång, ålderdoml. för 'skakel'. (Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok,* Band I, Lund 1957, s. 210).

[12] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport).

[13] Ibid. Kapellpredikanten Erik Anders Stenborg var verksam i Korpilombolo 1859–1864 (Leonard Bygdén, *Härnösands stifts herdaminne*, del IV, Uppsala 1926, s. 382).

Rapport till länsman

Vid sitt besök fick Stenborg de förutvarande händelserna berättade för sig av Johan och Magdalena. Som framgått hade Johan inte kommit hem under natten till den 10 februari. I daggryningen hade Nils Petter bultat på stugdörren och förklarat att Johan låg i släden och hade förkylt sig. Med hjälp av hustrun bars Johan in till en säng och då bekände Nils Petter för henne ”under strida tårar sin gerning”.[14]

Stenborg skickade efter besöket sin skrivelse – den ovan refererade – till August Sandman, länsman och åklagare i Överkalix. I den beskrev han i upprörda ordalag den grava misshandel som Johan Hansson hade utsatts för.[15] Skrivelsen inleds: ”En i högsta grad upprörande händelse har tilldragit sig här. Det är ett nytt ohyggligt bidrag till lönnkrögeriets historia”.[16] Kapellpredikanten Stenborg kontaktade även provinsialläkaren Carl Josua Wretholm när denne kom till Korpilombolo. Den 24 februari begav sig Wretholm till Saikkosjärvi och undersökte Johan Hansson. I en attest redovisar han patientens tillstånd:

---

[14] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport).

[15] I sin anmälan skriver Stenborg att han beskrivit i enlighet med vad makarna berättade vid sitt besök hos dem när Johan var sängliggande. Antagligen kunde Stenborg tornedalsfinska. Johan orkade inte tala så länge, hustrun torde varit den som berättade mest och utförligast HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport).

[16] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs rapport).

> Ett ännu ej läkt sår i pannan, sträckande sig ca 1 tum uppåt från hårfästet; ett mindre runt ärr vid högra yttre ögonvinkeln, vänstra sidan av ansiktet svullen mellan ögat och yttre hörselgången, särdeles ömmande vid tryckning på okbenet. Värk och stickningar sprida sig inåt hjärnan. Vänstra armbågen svullen. Strålbenet skadat, bräckt på mitten. Vänstra knät likaledes svullet, böjd sträckning, värkande. Starka hudblånader utgå därifrån uppåt låret, nedåt under skänkeln ca 6 tum åt vardera hållet. Fjättrad vid sängen, kan ej resa sig.[17]

Här beskrivs således en mörbultad man utan förmåga att resa sig upp ur sängen. Wretholm var för övrigt stationerad i Haparanda, hans besök i Saikkosjärvi räknades från Jerijärvi, 10 mil tur och retur på vinterväg, och kostade inkl. besiktning och attest samt lega för släde och seldon 10 riksdaler riksmynt.[18]

Nils Petter Adamsson häktas

Stenborgs skrivelse fick till följd att Nils Petter Adamsson häktades för att ställas inför häradstinget. I samband med att han greps reste länsmannen Sandman de sju milen från sin bostad i Bränna i Överkalix församling till Narken efter en häst, men transporten av fången till häradshäktet i Överkalix

---

[17] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 4 (Carl Josua Wretholms attest ang. Johan Hansson).
[18] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 11 (Carl Josua Wretholms reseräkning).

skedde med två hästar. Allt tilldrog sig i väglöst land, men länsman reste inte utefter den årliga vintervägen på Kalixälven utan via Korpilombolo. Därifrån fanns en väg till Överkalix. Reseräkningen visar att han hade en medhjälpare och traktamentet visar bortovaro i tre dagar à 1,50 riksdaler riksmynt.[19] Inför gripandet av Nils Petter hade Sandman och länsman Bergdahl från Övertorneå kommit fram till att det behövdes en stark karl som assisterade, varvid arbetaren Johan Jakobsson Sallinen, som vistades i Narken, blev föreslagen och anlitad.[20]

Inför häradsrätten

Rättegången mot Nils Petter hölls vid ett urtima ting i Överkalix. Överkalix fick omkring 1730 egen tingsstuga, som även fungerade som sockenstuga. Socknen bildade gemensamt tingslag med Nederkalix fram till 1760, då de skildes åt judiciellt. Överkalix socken blev därmed ett tingslag med eget årligt häradsting. Urtima ting (extra ordinarie) låg utanför detta och ägde rum om man ansåg att man inte kunde vänta till nästa ordinarie tingstillfälle.[21]

---

[19] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 13 (August Sandmans reseräkning).

[20] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861.

[21] Urtima ting: ”förlagd till annan tid än den fastlagda tiden om möte. För svåra brottmål och komplicerade ärenden”. (*Norstedts svenska ordbok*, Stockholm 1990). Korpilombolo ingick t.o.m. 1856 i Överkalix församling, då det bröts ut som egen församling, men kom fortsatt att höra till Överkalix tingslag fram till 1873, då Korpilombolo blev eget tingslag.

I tingshuset i Bränna inleddes rättegången den 21 mars 1861. Åklagaren, länsman August Sandmans yrkande lästes upp, i vilket han refererade till Stenborgs skrivelse. Utöver att Nils Petter rannsakades för att ha utövat våld mot Johan Hansson, tillkom även flera andra åtalspunkter, varav en var att han uppgavs ha uppfört sig våldsamt mot sin far Adam Persson. Tidpunkten för våldet mot fadern kunde länsmannen emellertid inte ange. Nils Petter, som bedrev handel, anklagades dessutom såväl för att ha sålt spritdrycker i otillåtna partier ”å sabbath” och för att ha utskänkt rom på en vardag (”söckendag”) hösten år 1860.[22] Han var även tilltalad för att ha satt i omlopp eller utprånglat falska mynt m.fl. anklagelser (se vidare nedan). Det kom att krävas ett flertal rättegångstillfällen innan häradsrätten avkunnade dom.

Problem att färdas i väglöst land

De flesta av vittnena i målet mot Nils Petter hade lång väg till tingsplatsen. Enkel väg var avståndet ofta mellan 7 och 10 mil att i väglöst land gå eller resa efter häst från bostaden till tingshuset. Det var därför ganska komplicerat att hålla rättegång eftersom det kunde vara svårt för dem som kallats till tinget att infinna sig vid domstolen. Exempelvis inställdes en av målets rättegångsförhandlingar den 11 januari 1862 eftersom vittnen inte infann sig. Orsaken var menföre, förmodligen mycket snö eller rikligt snöfall. Kyla kunde också vara ett hinder liksom snösmältning och islossning om våren. Den 1 juni 1861 skrev häradshövdingen Georg Wilhelm Cygnaeus

[22] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861.

att den dagens rättegångsförhandling måste uppskjutas till ett nytt urtima ting, utsatt till 26 juni. Skälet var vårvädret som skapade svårframkomliga stigar och vägar när intervägarna blev obrukbara.[23] Även denna gång uteblev inkallade vittnen. I flera fall medan detta mål pågick ansåg rätten sig sakna skäl att vid menföre bötfälla vittnen som inte inställde sig.[24]

Språkfrågan, behov av tolk

Förutom problemen med att färdas till tingsplatsen orsakade även språkfrågan besvär. Eftersom Nils Petter och de flesta vittnen endast talade finska fick förhandlingarna tolkas.[25] Befolkningen i flertalet socknar var finsktalande eller talade tornedalsfinska. I rättssalen blev det en obekväm situation för många vittnen. Överkalixborna talade överkalixmål. Domaren och notarien var tillresta för rättegången och talade svenska, men domaren, häradshövding Cygnaeus, kan ha haft vissa kunskaper i finska.[26] Vid varje rättegångstillfälle fanns en rättstolk med. En fånggevaldiger från Luleå

---

[23] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 26 juni 1861.

[24] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 1 juni 1861.

[25] Länsman August Sandman avslutade sin framställan om extra ting med orden: ”fången endast är mägtig finska språket”. Rättegångstolk var Johan Petter Curtelius (1791–1864) (HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, bilaga nr 2.)

[26] Släkten Cygnaeus kom från Kuopio i Finland, men efter 1809 flyttade landssekreteraren Magnus Wilhelm C. (1783–1852) till Sverige och blev landssekreterare i Norrbottens län 1810 och 1812 i Västerbottens län. Sonen, häradshövdingen Georg Wilhelm C. (1819–1865), var domare i rättegången mot Nils Petter Adamsson (*Svenskt biografiskt lexikon*, Band 9, Stockholm 1931, s. 486.)

cellfängelse fanns också med för att transportera fången, som tillbringade nattvilan i häradshäktet under rättegångsförhandlingar som utsträcktes över två eller flera dagar. Till häradsrätten transporterades Nils Petter de elva milen från Luleå Cellfängelse till Överkalix tur och retur hela nio gånger och till Nederkalix (ort: Kalix) två gånger. Sammanlagt förblev han i Luleå cellfängelse i 22 månader.[27]

Våldet mot fadern

Den första rättegångsdagen, den 21 mars 1861, hördes Nils Petters far Adam Persson, som på tillfrågan uppgav att sonen inte hade brukat våld eller förolämpat honom, att familjens ekonomi var god och att han inte visste ifall Nils Petter sålt spritdrycker. Ett vittne, Erik Eriksson Välitalo, hade under flera år arbetat hos Adam Persson och senare även hyrt en bostad där. Han berättade att sonen och fadern ofta varit ”i kif och bråk”, men han kunde inte minnas att sonen fällt smädeord eller nedsättande skällsord mot fadern. Däremot hade Nils Petter starkt och hotfullt gått ut mot faderns tanke att gifta om sig (denne var änkling).[28] Sedan hördes Nils Petter själv, som nekade till allt han anklagats för beträffande att han skulle ha begått något brottsligt mot sin far, och sade sig aldrig ha förolämpat denne, varken i ord eller gärning.

---

[27] HLA, Kriminalvårdsanstaltens i Luleå arkiv, i Luleå, DIIIa:4 (fångrulla 1861–1863); HLA, Nederkalix häradsrätt, AIa:76 (1861), höstinget 1861 § 27, 32; HLA, Nederkalix häradsrätt, AIb:11 (1855–1865), 28 augusti 1861, § 3.

[28] Adam Perssons hustru avled 1847-05-15. (HLA. Korpilombolo kyrkoarkiv, AI: 3 (1865–1875), s. 25.)

Våldet mot Johan Hansson

Till denna första rättegångsdag hade även Johan Hansson fått kallelse, men han var fortfarande sjuk p.g.a. misshandeln. Hustrun Magdalena Eriksdotter inställde sig vid rätten och instämde till relativt stor del med Stenborgs skrivelse, som i huvudsak är den källa som refererats till ovan angående misshandeln. Hon gjorde emellertid en del rättelser och tillägg.[29] Om Nils Petter första besök på förmiddagen, när Johan fick hämtas hem från skogen, sa hon att medan de drack kaffe och till det den rom som Nils Petter hade haft med sig, så uppstod enligt henne en ordväxling mellan honom och Johan. Enligt henne hade även den gången en yxa figurerat, som låg på golvet och som Nils Petter fattat tag i.

Magdalena hade då rusat fram och gripit tag i svarandens armar, varefter hon med Johans hjälp kunnat ta yxan från honom. I samband med detta föll Nils Petter omkull på golvet, och hade sedan klivit upp och brottats med Johan en stund under vilket tumult den spis som fanns i rummet skadats något. Efter att de båda männen enligt Magdalena ”åter blifvit goda wänner” hade Nils Petter begivit sig därifrån vid 5-tiden på eftermiddagen.[30] Två timmar senare återkom så Nils Petter med den tidigare omnämnde drängen Henrik Adamsson. Magdalena befann sig då i fähuset och hörde oljud från bostadshuset. När hon kom in såg hon Nils Petter och Johan stå mitt emot varandra hållandes i en yxa, den förre i själva yxan, den sistnämnde i skaftet. Med hjälp av Henrik Adamsson

---

[29] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861 (Magdalena Eriksdotters vittnesmål).
[30] Ibid.

lyckades Magdalena ta av Nils Petter yxan och sedan gömde hon den ute på gården. Nils Petter hade därefter varit mycket uppbragt och bl.a. ”sagt sig wilja slå ihjel alla som funnos i huset”.[31] Mot slutet av detta handgemäng hade han slagit Johan med en knytnäve och därefter, som nämnts ovan, även Magdalena två gånger. Enligt henne själv hade Nils Petter först stoppat handen i fickan och hon hade inte sett om han använt ett tillhygge, men uppgav att det var troligt, då ett långt blodsår uppstått som inte orsakats av en kniv.[32] Efter detta hade Nils Petter och Henrik Adamsson avlägsnat sig och den förstnämnde slagit sönder rutorna i två fönster med en ugnskrok. Hon berättade även att Johan till henne hade uppgivit att han hade sovit när Nils Petter kommit in i hans rum med en yxa och hotat slå Johan, som då stigit upp och omedelbart fattat tag i yxans skaft.[33]

Magdalena bekräftade väsentligen det som Stenborg tagit upp om det som hände dagarna därefter inklusive misshandeln av Johan och hur han återfördes hem, med den skillnaden att hon inte hade hört att de hade förlikats innan de tillsammans gav sig i väg mot Narkån. Hon uppgav även att hon efter att den skadade maken kommit hem den 10 februari hade måst följa med Nils Petter till den plats där denne

---

[31] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861 (Magdalena Eriksdotters vittnesmål).

[32] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861 (Magdalena Eriksdotters vittnesmål), bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs skrivelse).

[33] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars (Magdalena Eriksdotters vittnesmål).

lämnat Johans häst för att hämta hem den.[34] När hon kommit hem hade hon sett att hästen hade blod på näsborrarna och enligt henne var den modfälld, men däremot inte skadad i övrigt. Magdalena fick även vid rätten en fråga om kapellpredikanten Stenborgs besök och i sitt svar nämnde hon att Johan Hansson sagt till denne att han nog ”förlät Nils Petter Adamsson”.[35]

När Nils Petter själv hördes angående våldet mot Johan och Magdalena förnekade han att ”han på något sätt förolämpat eller slagit, hwarken Johan Hansson eller Magdalena Ericsdotter”.[36] Han nekade även till att skjutsat hem Johan och till övriga anklagelser i saken. Däremot bekräftade han att han den 8 februari hade besökt Johan i några timmar och där druckit kaffe och den rom han haft med sig. Enligt Nils Petter hade Johan och Magdalena sedan överfallit honom så att hade måst ”aflägsna sig från deras bostad”.[37] Han hade då lämnat kvar sina handskar och tillsammans med Henrik Adamsson senare på dagen återvänt för att hämta dem, i samband med vilket han i förstugan blivit hotad med en yxa av Johan och måst avlägsna sig utan handskarna, som han dock senare fått tillbaka. Han förnekade det som Magdalena och kapellpredikanten Stenborg uppgivit om att han återvänt till Saikkosjävi dagen efter.

---

[34] Magdalena Eriksdotter uppgav att hon hämtade hästen från det ställe där misshandeln ägt rum (HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861 (Magdalena Eriksdotters vittnesmål).

[35] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars, bilaga nr 3 (Erik Anders Stenborgs skrivelse).

[36] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861.

[37] Ibid.

Efter att ha avgivit denna berättelse uppmanades Nils Petter av rätten att erkänna de förbrytelser han begått, men han ”fortfor att han förneka werkligheten af hvad emot honom angifvet är”.[38]

Henrik Adamsson, vilken alltså närvarat vid Nils Petters andra besök hos Johan Hansson, hördes även vid rätten. Hans berättelse kan ses som en mild version av händelsen. Han instämde i det Nils Petter uppgivit angåendet att skälet till att denne återvände tillsammans med honom var att han sade sig ha glömt sina handskar. Henrik befann sig då i en skogskoja en halv fjärdingsväg från Saikkosjärvi. Han blev anmodad att följa med till Saikkosjärvi eftersom Nils Petter inte ville åka dit ensam. Väl framme där hade Nils Petter genast gått in i boningshuset. Henrik hade inte märkt att han då haft med sig någon yxa, även om en sådan hade legat i släden. Henrik hade stannat kvar utomhus en stund, gett hästen hö och skött om den. När han kom in såg han Johan Hansson och Nils Petter stå mot varandra hållandes i en yxa, Johan i skaftet, Nils Petter i själva yxan. Han bekräftade Magdalena Eriksdotters vittnesmål om att de tillsammans tog yxan av dem. Sedan den tagits om hand grep Nils Petter och Johan i stället tag i varandras kläder, men då gick Henrik emellan och skiljde dem åt. Han sade sig inte ha sett att Magdalena blev slagen.[39]

---

[38] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861.
[39] Ibid.

Bild 2. Nuvarande huvudbyggnaden i Saikkosjärvi med tillhörande ladugård och aitta/ria. Bilden är tagen från den plats där Johan Hansson med sin familj bodde då. Det huset torde haft liknande storlek eller möjligen ett rum mindre. Huset revs 1930. Antagligen flyttade man över de byggnader som gick att använda, ladugård och aitta/ria. Foto: Irma Ridbäck, 1984.

Henrik lämnade därefter boningshuset igen och gick ut och skötte om hästen. Han körde upp på vägen och såg Nils Petter komma ut med en käpp i handen. Sedan försvann denne bakom huset och Henrik hörde ljud som om glas krossades, vilket han dock inte kunde se från släden på vägen. Inför rätten uppgav Henrik slutligen att han inte såg att det var Nils

Petter som slog sönder fönstren, men däremot att det var hans övertygelse.[40]

Nils Petters kamrater, de ovan nämnda Henrik Persson Kuitu och Olof Nilsson Lassi från Narken, vilka närvarade den 9 februari vid det tredje besöket i Saikkosjärvi, hördes även som vittnen vid rättegången. De stannade inte länge i Saikkosjärvi och deras berättelser är kortare och förändrar inte kontentan av övriga utsagor.[41]

Vid det första rättegångstillfället förekom även några vittnen som hänvisade till arbetskarlen Johan Jakobsson Sallinen, vilken skulle ha sagt att han skulle se till att Nils Petter häktades och han påstod sig ha talat med landshövdingen om saken vid dennes besök i Korpilombolo den 24 februari. Flera vittnen, bland annat Olof Nilsson Lassi, uppgav även att de hört Sallinen yttra sådana krav om häktning, men det rådde osäkerhet om när och var han uttalat dessa. Rätten vidtog emellertid en viss försiktighet eftersom Sallinen för dem var en ”okänd person”, och därför ansåg man att hans ”hörande såsom vittne icke [kunde] tillåtas för närvarande”. Nils Petter krävde att Sallinens frejd först godkändes.[42] Länsman Sandman kunde emellertid bekräfta Sallinens närvaro i Korpilombolo och sannolika kontakter med landshövdingen i anslutning till sockenstämman.[43]

---

[40] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 22 mars 1861 (Henrik Adamssons vittnesmål).

[41] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861.

[42] Ibid. *Frejd* (ålderdomligt), ’anseende’, ”den allmänna meningen om ngns [moraliska] beskaffenhet” (www.saob.se, hämtat 2023-02-27).

[43] Den 21 mars hade Sallinen varit aktuell som vittne, men Nils Petter Adamsson krävde att Sallinens frejd först godkändes. Inför urtima tinget 31 maj lämnade Sallinen in ett prästbetyg som visade att han

På fri fot mot borgen?

Två dagar efter att den andra rättegångsdagen avslutades inlämnades den 24 mars 1861 till tingsrätten en skrivelse författad av hemmansägarna Johan Mariasson Wuolo från byn Takajärvi, och Nils Petter Persson Matti, Korpilombolo. De meddelade att de gick i borgen för Nils Petter Adamsson, ifall det kunde beviljas tillåtelse att han försättes på fri fot. Under första rättegångsdagen hade Nils Petter själv begärt detta och hans far Adam Persson anhöll i en skrivelse daterad den 14 april om samma sak. Man fick inte gehör för detta önskemål, utan i stället återfördes fången till cellfängelset i Luleå. Avslaget motiverades som följer: ”Kunnande Rätten med afseende å de brott, de för Sn [*anm*. Svaranden] är åtalad, för närvarande icke bifalla Sns begäran at emot borgen blifva ställd å fri fot” [44]

15 april 1861

Sedan uppskov beviljats i förhandlingarna fortsatte rättegången vid ett nytt urtima ting 15 april. Som berörts ovan, uteblev inkallade vittnen mer än en gång i detta mål, såsom denna gång Eva Catharina Olofsdotter i Teurajärvi, vilken framfört en hälsning via fjärdingskarlen Brännström. Denne

---

genomgått förhör hos prästen, ägde god frejd och kunde avlägga vittneseden (HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861, 31 maj).

[44] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 15 april 1861, bilaga nr 4 (skrivelsen daterad 14 april 1861).

hade haft i uppgift att lämna henne kallelsen till tinget, men hade fått svaret att hon måste följa med sin man i hans skogsarbete i avlägsna trakter.

Johan Hanssons berättelse och skador

Målsägaren Johan Hansson tillfrisknade så småningom och var nu närvarande. Han tillfrågades om hur Stenborgs skrivelse kommit till och uppgav att han själv ”icke hade anmodat Stenborg att anmäla eller angiva ifrågavarande sak”, utan det hade denne gjort på eget initiativ. Som skäl för att inte anmäla hade Johan Hansson i åtanke att ”han ville lämna Sn [*anm.* Svaranden] tillgift för dådet”, dvs. förlåta honom.[45] Stenborg hade invänt mot detta.[46] Åklagaren frågade även Johan om hans ovan nämnda skuld till Nils Petter, på vilket han svarade att han hade en sådan till honom för spannmålsaffärer.

Därefter lästes Johans redogörelse om misshandeln upp, först på svenska och sedan på finska. Han inledde där med att han stod i skuld till Nils Petter och vidare uppgav han att de inte varit ovänner. Efter misshandeln hade hans vänstra arm mellan handloven och armbågen varit ”krossad”. Den var vid rättegångstillfället inte återställd och han kunde inte använda den eller ens lyfta den, bara röra på fingrarna i vänstra handen. Vid rätten fick han även hjälp av en person, som var närvarande, att ta av sig rocken och veckla upp

---

[45] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 15 april 1861 (Johan Hansson vittnesmål).
[46] Ibid.

kläder så att vänster arm kunde beses. Vänstra armens ena pipa var ”något krokig” och han hade stundtals värk i den. Han hade även värk i vänstra benet. För besiktningen tog rätten bort det bandage Johan hade.[47] Nils Petter å sin sida vidhöll att det han själv vid rätten den 21 mars berättat var ”verkligt”, dvs. enligt ovan att Johan och Magdalena attackerat honom osv. och han vidgick inget annat än det han själv uppgivit.

Gustaf Mickelssons vittnesmål

Bonden Gustaf Mickelsson, Narken, vittnade vid ett senare rättegångstillfälle, den 26 juni 1861, och gav ytterligare inblick i det som ägt rum under lördagsaftonen 9 februari. Nils Petter hade då varit till Gustafs koja i skogen vid Narkån. Där hade det varit 4–5 män och Nils Petter hade bett två yngre män följa honom, men endast Henrik Adamsson ställde upp. Nils Petter hade sagt att de skulle till Saikkosjärvi, och han hade försäkrat sig om att de fick med sig två yxor. Inför avfärden yttrade Nils Petter enligt Mickelsson att ”nu skall förbanne mig bli färskt kött i Sajkos”.[48]

---

[47] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 15 april 1861.

[48] Det yttrandet sade sig Johan Jakobsson Sallinen ha ”hört”, i en skogskoja vid samma tillfälle som vittnet Gustaf Mickelsson. (HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861, bilaga nr 4.)

De falska mynten

Under vårvintern 1860 vid påsktiden hade rykten uppstått om att falska mynt kommit i omlopp i Narken. Nils Petter hade en handelsbod på gården, och hans systrar brukade hjälpa honom där. Lena Catharina Adamsdotter (f. 1836) var den syster som oftast hjälpte honom med försäljningen. Vittnet Henrik Larsson, hemmansägare från Puolamajärvi, berättade inför häradsrätten att hans son Pehr fått ett växelmynt i valören 1/3 riksdaler specie av Nils Petter och när de en tid senare mer noggrant betraktat myntet befanns siffrorna vara illa utförda. Märken efter tänder blev synliga på myntet om man bet i det, vilket var gjort av tenn. Nils Petter hade i handelsboden tagit tillbaka mynt (återväxlat) av kunder och uppgivit att han hade fler i en kista, där återlämnade mynt skulle förvaras. Befolkningen i trakten var vid denna tid relativt ovana vid kontanta pengar. Om de i handelsboden fick flera nya mynt med obekant utseende i växel var det förståeligt att dessa lämnades tillbaka till handlaren. Om man lämnade in mynt till handelsboden med ifrågasättande av dess äkthet kunde man få varor för motsvarande belopp.

Den 21 mars hade timmerbokhållaren Nils Petter Wikström och arbetaren Josef Johansson, vilka bägge från var Ytterbyn i Nederkalix församling, vid rätten vittnat om ett besök under vintern i Nils Petters fars, Adam Perssons pörte (kök) i Narken.[49] Där hade då även Nils Petter Adamsson själv närvarat. Av en händelse hade vid detta tillfälle dennes bröstficka slitits upp och ungefär 30 mynt kommit att spridas ut på golvet. Till Wikström hade han då sagt att han fått mynten

[49] Josef Johansson var Wikströms måg.

i ”Haparanda stad”.[50] Enligt de båda sistnämnda vittnena var mynten blanka och nya till utseendet, med valören 1/3 riksdaler specie. De ansåg att mynten varit falska och Nils Petter hade inte yttrat ett enda ord när han inne i köket fått höra Wikströms utlåtande, utan hade vänt ryggen till.[51]

Dessa båda svensktalande vittnen som sett mynt blev vid rätten ifrågasatta av Nils Petter Adamsson, som menade att de inte förstått vad som sades vid det omvittnade tillfället.[52] Men i själva verket talade Wikström finska någorlunda, medan Josef Johansson inte förstod finska och därför inte kunde ha uppfattat vad som sagts om mynten.[53]

Nils Petter uppmanades i början av rättegångsdagen den 15 april av åklagaren att erkänna de förbrytelser han var skyldig till, men nekade till allt. Då lade åklagaren fram två mynt inför honom, båda i valören 1/3 riksdaler specie. Nils Petter fick yttra sig och han förklarade ”att de falska mynt som de sett och omhandhaft” varit likadana men blanka. Rätten kunde inte förmå honom att lämna uppgift om det ”ungefärliga antalet af de falska mynt” han innehaft.[54]

De falska mynten sade sig Nils Petter ha fått av sina systrar, vilka, som berörts, ibland skötte försäljningen i handelsboden. Lite senare under samma rättegångsdag fick systern Lena Catharina Adamsdotter vittna om när hon varit bodbiträde i Nils Petters handelsbod. Hon hade under en tid åren 1859 och 1860 fått in åtskilliga 1/3 Riksdaler speciemynt. Detta hade hon nämnt för fadern Adam Persson och sedan lämnat

---

[50] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 21 mars 1861.
[51] Ibid.
[52] Ibid.
[53] Ibid.
[54] Ibid.

mynten till brodern och därvid hänvisat till att fadern tvivlade på myntens äkthet. De falska mynt som tidigare vid detta rättegångstillfälle visats upp för den åtalade lades nu fram på nytt fram för påseende. Även Lena Catharina förklarade att de falska mynt de själva hanterat hade varit liknande till utseendet. I likhet med vad Nils Petter uppgivit sade hon emellertid också att de, till skillnad från dessa, hade varit blanka.[55]

Rättegångsdagar 31 maj, 1 juni och 26 juni 1861

Målet fortsatte vid urtima ting den 31 maj–1 juni och sedan den 26 juni, vid vilka förhandlingar nya vittnen framträdde. Den 31 maj blev den ovan nämnde Johan Jakobsson Sallinen hörd som vittne, vilken under två år hade vistats i Narken. Som har framgått ovan hade han varit aktiv vid gripandet av Nils Petter Adamsson. I sitt vittnesmål beskrev Sallinen händelser på Adam Perssons gård och uppgav att han själv där hade varnat Nils Petter för falska mynt. Han påpekade att det där, förutom de redan nämnda i 1/3 riksdaler specie, även funnits ryska mynt i valören 25 kopek. Sallinen refererade även till ett mynt på vilket han ritat ett streck och lämnat in till domstolen och som han hävdade var falskt. Nils Petter fick sedan ordet och kunde inte erinra sig att han skulle ha blivit varnad av Sallinen och bestred allt som denne sagt. Under en paus i rättens förhandlingar samma dag talade för övrigt två nämndemän med Sallinen som då hade sagt: ”Skall nog se

[55] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 15 april 1861.

huru det går med Nils Petter Adamsson" och sedan fortsatt "då jag kommer fram och vittnar far han åt Fanders".[56]

Johan Hansson hördes även om mynten och hävdade att han saknade all vetskap om tillkomst och utprångling av falskt mynt. Men Sallinen, då han fick ordet igen, hänvisade nu till att han hade "sig bekant" att en finsk dräng, som en tid arbetat hos Hansson, skulle ha varit med och tillverkat falska mynt, men sedan blev de falska mynten upptäckta och att finnen då rymde. Sallinen påstod vidare att han "i Haparanda hört sägas att samma finne derstädes gjort falska pengar."[57] Då Sallinen en gång frågat Johan Hansson om papper till falska pengar hade denne svarat att sådant hade "Nils Petter Adamsson bekommit i Korpilombolo".[58] Det enda som Johan kunde vidgå när han tillfrågades om detta var att han i ett par veckor under föregående vinter "vid pass tre veckor" haft en främmande man, en finsk undersåte, anställd hos sig.[59]

Nils Petters andra syster, Maria Carolina Adamsdotter (f. 1844), som även hon brukade hjälpa till i hans handelsbod, hördes också vid detta tillfälle som vittne. Hon kunde inte minnas att hon yttrat sig om Johan Hansson på så sätt som enligt uppgift ryktesvis hade spridits i byn angående att han tillverkat falska mynt. Vid närmare eftertanke tillstod hon emellertid att när rykten kommit i omlopp om att mynt tillverkades hos Johan hade det förekommit att man gycklat över en sådan "bank", och påverkad av detta kunde hon nog

---

[56] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861, bilaga Litt. A.
[57] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861 (Johan Jakobsson Sallinens vittnesmål).
[58] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861.
[59] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861 (Johan Hanssons vittnesmål). Ytterligare uppgifter om finländaren saknas.

någon gång kan ha yttrat något om Johan Hansson i detta avseende eller om ”Saikosbanken”.[60]

Det klarlades inte under rättegången om huruvida Nils Petter Adamsson hade tillverkat mynten, däremot att han lämnat motstridiga svar om dem och inte heller hade han kunnat styrka varifrån han fått dem. Av vad som framkommit i delen om falska mynt ansågs det obestridligt att Nils Petter i mars 1860 vid påsktiden innehaft minst 30 falska mynt om 1/3 riksdaler specie, samt att han, trots vetskap om att han hade innehaft mynt som ansågs falska, hade spridit dessa och att han återväxlat efter tillsägelse av kunder i hans handelsbod.

Olaga spritförsäljning

Det fjärde brottet som Nils Petter fick stå till svars för gällde olaga brännvinsförsäljning, att han, som berörts ovan, olagligen sålt spritdrycker under sabbat och dessutom även på en vardag ”olovligen utskänkt rom”. De åtalspunkterna hade kommit upp till en första behandling den 22 mars.[61] Vid rättegångstillfället den 31 maj hördes det nyss nämnda vittnet Sallinen även angående detta. Han tycktes under en tid ha haft ögonen på Nils Petter och uppgav att denne ”otillåten brännvinshandel å Sabbath öfvat”.[62]

---

[60] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861 (Maria Carolina Adamsdotters vittnesmål).
[61] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 22 mars, 25 juli 1861.
[62] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861.

Sallinen hade även haft kontakt i saken med flera andra personer som han citerade inför rätten utan att nämna några namn. Han namngav dock Johan Hansson, vilken enligt honom hade kommit in i Adam Perssons pörte (kök) med ett mynt, som han sade sig fått i byn, och velat köpa en kvarter rom.[63]

Den 22 mars hade nämndemannen Gustaf Mickelsson vittnat om att han en vardag kort före Mikaelihelgen (omkring 29 september) i Nils Petters handelsbod för 2 Riksdaler riksmynt köpt en fjärdedels kanna rom av honom. Tillfrågad om detta förklarade Nils Petter att han inte bestred att han lämnat ut kannan och tagit emot pengar, men han menade att det egentligen skulle ha rört sig om ett lån. Något tal om lån av rommen hade dock inte nämnts enligt Mickelsson.[64]

Henrik Adamsson förekom även i samband med denna åtalspunkt och vittnade om att han av den tilltalade åtskilliga gånger på vardagar fått en ”mindre än en kanna” rom ”emot pant i pengar”. Platsen torde varit i handelsboden. Vittnet Isak Ersson uppgav att han en söndagsafton före kl. 9 hade fått köpa ett kvarter rom och betalat 75 öre, som han uppmanats att lägga på bordet. Nils Petter fick yttra sig, och sade att han inte mindes detta och att han vare sig ville bestrida eller erkänna de två senaste vittnesmålen. Även ett annat vittne, Isak Olofsson, uppgav att han vid ett flertal tillfällen, både på vardagar och under sabbat, men ej samtidigt som Ersson, köpt brännvin av Nils Petter, Han hade emellertid erlagt betalningen till hans systrar.[65]

---

[63] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 31 maj 1861.
[64] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 22 mars 1861.
[65] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 15 april 1861.

Stöld av segel

Vidare var Nils Petter Adamsson även åtalad för stöld av två segel inom Nederkalix tingslags domvärjo, efter angivelse av länsman August Sandman. Han rannsakades 28 augusti och 9 oktober 1861 vid Nederkalix häradsrätt. Målsägande var bondsönerna Olof Olofsson och Jöns Johansson i byn Innanbäcken, vilka i samband med en marknad i Nederkalix vid marknadsstället ”Lilla fisket” i juli 1860 genom ”tjufwa hand” hade förlorat ett s.k. sprisegel vardera. Enligt vad de uppgav hade tjuven skurit loss båda seglen från masterna på de båtar som målsägandena tycks ha använt för att resa till marknaden.[66] Lindbäck hade även förlorat en blå och vitrandig skjorta som legat under seglet.[67] Seglen hade legat på tork vid handlanden Wettergrens marknadsstuga när de försvann. Tre vittnen uppgav att Nils Petter vid marknadsstugan för sin dräng Per Persson och för Johan Persson i Narken om ett av seglen hade sagt något i stil med: ”der gossar, är förbanne mig ett godt ting”.[68]

Enligt två vittnesmål hade sedan under resan hem till Narken ett segel plockats fram ur en säck och använts vid segling över Räcktjärf och Narkensuando. Ett vittne menade att det liknade ett av seglen han sett vid Wettergrens bod och vittnet Maria Hedvig Mikaelsdotter uppgav även att ett segel, som hon *tyckte* var ”samma” som vid Wettergrens handelsbod senare varit ”upphängt på en stång” på Nils Petters fars

---

[66] Seglen ägdes av deras respektive fäder Olof Olofsson (d.ä.) och Jöns Johansson.

[67] HLA, Nederkalix häradsrätt, AIb:11 (1855–1865), 28 augusti 1861 § 3.

[68] HLA, Nederkalix häradsrätt, AIa:76 (1861), 9 oktober 1861 § 27.

Adams Perssons gård.[69] Varken hon eller det andra vittnet uppgav dock med säkerhet att så var fallet och ingen hade heller sett Nils Petter bära det till båten eller att han hade ”begagna[t]” någon blå och hvitrandig skjorta.[70]

Olovlig skogsåverkan och kvarstadsbrott

Tillsammans med den ovan nämnde Henrik Adamsson stod Nils Petter slutligen också under åtal för dels olovlig skogsåverkan på kronoskog åren 1858, 1859 och 1860, dels för att egenmäktigt ha ”återtagit plankor”, som beslagtagits för kronans räkning. Avverkningen hade skett på skogstrakten Makkaramännikkö, en halv mil från Narken på Kalixälvens östra sida. Att han huggit träd på kronoskog medgavs av Nils Petter som emellertid hävdade att han haft tillstånd därtill av konungens befallningshavande, dvs. länsstyrelsen.[71] Han uppgav att han transporterat det som han huggit ner till älven och satt ihop stockarna till en flotte och därefter fört flotten några mil nedströms till Jocks by i Överkalix socken, där han lämnat den. När han återkommit dit för att föra den vidare längs älven hade han träffat skogvaktaren Nils Larsson Nyberg som hade tagit flotten i beslag, vilken Nils Petter uppgav att han inte återfått trots att han lämnat en handling till denne som han påstod styrkte att han ägde delar av innehållet eller 30 tolfter plankor. Vid ett senare tillfälle hade han i närheten av

---

[69] HLA, Nederkalix häradsrätt, AIa:76 (1861), 9 oktober 1861 § 27.
[70] Ibid.
[71] HLA, Överkalix häradsrätt, AIa:45 (1861–1862), 27 november 1861 § 49, 28 november 1861 § 66.

Bränna by (nuvarande Överkalix kyrkby) återfunnit flotten, som då enligt honom varit ”lösgjord ifrån stranden” och han hade då fört den vidare längs älven ner till Nederkalix. Han kunde inte påminna sig att flotten skulle ha varit märkt med ”kronans märke”.[72] I Nederkalix hade Nils Petter Adamsson sålt 130 stockar och 20 bjelkar till Handelsbolaget Bitzen Hummel & Co enligt ett vittnesmål från Nils Petter Wikström från Ytterbyn, vilken för deras räkning tagit emot stockarna.[73]

Några vittnen berättade en annorlunda historia om vad som utspelat sig i Bränna. Uppgifterna går isär, men det tycks snarare ha rört sig om två flottar, vilka tydligen tagits i beslag i början av juli år 1860, för då hade Per Persson från Ytterbyn, Henrik Ståltz från Tallviken och skogvaktaren Jöns Englund från Grelsbyn haft i uppdrag att vakta beslaget.[74] Dit hade då vid ett tillfälle Nils Petter Adamsson ”jemte några andra finnar” kommit och hotat dem med störar och lösgjort åtminstone en flotte och skjutit ner den i älven trots att de blivit upplysta av Persson och de andra två om att den var beslagtagen av kronan. Till Ståltz skulle de ha sagt att de skulle kasta dem i sjön ”om de icke lagade sig derifrån” och Nils Petter hade även enligt denne yttrat ”att om hela Bränna by kommo dit, så voro de icke rädda utan skulle ändock taga flotten”.[75]

---

[72] HLA, Överkalix häradsrätt, AIa:45 (1861–1862), 27 november 1861 § 49, 28 november 1861 § 66.

[73] HLA, Överkalix häradsrätt, AIa:45 (1861–1862), 28 november 1861 § 66.

[74] Jöns Englund uppgav t.ex. att det var en flotte, men enligt t.ex. den dom som senare avkunnades rörde det sig om två (HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 13 mars 1862).

[75] HLA, Överkalix häradsrätt, AIa:45 (1861–1862), 28 november 1861 § 66.

Nils Petter bestred dessa vittnesberättelser och hävdade att han inte förstått vad Ståltz och Persson sagt eftersom de talade svenska och att de inte heller hade förstått vad han yttrat på finska. Per Persson å sin sida var övertygad om att Nils Petter hade begripit vad han sagt.

För övrigt bekräftade ett annat vittne, Nils Fredrik Nilsson, vid ett senare rättegångstillfälle att han sett att Nils Petter och en eller två andra personer hade fört ut den ena flotten i vattnet i Bränna och begivit sig vidare utför Kalixälven.[76]

Skogvaktaren Nyberg hördes också om beslaget och uppgav att Nils Petter vid tillfället då han träffat honom mycket riktigt hade visat ett utslag som styrkte att han hade rätt att avverka 36 1/3 tolfter plankor och att Henrik Adamsson, som han haft med sig när beslaget gjordes i Jocks by, hade avverkningsrätt till 10 tolfter, det vill säga sammantaget 46 1/3 tolfter. Att beslaget ändå gjordes bör av allt att döma ha haft ett samband med att det beslagtagna virket utgjort sammanlagt 60 tolfter (även om det inte framgår uttryckligen av protokollet). Senare hävdade Nils Petter även att han köpt både färdigt timmer av andra och avverkningsrätter och lämnade in handlingar till rätten för att styrka detta.[77]

Inför rätten bekräftade Henrik Adamsson, som alltså även var åtalad i målet, att han ägt 10 tolfter. Han medgav även att han varit med i Bränna men förnekade att ha använt våld eller hotat med våld när flottarna bortfördes därifrån. Liksom Nils Petter hävdade han språkförbistring eftersom han endast

---

[76] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 13 mars 1862.
[77] HLA, Överkalix häradsrätt, AI:a 45 (1861–1862), 11 januari § 120.

förstod finska och förnekade att han sett ett kronomärke på de huggna träden.[78]

Vid rättegångstillfället den 13 februari 1862 instämdes Nils Petters far Adam Persson för att ha deltagit i den åtalade skogsavverkningen. Han uppgav att han 1858 och 1859 hade huggit skog på kronans mark, men sade sig ha haft tillstånd av länsstyrelsen (Konungens befallningshavande) och uppvisade även ett par utslag därifrån, vilket fick till resultat att åklagaren inte fullföljde åtalet mot honom.[79]

Domen angående skogsåverkan och kvarstadsbrott

I detta mål rörande skogsåverkan, som hade många turer och behandlades vid sammanlagt sex skilda rättegångstillfällen hördes ett även ett flertal ytterligare vittnen som dock inte refereras här då det deras utsagor inte tillför så mycket till berättelsen. Angående Nils Petter fann Överkalix häradsrätt i sin dom av den 20 mars 1862 att det mot hans nekande inte var lagligen bevisat att han gjort sig skyldig till olovlig skogsåverkan under åren 1858, 1859 och 1860. Detta eftersom åklagaren inte kunnat styrka var eller hur många träd han huggit (ett vittne hade t.ex. år 1858 hjälpt Nils Petter och hans far hugga träd på östra sidan om Kalixälven, men minns bara att det avverkade uppgick till ”flera tiotal tolfter”).[80] Även

---

[78] HLA, Överkalix häradsrätt, AI:a 45 (1861–1862), 11 januari § 120; HLA; Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 13 februari 1862.
[79] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 6 mars 1862.
[80] HLA, Överkalix häradsrätt, AI:a 45 (1861–1862), 11 januari § 120; HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 20 mars 1862.

Henrik Adamsson frikändes.[81] Däremot fälldes Nils Petter att böta för kvarstadsbrott för att han tagit de två ovan nämnda plankflottor som för kronans räkning varit tagna i beslag. Det ansågs styrkt:

> […] genom i målet hörda wittnen Nils Fredrik Nilssons och Henrik Stoltzs från Tallviken samt Per Perssons berättelser, jemte vad i övrigt förekommit […] att Nils Petter Adamsson, med kännedom att ifrågakomne timmerflottar blifvit för kronans räkning tagna i beslag, biträdd af andra personer återtagit och bortfört flottarna.[82]

Häradsrätten konstaterade även att Nils Petter sålt flottarna i Nederkalix, men ansåg inte bevisning föreligga om att våld hade brukats i Bränna.[83]

Övriga domar och påföljder

Den 25 juli 1861 avkunnade Överkalix häradsrätt sin dom i misshandelsdelen, vilken löd:

> Som bevisningen icke fullständig är, samt svaranden i anseende till dess bristande Christendoms Kunskap och målets beskaffenhet, deri han även är för urbota brott tilltalad,

---

[81] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 20 mars 1862. Beträffande skogsavverkningen frikändes Henrik eftersom han inte blivit stämd i tid (över två år efteråt) och vad gäller kvarstadsbrottet ansågs bara styrkt att han närvarat i Bränna när flottarna återtagits.

[82] Riksarkivet (RA), Svea hovrätt huvudarkivet, BIIIb2:20 (1862), utslag 16/5 1862.

[83] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 20 mars 1862.

> icke bör till värjemålsed dömas, förklarar Rätten, att Swaranden [*anm*. Nils Petter Adamsson] emot sitt nekande ej kan till ansvar för wåld mot Johan Hansson och dess hustru samt fensterinslagning i deras hus fällas.[84]

Därmed fick Johan Hansson inte heller någon ersättning för fönsterrutorna. Med att bevisningen inte var fullständig menas av allt att döma att det varken fanns två samstämmiga ögonvittnen om det skulle bevisas, dvs. i detta fall misshandeln, eller ett erkännande från den åtalade. Sådan var nämligen huvudregeln för att någon skulle kunna dömas mot sitt nekande vid den här tiden.[85] Urbota brott syftar på förseelser som inte kunde sonas med böter, i vilket fall möjligheten att svära sig fri genom att en s.l. värjemålsed inte kunde utdömas, därav den skrivningen.[86]

Nils Petter friades den 25 juli 1861 även för att ha ”uppfört sig våldsamt” mot fadern Adam Persson. Detta trots att det konstaterades att uppförandet mot denne inte alltid hade varit hade varit gott, men då full laga bevisning inte heller förelåg för den åtalspunkten konstaterade rätten att Nils

---

[84] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 25 juli 1861.

[85] Göran Inger, *Svensk rättshistoria*, Malmö 2011, s. 66. Två samstämmiga vittnen eller ett erkännande var vad som i allmänhet krävdes för så kallat fullt bevis enligt den då rådande s.k. legala bevisteorin.

[86] Värjemålsed – att den tilltalade fick möjlighet att svära sig fri med två fingrar på bibeln efter att först ha undervisats om menedens konsekvenser av prästen – kunde annars tillgripas om *ett* vittne eller andra omständigheter förelåg, som uppfyllde kravet för s.k. halvt bevis enligt den legala bevisteorin, ex. ett ögonvittne om det skedda. Om värjemålsed, se t.ex. Robert Eckeryd, *Acceptans eller utsötning*, Umeå 2017, s. 169f, 172ff.

Petter ”ej kan till ansvar för otillbörligt uppförande emot fadern dömas”.[87]

Eftersom han själv vidgått detta fann häradsrätten däremot Nils Petter skyldig för brott mot § 40 i förordningen angående brännvinförsäljning av den 27 november 1857, för att han sålt rom till Gustaf Michelsson på en vardag hösten år 1860. Han dömdes att böta 15 Riksdaler riksmynt för olovlig utskänkning av rom och därtill att betala 40 Riksdaler riksrymt i utskänkningsavgift. Nils Petter friades dock för att ha sålt brännvin på sabbat då han nekade till detta och de två vittnesmål som styrkte en sådan förseelse gällde olika tillfällen. [88]

För utprångling av falskt mynt fälldes Nils Petter med stöd av de vittnesmål som förekommit och att han ”i sina uppgifter om åtkomsten till mynten varit stridig och motsägande”. För denna förseelse dömdes Nils Petter till fyra års straffarbete och därtill att vara äran förlustig.[89]

Den 10 oktober avkunnade Nederkalix häradsrätt sin dom angående de stulna seglen. I utslaget noterades att det endast förekom ”anledningar dertill att […] Nils Petter Adamsson, med kännedom, att det warit stulet, låtit” ett av de ifrågavarande seglen ”hos sig förwaras”.[90] Det ansågs med andra inte

---

[87] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876) 25 juli 1861.

[88] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 25 juli 1861, 20 mars 1862. Hade vittnesmålen gällt samma tillfälle hade de tillsammans av allt att döma gällt som ett fullt laga bevis.

[89] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 25 juli 1861, 20 mars 1862. Rätten hänvisade i domen till § 16 i förordningen angående ”förfalskning så ock bedrägeri och annan oredlighet” av den 7 september 1858.

[90] HLA, Nederkalix häradsrätt, AIa:76 (1861), 9 oktober 1861 § 27.

styrkt att han stulit något av seglen, varför han friades i denna del.

Målet, med alla åtalspunkterna mot Nils Petter, underställdes därefter automatiskt Svea hovrätt eftersom förfalskningsbrottet var klassat som ett urbota brott med dödsstraff i straffskalan. Hovrätten beslöt dock initialt att målet skulle återföras till häradsrätten eftersom häradsrätten ännu inte färdigbehandlat och dömt när det gällde åtalspunkterna rörande skogsåverkan och kvarstadsbrott. Beslutet motiverades: ”på det han måtte dömas för allt på en gång”.[91] Den 13 februari 1862 noterades i häradsrättens protokoll att målet hade återförvisats från hovrätten till häradsrätten i Överkalix.[92] Den sammanhållna domen som enligt ovan medförde straffarbete för förfalskningsbrott och böter etc. för olovlig brännvinsutskänkning avkunnades därefter slutligen av häradsrätten den 20 mars 1862. För kvarstadsbrottet blev påföljden blev 40 daler silvermynt ”med 20 Riksdaler riksmynt” i böter, alternativt 18 dagars fängelse vid vatten och bröd om han inte kunde betala.[93]

Domar i högre instanser

Härefter gick målet åter till Svea hovrätt, dit Nils Petter även inkommit med besvär, dvs. han överklagade häradsrättens dom. I besvären anförde han att han inte var skyldig till

---

[91] RA, Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen), besvärs- och ansökningsmål, utslagsakt nr 93 23/1 1866.
[92] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 13 februari 1862.
[93] HLA, Överkalix häradsrätt, AIb:4 (1853–1876), 20 mars 1862.

utprånglingen av de falska mynten och yrkade att målet en andra gång skulle återförvisas till häradsrätten för hörandet av två ytterligare vittnen, Isak Salomonsson Russanen och Henrik Henriksson Puolamajärvi (övriga åtalspunkter berörs inte i skrivelsen till hovrätten). Syftet bakom det var att Nils Petter ville motbevisa den ovan nämnde Nils Petter Wikströms vittnesmål för att styrka att den sistnämnde ”warit af starka drycker öfverlastad och origtigt uppfattat omvittnade tilldragelser”.[94] Detta yrkande lämnades emellertid utan avseende när hovrätten avkunnade sin dom den 16 maj 1862. Den högre instansen fastställde även de friande domarna för våld mot fadern, fönsterinslagning, försäljning av spritdrycker på sabbat, stöld av seglet och skogsåverkan. Precis som vid häradsrätten fälldes han på övriga åtalspunkter och bötesstraffen för brännvinsutskänkning på en vardag och kvarstadsbrottet fastställdes, med den lilla skillnaden att Nils Petter skulle undergå 20 dagars fängelse (mot 18 dagar i häradsrättens dom) på vatten och bröd om han inte kunde betala böterna för kvarstadsbrottet. Däremot sänkte hovrätten fängelsestraffet för utprånglingen av mynten från fyra till tre år.

Nils Petter överklagade därefter även till Kungl. Maj:t (Högsta domstolen), och åberopade det han skrivit i sina besvär till hovrätten om fler vittnens hörande, nu med tillägget att Wikström enligt honom varit så pass onykter ”att han ej kunnat bestämdt säga, huruvida de peningar som fallit utur

---

[94] RA, Svea hovrätt huvudarkivet, BIIIb2:20 (1862), utslag 16/5 1862; RA, Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen), besvärs- och ansökningsmål, utslagsakt nr 93 23/1 1866 (besvärsskrift till Svea hovrätt daterad 16/11 1861).

min penningpung varit falska eller ej”.[95] Till Kungl. Maj:t inkom även fadern Adam Persson med en nådeansökan för den händelse att sonen skulle fällas även i högsta instans. Högsta domstolen fastställde dock hovrättens dom den 25/11 1862 och nekade även nåden. Som framgick av inledningen vann således vann den treåriga fängelsedomen laga kraft.[96] Även 1864 ansökte Adam Pehrsson utan framgång om nåd åt sin son, den gången med yrkandet att de då kvarvarande ett och ett halvt åren av straffet skulle efterskänkas.[97]

Efter att domen vunnit laga kraft gick fångtransporten från Luleå via Härnösand och Gävle till Långholmen, varifrån Nils Petter frigavs efter avtjänat straff den 27 december 1865 ”med pass till Norrbotten”. I kontanta medel vid utskrivningen hade han 11 riksdaler och 83 öre (riksmynt), vilket han kvitterade med sitt namn. När han skrevs in använde han bomärket.

Efter frigivningen fick han fångskjuts till Gävle och därifrån fick han klara sig. Han stannade en tid i Luleå men blev senare bonde när han förvärvade Junttigården i Jerijärvi by år 1869. Han kom därmed att heta Nils Petter Adamsson Juntti.

---

[95] RA, Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen), besvärs- och ansökningsmål, utslagsakt nr 93 23/1 1866 (besvärsskrift till Kungl. Maj:t daterad 27/8 1862).

[96] RA, Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen), utslag 25/11 1862.

[97] RA, Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen), besvärs- och ansökningsmål, utslagsakt nr 93 23/1 1866 (nådeansökan från Adam Pehrsson 19/10 1864).

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet <sok.riksarkivet.se>:
Nedre justitierevisionen (Högsta domstolen): Utslag (koncept) 25/11 1862; Besvärs- och ansökningsmål, utslagsakt nr 93 23/1 1866.
Svea hovrätt huvudarkivet: Utslag i kriminella mål BIIIb2:20 (1862).

Landsarkivet Härnösand <sok.riksarkivet.se>:
Korpilombolo kyrkoarkiv: Husförhörslängder AI: 3 (1865–1875).
Kriminalvårdsanstaltens i Luleå arkiv: Fångrullor DIIIa:4 (1861–1863).
Nederkalix häradsrätts arkiv: Domböcker vid ordinarie ting. AIa:76 (1861), Domböcker vid urtima ting AIb:11 (1855–1865).
Överkalix häradsrätts arkiv: Domböcker vid ordinarie ting AIa:45 (1861–1862), Domböcker vid urtima ting AIb:4 (1853–1876).
Överkalix kyrkoarkiv: Husförhörslängder AIa:8 (1853–1860).

Muntliga källor

Byggnadsarbetaren Ulrik Ridbäck (1895–1969), 1966.

Litteratur

Bygdén, Leonard, *Hernösands stifts herdaminne 4*, Uppsala 1926.
Eckeryd, Robert, *Acceptans eller utstötning. Ogifta mödrar i Ångermanland 1860–1940*, Umeå 2017.
Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Band I, Lund 1957.
Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, Malmö 2011.
Nordisk familjebok (uggleupplagan), Band 17, Stockholm 1912.
Norstedts svenska ordbok, Stockholm 1990.
Svenska Akademins ordbok (www.saob.se) hämtat 2023-02-27.
Svenskt biografiskt lexikon, Band 9, Stockholm 1931.

ULF LUNDSTRÖM

Sjungande dalen – ett märkligt namn på en stadsdel i Skellefteå

Sjungande dalen är sedan 1969 namn på en stadsdel i Skellefteå anlagd på Prästbordets gamla mark strax nordväst om Skellefteå centrum. Namnet har tidigt kittlat fantasin och folk har varit angelägna att få veta namnets bakgrund. Bostadsområdet påbörjades 1969 och färdigställdes i huvudsak under 1970-talet. Gatorna i området har fått namn som har koppling till musik, där några exempel är *Orkestervägen*, *Dirigentvägen* och *Basvägen*. Det som länge varit känt om namnet *Sjungande dalen* är att det tidigare användes om en dalgång strax öster om bostadsområdet vid rågången mellan Prästbordet och Norrböle (se figur 1 längre fram i texten). Naturnamnet finns tidigast belagt på en karta över en del av Skellefteå stad som upprättades år 1945. Namnet redovisas även på ekonomisk karta över Sverige.[1]

[1] Karta över en del av Skellefteå stad, upprättad av stadsingenjör Tore Törngren, tryckt 1945 av Statens reproduktionsanstalt; Ekonomisk karta över Sverige. Kartblad 22K 8i, utgivet 1960.

I guideboken *Mål i Skellefteå* framkommer några teorier om namnets ursprung, vilka dock saknar källuppgift:[2]

- Ekot från gamla skjutbanan ovanför dalgången har gett upphov till namnet.
- Från Dödmantjärnen rinner en liten bäck. Tidigare brusade den nerför sluttningen och gav upphov till namnet.
- Strax före sekelskiftet lekte några gossar, bl.a. pojkarna Renhorn, indianer och vita i skogarna. Belästa som de var på den tidens stora indianboksidol, Karl May, döpte de platsen efter en av dalgångarna i Old Shatterhandböckerna.

Inför utgivningen av guideboken läste kulturchef Harald Larsen alla böcker av Karl May som han kunde komma över men ingenstans nämns *Sjungande dalen*.[3] Som berörts ovan har avsaknaden om källuppgifter gjort det svårt att värdera dessa uppgifter.

Jag har även hört uppgiften att namnet *Sjungande dalen* skulle finnas i boken *Anne på Grönkulla* vilket inte stämmer.

År 2003 skriver Erik Stenlund en artikel om namnet *Sjungande dalen* där han redovisar teorierna om skjutbanan och pojkarna som lekte indianer och vita. Det är oklart om dessa uppgifter är beroende av *Mål i Skellefteå*.[4] I sin artikel återger Stenlund även en artikel från tidningen *Norra Västerbotten*[5]

---

[2] Karin Lundkvist (red.), *Mål i Skellefteå*, Skellefteå 1984, s. 27.

[3] E-brev från Harald Larsen 2022-07-31.

[4] Erik Stenlund, ”Vad är det för fel på Sjungande dalen????” i *Ida – för Skellefteå kommuns anställda* 2003:2; även i *Lilla Skelleftebladet* 45, 2003 s. 9.

[5] *Norra Västerbotten* 1969-08-21.

där byggmästaren Otto Normark på Brännan född 1888 hörde namnet användas, sannolikt omkring år 1900 då han vallade kor vid bäcken som gick från Dödmantjärn. Bäcken rann över stenhällar på sluttningen av Dödmanberget och åstadkom ett brusande och sjungande ljud.

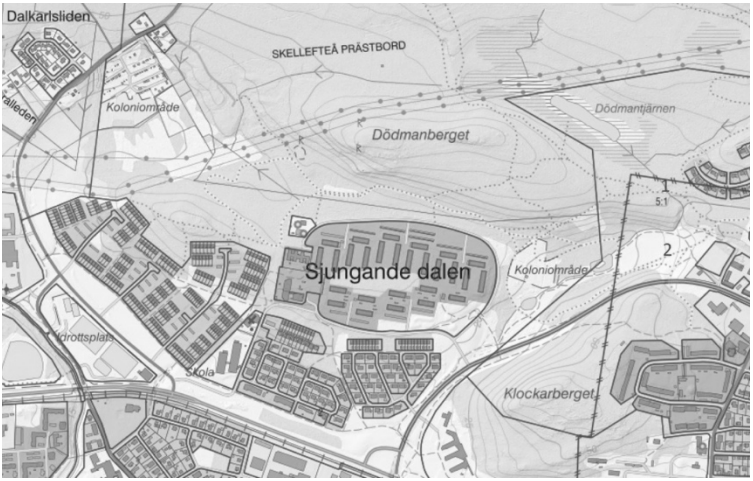

Figur 1. Nr 1 är den ursprungliga placeringen av naturnamnet *Sjungande dalen* vid Klockarbäcken. Nr 2 är den senare lokaliseringen vid nutidens Klockardalen. Karta: Skellefteå kommunatlas.

Lösningen av namngåtan finns i Gustaf Renhorns dagböcker, vilka sedan 2021 finns på Skellefteå museum. En renskrift av dagböckerna har gjorts av Umeå universitet under ledning av Lars-Erik Edlund och just nu pågår en kontroll av avskriften mot originalet. Gustaf Renhorn (f. 1886) uppger i maj 1949 att han och hans bröder samt deras kusiner ”Anderssons pojkar” hade gett namnet *Sjungande dalen* till Klockarbäcken där den rann i en ravin nedför Dödmanberget där den brusade och skummade fram. Detta var i samband med att de lekte indianer och vita.

Figur 2. Platsen för ursprungliga läget för namnet *Sjungande dalen,* vid Klockarbäcken på Dödmanbergets sydsluttning. Bäcken har än i dag ett kraftigt porlande ljud. Foto: Ulf Lundström.

Vid en senare tidpunkt har namnet flyttats över på dalgången mellan Dödmanberget och Klockarberget.[6] Namngivarna var bröderna Gustaf, Birger och Germund Renhorn samt deras kusiner Gustaf, Torfrid och Arvid Andersson. ”Vid tiden för indian romantiken strövade vi omkring i stadshagen norr om sta’n. Där upptäckte vi den bäckravin, som ledde vattnet från Dödmantjärn ner till doctor Nordlanders silängar. Bäcken rosslade, skvalade och sjöng, när den i kaskader kastade sig nedför branten. Detsamma gjorde också de höga granarna, som växt upp vid sidorna. Stället skulle ha ett namn och det blev ’Den sjungande dalen’, efter en mycket älskad indianbok. Namnet finns kvar ännu, har s.a.s. blivit officiellt, men knappast någon vet dess ursprung. Jag har ofta blivit tillfrågad härom och svarar då som fänrik Stål: ’Jo, därom kan jag ge besked, om huru det var, ty jag var med’”. Gustaf Renhorn besöker platsen igen hösten 1951 och skriver: ”Bäcken porlade och sjöng som vanligt”.[7] En förändring som skett sedan hans barndom var enligt Renhorn att de stora granarna vid bäcken var nedhuggna och granarnas sus fanns inte mer.[8]

Det synes utifrån Renhorns uppgift att *Den sjungande dalen* skulle ha varit titeln på en indianbok men den har inte gått att identifiera genom katalogen Libris. Däremot har Karl May skrivit *Öknens ande* (originaltitel *Der Geist des Llano Estakado*) och i den nämns (*das) singende Tal* på ett flertal

---

[6] Skellefteå museums arkiv. Gustaf Renhorns dagbok, del 5, s. 83, del 15, s. 16. Huvuduppgiften finns i del 15, s. 16.

[7] Skellefteå museums arkiv. Gustaf Renhorns dagbok, del 10, s. 19.

[8] Ibid, del 15, s. 109.

ställen.[9] Boken kom ut på tyska 1888 och fick 1890 titeln *Der Geist des Llano Estakado*. Boken utkom på svenska 1892 på Bille förlag med titeln *Öknens ande*. Boken hade översatts av Ellen Bergström. I den svenska upplagan från 1930 som ingår i barnbiblioteket Saga har det åttonde kapitlet rubriken *I "Sjungande dalen"*.

Teorin om att en indianbok av Karl May ligger bakom namnet visar sig stämma och detta gör att en annan teori som förs fram i *Mål i Skellefteå* kan avföras, nämligen att namnet skulle ha uppkommit av ekon som bildades runt den gamla skjutbanan på Klockarberget som tidigare fanns i bäckens närhet.

Karl Mays bok *Öknens ande* utspelar sig vid högslätten Llano estacado (på engelska oftast kallad *Staked plains*) i gränslandet mellan New Mexico och Texas. *Öknens ande*[10] är en fortsättning på *Björnjägarens son*[11] (tyska originalutgåvan *Der Sohn des Bärenjägers*). I den tyska upplagan av *Öknens ande* (ingår där som en del av *Der Sohn des Bärenjägers*) från okänt år som finns på nätet nämns *Yuavh-Kai* som beskrivs som ett namn på utahs [på tyska *yutahs*] och comanchernas språk och namnet betyder 'das singende Tal', alltså 'sjungande dalen'. Namnet nämns inte i den senare svenska utgåvan i barnbiblioteket Saga som kom ut 1930.[12] Den utgåvan torde vara förkortad. Men i den tyska digitala utgåvan som

---

[9] Sökning i Google Böcker på (*das*) *singende Tal* och träff på en tysk upplaga från 2015 på Karl-May-Verlag: https://books.google.se.

[10] Karl May, *Öknens ande,* Stockholm 1892.

[11] Karl May, *Björnjägarens son,* Stockholm 1892.

[12] Karl May, *Öknens ande,* Barnbiblioteket Saga 93, Stockholm 1930.

nämns ovan finns alltså *Yuavh-Kai*.[13] Platsen uppges där ligga nära gränsen mellan New Mexicos sydöstra hörn och Texas. Den ligger mera exakt intill Pecos River där biflödet Toyah förenas med huvudflödet. Där fanns klyftan Yuavh-Kai i vilket ett smalt, grunt vatten rann. Biflödet kallas i dag *Toyah Creek*. Firman Toyah Creek Saddlery uppger att vid sammanflödet finns en stor, jämn slätt.[14] Detta visar att *Yuavh-Kai* 'sjungande dalen' är en fiktiv plats. En sökning i ett lexikon över språket comanche ger inga träffar på Yuavh-Kai. Orden för betydelserna 'dal' och 'sjunga' på comanche är andra än de som Karl May uppger.[15]

---

[13] May, Karl, *Der Geist des Llano Estakado*, Bamberg, Radebeul. Nätversion på Projekt Gutenberg:
https://www.projekt-gutenberg.org/may/baerenj/wohkahde.html
[14] Toyah Creek Saddlery. Meddelande på Facebook Messenger 2022-11-27.
[15] Sökning på orden *valley* och *sing* i Comanche Dictionary, utgiven 2020 av Comanche Nation of Oklahoma:
https://www.webonary.org/comanche/.

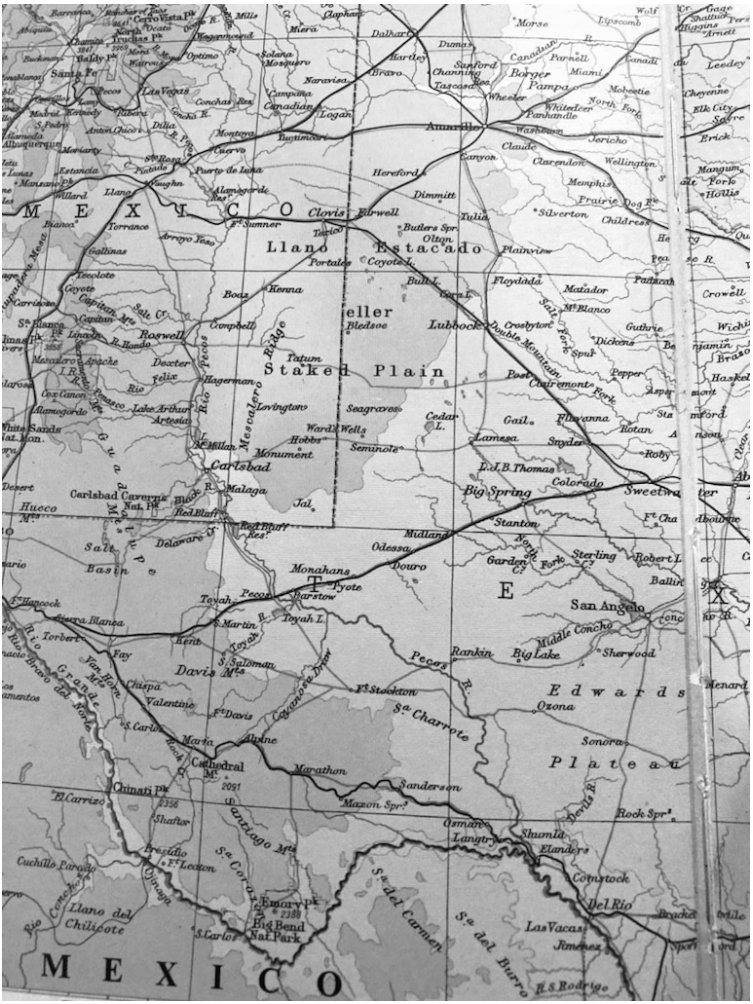

Figur 3. Sammanflödet av Toyah Creek och Rio Pecos/Pecos River. Ett stycke mot norr går gränsen mellan New Mexico och Texas. Karta: *Det bästas stora världsatlas*. Planerad och red. av Frank Debenham, Stockholm 1966, s. 84.

Namnet *Sjungande dalen* avsåg ursprungligen Klockarbäckens lopp nedför Dödmanberget. Namnet kan ha givets i mitten av 1890-talet när Gustaf Renhorn var i tioårsåldern. Ett tidigt minne av namnet synes vara från ca år 1900 då namnet användes om en plats där bäcken från Dödmantjärn drog fram över stenhällar på Dödmanberget och bildade ett brusande och sjungande ljud.[16] Men vid en senare tidpunkt, dock senast 1945 har namnet gått över på den betydligt bredare dalgången mellan Dödmanberget och Klockarberget. Dalgången hette tidigare *Storänget* men kallas i dag i kommunala sammanhang för *Klockardalen*, där det nya namnet är bildat utifrån Klockarbäcken. Renhorns och Normarks uppgifter motsäger inte varandra.

Namnet *Sjungande dalen* kan betraktas som ett *uppkallelsenamn*, dvs. ett namn som inte skapats utifrån platsens utseende, utan ett redan färdigbildat namn har lånats in från ett annat håll. I Västerbotten har uppkallelsenamn bl.a. valts åt ett antal nybyggen där Länsstyrelsen skulle godkänna namnet. Namnbildaren har på något sätt sett en likhet mellan två orter, men man kan även ha valt ett namn som uppfattats som vackert eller ett namn som var aktuellt vid tiden för grundandet av nybygget. Några exempel på uppkallelsenamn i Västerbotten är *London*, *Hamburg*, *Bomarsund* och *Gottland*. Det sistnämnda namnet som finns i Burträsk är dubbeltydigt och kan ha valts för att man hade förhoppningar om ett gott land. Namnet *Sjungande dalen* är inte valt efter ett existerande ortnamn utan efter en litterär plats som finns i Karl Mays bok *Öknens ande*. Namnet har samtidigt en saklig koppling till den fiktiva platsens utseende och kan

---

[16] *Norra Västerbotten* 1969-08-21.

därför ses som en *betingad uppkallelse*, dvs. att uppkallelsenamnet har en saklig motivering. Den ursprungliga platsen för namnet *Sjungande dalen* kännetecknas av bäckens porlande ljud. Namnet har myntats av lekande barn och tydligen fått spridning till personer som vistats vid Klockarbäcken, både till vuxna samt till barn som vallade djur, dvs. getare.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Comanche Dictionary, utgiven 2020 av Comanche Nation of Oklahoma: https://www.webonary.org/comanche/.
E-brev från Harald Larsen 2022-07-31.
Google Böcker: https://books.google.se. Se May 2015 nedan.
Projekt Runeberg: https://www.projekt-gutenberg.org/may/baerenj/wohkahde.html.
Skellefteå museums arkiv. Gustaf Renhorns dagböcker 1945–1966.
Toyah Creek Saddlery. Meddelande på Facebook Messenger 2022-11-27.

Litteratur

Det bästas stora världsatlas. Planerad och red. av Frank Debenham, Stockholm 1966.
Ekonomisk karta över Sverige. Kartblad 22K 8i, utgivet 1960.
Karta över en del av Skellefteå stad, upprättad av stadsingenjör Tore Törngren, tryckt 1945 av Statens reproduktionsanstalt.
Lundkvist, Karin, *Mål i Skellefteå*, Skellefteå 1984.
May, Karl, *Björnjägarens son*, Stockholm 1892.
May, Karl, *Öknens ande*, Stockholm 1892.
May, Karl, *Öknens ande*, Barnbiblioteket Saga 93, Stockholm 1930.
May, Karl, *Der Geist des Llano Estacado*, Bamberg, Radebeul 2015.
Norra Västerbotten 1969-08-21.

Stenlund, Erik, ”Vad är det för fel på Sjungande Dalen????” i *Ida – för Skellefteå kommuns anställda* 2003:2.

Stenlund, Erik, ”Vad är det för fel på Sjungande Dalen????” i *Lilla Skellefteblad – medlemsblad för Skellefteå hembygdsförening* 45, 2003.

ALESSANDRA MASTRANGELO

En svartkonstbok från Vägersjön[1]

På 1800-talets svenska landsbygd ledde bristen på sjukvård och de hårda livsvillkorna till en utbredd användning av folkmedicin och huskurer.[2] Vissa människor, de kloka, ansågs vara särskilt skickliga i att bota. De har ofta antecknat sina magiska repertoarer i de s.k. svartkonstböckerna, som i dag finns bevarade i flera av landets arkiv och museer. Dessa texter utgör viktiga primärkällor för en rad olika ämnen såsom folklig magi och folkmedicin.[3]

Under min vistelse i Umeå i februari 2020 fick jag information av den dåvarande arkivarien vid Folkrörelsearkivet i Västerbotten Cuno Bernhardsson om en handskrift i privat ägo som nyligen hade hittats i ett hus i Vägersjön, Ångermanland. Häftet har visat sig vara en folklig svartkonstbok med magiska läsningar och huskurer för att bota sjukdomar och förtrollning hos människor och kreatur. Det utgör ett praktiskt formulär vars syfte var

---

[1] Artikeln är en kort omarbetning av författarens magisteruppsats *Incantesimi e formule magiche in uno svartkonstbok svedese del XIX secolo: analisi linguistica e comparativa* ('Jag botar dig i mitt namn. Besvärjelser och trollformler i en svensk svartkonstbok från 1800-talet: lingvistisk och komparativ analys', 2021), Neapels universitet "L'Orientale".

[2] Carl-Herman Tillhagen, *Folklig läkekonst*, Stockholm 1977, s. 342; Carl-Herman Tillhagen, *Barnen i folktron*, Stockholm 1983, s. 20.

[3] Tillhagen 1977, s. 75.

att ge hjälpmedel och råd för att styra omgivningen och hantera vardagliga problem på magisk väg.

I den här artikeln kommer jag att ägna mig åt transkriberingen och analysen av handskriftens innehåll.

Svartkonstböcker i Skandinavien

De nordiska svartkonstböckerna har sina rötter i medeltidens ockulta skrifter och lärda magi samt i antikens och medeltidens läkeböcker.[4] De skapades till väsentlig del i kyrkliga kretsar i slutet på 1400-talet och i början på 1500-talet.[5] Både handskrift och innehåll vittnar om att de i början var i bruk bland präster och senare även bland adelsmän och soldater.[6] Flera av dem är faktiskt skrivna på latin och innehåller gammalt kabbalistiskt vetande samt trollformler och råd för att göra karriär, skydda sig från skott eller göra sig osynlig.

I svensk folktradition var det främst prästerna som ansågs vara ägare av svartkonstböcker.[7] Otaliga sägner från nyare tid handlar om hur trollkunniga präster studerade trolldom vid

---

[4] För en omfattande översikt över svartkonstböckernas historia, se Owen Davies, *Grimoires. A History of Magic Books*, Oxford 2009.

[5] Bengt af Klintberg, *Svenska trollformler*, Stockholm 1965, s. 22. Den äldsta bevarade svartkonstboken i Norden är den norska *Vinjeboka* från slutet av medeltiden som hittades i Vinje stavkyrka år 1796, se Oskar Garstein, *Vinjeboka. Den eldste svartebok fra norsk middelalder*, Oslo 1993.

[6] af Klintberg 1965, s. 22–23; se också Davies, 2009, s. 126.

[7] af Klintberg 1965, s. 22; John Lindow, *Swedish Legends and Folktales*, Berkeley 1978, s. 47; Kathleen Stokker, "'The Would-Be Ghost': Why Be He a Ghost? Lutheran Views of Confession and Salvation in Legends of the Black Book Minister" i *ARV. Scandinavian Yearbook of Folklore* 47 1991, s. 143–152.

Wittenbergskolan[8] i Tyskland och hämtade lärdomen ur sina svartkonstböcker. Som auktoritet bakom det gamla lärda vetandet i dessa böcker angav man bl.a. Moses, vilket i den svenska folktraditionen har lett till tron på existensen av en sjätte och sjunde Mosebok.[9] I två av Ella Odstedts upptecknigar uppges:

> Det sägs att två av Moseböckerna är försvunna, sjätte och sjunde Mosebok. Där skulle det ha stått rakt motsatt mot vad som står i Bibeln och därtill mycket om trolldom, modstölder och liknande. Men sådant skulle inte bevaras för kommande släkter, så därför har de två Moseböckerna tagits bort, sägs det.[10]

> I svartboka får de också lära sig trolla. Jag hade en morbror som hade svartboka och han var skicklig i allting, både som doktor och advokat och allt möjligt. Han hette Huss och bodde i Hässjö i Medelpad. Boken hade han efter sin far, som var en beryktad trollgubbe.[11]

Innehållet i svartkonstböckerna är ganska skiftande. Man kan finna bl.a. anvisningar för att spåra en tjuv eller återta stulet gods, få kvinnogunst, vinna lycka, eller skydda sig mot trolldom.

---

[8] Skolan har fått sitt namn efter det universitet där Martin Luther slog upp sina 95 teser, se Kathleen Stokker, ”To Catch a Thief. Binding and Loosing and the Black Book Minister” i *Scandinavian Studies. Nordic Narrative Folklore* 6 1989, s. 353–374.

[9] Se Carl-Martin Edsman, ”Sjätte och sjunde Mosebok” i *Saga och Sed*, Uppsala 1962. Att det skulle finnas ytterligare förlorade Moseböcker med dolda lärdomar i dem är en vanlig folktradition i hela västvärlden.

[10] Ella Odstedt, *Norrländsk folktradition. Uppteckningar i urval och med kommentar av Bengt af Klintberg*, Uppsala 2004, s. 139.

[11] Odstedt 2004, s. 139.

Vissa böcker innehåller magiska läsningar och trollord för att bota sjukdomar, men ofta blandas alla dessa genrer fritt. Allmänt avspeglar de en folklig trolldom som syftar till att styra omgivningen och ingripa i vardagen.

De magiska läsningar som levt i folklig tradition in i förra seklet är främst de sjukdomsbotande och de som användes i det dagliga livet och som inte hållit hemliga.[12] Redan efter reformationen under 1500-talet kom dessa läsningar att nå den svenska bondebefolkningen då klostren minskades och munkarna började gå ut i bygderna som läkare. I yngre svensk folktradition är det främst kloka gubbar och käringar som ansetts äga svartkonstböcker. Alltifrån 1700-talet finner man t.ex. handskrifter av mer folklig typ där stavning och innehåll avspeglar en folklig magi.[13]

Boken från Vägersjön

Boken hittades i slutet av 1900-talet under ett rengöringsarbete i den avlidne Karl Otto Rundéns (f. 1878) hus i Vägersjön, Ångermanland. Hur den anträffades i hans ägo kan man inte veta säkert. Enligt mina informanter fick han häftet av en trollkunnig same som var verksam som botare när Karl-Otto var i tjugoårsåldern.[14] Antagandet att skribenten var same kan delvis bekräftas av formlernas geografiska spridning, då de särskilt

---

[12] af Klintberg 1965, s. 20–21. För en historisk översikt av användningen av trollformler, se af Klintberg 1965.

[13] af Klintberg 1965, s. 23.

[14] Tommy Holgersson (f. 1952), Gideåberg.

förekommer i de norra delarna av landet medan ett antal endast finns samlade i Jon Johanssons samling av samisk svartkonst.[15]

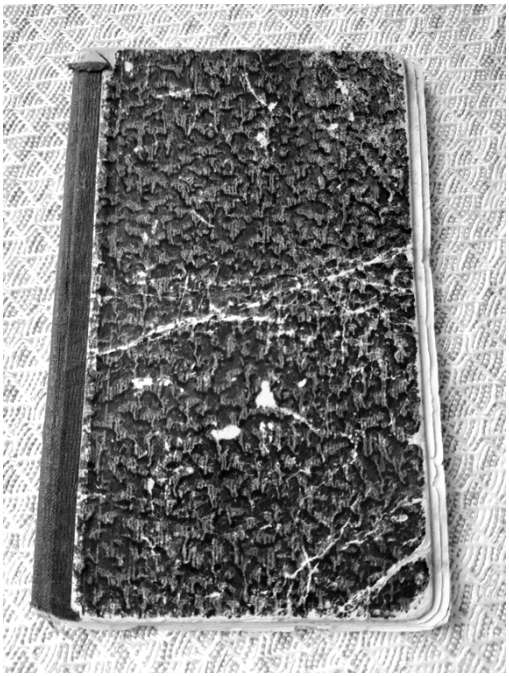

Bild 1. Omslaget till svartkonstboken från Vägersjön. Foto: Alessandra Mastrangelo.

Boken är i litet format och 16 sidor lång. Med all sannolikhet kan den dateras till andra hälften av 1800-talet. Information om årtalet eller ägarens namn finns dock inte i boken.

Sammanlagt innehåller boken elva trollformler, ett recept och några anvisningar för att bota struma. Varje text i handskriften

[15] Jon Johansson & Ossian Lindskoug, *Lappmannen Jon Johanssons signerier och besvärjelser. Svartkonst från Lappland*, Malmö 1917.

består av tre delar: titeln, i vilken textens funktion anges, dvs. det problem som den är avsedd att bota eller avvärja (t.ex. ”att stämma blod”); trollformeln, dvs. dess ordalydelse; eventuella uppgifter om t.ex. hur många gånger formeln skall läsas eller vad som skall göras under det att formeln mumlades.

Trollformlerna i boken är avsedda att läsas muntligt och de uppvisar flera drag som gjorde det lättare att minnas, såsom upprepningar och rim. De flesta förefaller ha varit muntligt överförda texter medan andra verkar härstamma direkt från kristna signelser och exorcismer.

I trollformlerna förekommer episoder ur Jesu liv som blandas med hänvisningar till apokryfiska berättelser och folkliga trosföreställningar. Bibliska karaktärer utgör huvudpersonerna i läsningarna, vilket bidrar till att förstärka deras magiska kraft. Något mer som återkommer i formlerna är tretalet, som sedan långt tillbaka ansetts ha en magisk kraft. Dessutom är det gemensamma för alla formler frånvaro av det avslutande *amen*, något som ligger i linje med den vanliga uppfattningen att formlernas verkan skulle ha minskats om amen omnämndes.[16]

Handstilen i boken är granska driven. Två sidor mot slutet av häftet har rivits ut, vilket kan tyda på att de antingen togs bort avsiktligt eller förintades av något skäl. Flera dialektala drag vittnar om att boken är en norrländsk urkund, såsom orden *tiråk* eller *förråk* (”råkt ut för ont”)[17], *ris* (engelska sjukan), *ränsel* (reumatisk värk) samt fonetiska drag som är typiska för dialekterna i norra Sverige, t.ex. övergången av konsonantförbindelsen *rd* till

---

[16] Se Tillhagen 1977, s. 105. I Jon Johanssons svartkonstbok står det bl.a.: ”Amen skall man aldrig säga, ty då hava signerier och besvärjelser icke någon verkan” (Johansson & Lindskoug 1917, 60–61).

[17] För att inte nämna det onda vid dess rätta namn använde man sig av olika omskrivningar, såsom ”råka ut för ont” eller ”för *jälakt*” (elakt).

kakuminalt *l* (s.k. tjockt *l*) och bevarande av *a* framför konsonantförbindelse (t.ex. *vaLbundetsris*), apokope, dvs. bortfall av slutvokal, bortfall av *-n* i bestämd form (t.ex. *katta*) och norrländsk förmjukning (t.ex. brisken > *bristin*).[18]

E-skrivning förekommer i flera ord (t.ex. *der*, *derför*, *hjelp*) samt grafemen *hv-* som skriftbild för *v*-ljud i början av stavelsen (t.ex. *hvart*, *hvid*), vilket vittnar om att den skrevs före stavningsreformen 1906.[19] Förkortningar i formlerna är vanliga för den kända liturgiska formeln ”I Guds Faderns, Sonens och den heliga Andens namn” (som skrivs *I G. F.*).

I transkriberingen gör jag ingen avvikelse från handskriften. Stavningen har inte moderniserats och dialektformerna har medvetet bibehållits. Däremot har förkortningarna upplösts. Slutligen har uppenbara skrivfel rättats i noterna där eventuella förklaringar anges.

---

[18] Norrländsk förmjukning innebär att vissa konsonantljud (klusilerna /*k*/, /*g*/ samt klustret /*sk*/) framför främre vokal palataliseras (förmjukas), t.ex. *skogen* > *skojin*; *väggen* > *väddjin*, se Elias Wessén, *Våra folkmål,* 5 :e uppl., Stockholm 1958, s. 40; Anna Westerberg, *Norsjömålet under 150 år,* Uppsala 2004, s. 64.

[19] Se Gösta Bergman, *Kortfattad svensk språkhistoria,* Stockholm 2001, s. 186–188.

Bokens innehåll

1. Struma – växter

Far med pekfingret motsol och räkna från 20 till 1 9 gånger.
Detta gör Ni sista torsdagen i månaden
då solen är högt på himmelen på eftermiddagen.[20]

Boken inleds med några anvisningar för att bota struma och växter. Den metod som här används är att *räkna bort* sjukdomen. Tanken bakom den här magiska metoden var att sjukdomen skulle avta samtidigt som talet minskade, i enlighet med sympatimagins lagar.[21] I texten anges det att man motsols skulle fara med fingret på växten. I folkmedicinen skulle all rörelse i allmänhet ske i bakvändhet eller *avigt*, dvs. från höger till vänster.

Föreställningarna om händernas botande makt och torsdagen som tidpunkt för att utöva trollkonster är också urgamla.[22] Dessutom har tretalet och dess multipel sedan uråldrig tid spelat en stor roll i de flesta folks tro och de är ofta förekommande i folkmedicin.[23]

---

[20] Ett liknande botemedel finns i Johansson & Lindskoug 1917, s. 20: ”Sista torsdagen i månaden, innan solen går ner, räknar man motsols, antingen i vatten eller med pekfingret omkring växten, av vad slag det vara må. Man för fingret omkring växten nio gånger och räknar från tjugo till ett nio gånger.”

[21] *Sympatimagi* återfinns ursprungligen hos James Frazer, *Den gyllene grenen*, Stockholm 1925, s. 24, och betyder att man kan replikera någots effekt genom att efterlikna det, se även Marcel Mauss, *A general theory of magic*, London 1950.

[22] af Klintberg 1965, s. 29.

[23] Tillhagen 1977, s. 137.

2. Kronisk blämma,[24] Gråstarr

N. N.[25]
Jesus steg på Kristi bord
Han motte[26] an,
han motte sann,
han motte värk,
han motte allt,
I G[ud] F[ader].
Läses i ögat eller i fin pulvriserat strösocker.
Sedan läser man för *Rakt för*.

Andra texten i handskriften består av en magisk läsning för att bota blemma och starr. Magiska läsningar kan definieras som texter (oftast sjukdomsbotande eller skyddande) som man tillskrev en övernaturlig kraft och en förmåga att direkt inverka på verkligheten med orden som innefattas i dem.[27] Grunden för deras existens har varit tron på ordets magiska kraft.

Läsningen i handskriften är av episk typ[28], dvs. den består av en analog berättelse om en mirakulös händelse som inträffat i det förflutna, s.k. *historiola*. Botandet möjliggörs genom att den mirakulösa händelsen återupplivas och aktualiseras.

Botaren skulle läsa formeln ”i ögat”, dvs. med återhållen andedräkt och sedan blåsa på det skadade området.

---

[24] = Blemma.
[25] = Namn.
[26] = Mätte (verbet *mäta*).
[27] Ferdinand Ohrt, ”Segen” i *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, vol. 7 1935–1936.
[28] För en översikt över kategoriseringen av de svenska trollformlerna, se af Klintberg 1965, s. 39–57.

Föreställningen om andedräktens botande makt är urgammal och den går tillbaka till uppfattningen om andedräkt som själen eller livskraften.[29] Tanken bakom det var att botarens läkande själ då skulle komma ut och på så vis skulle det onda gå över.

Innan man läste formeln skulle den kloke säga namnet på den sjuke. Nödvändigheten av att veta namnet (eller namnen) både på patienten och sjukdomen utgör kärnan i trollformlerna då detta ansågs vara ett sätt att kunna få makt och ingripa på det.

Användningen av socker för att bota ögonsjukdomar var också vanlig inom den svenska folkmedicinen.[30] I en av hembygdsforskaren Frans Bergvalls uppteckningar står det att man skulle blåsa ”krassat socker” i ögat för att bota blemma:

> Man skulle pulvrisera sockret så fint och lägga litet av detta på skaffet på en sked av gammalt silver och blåsa in i ögat tre gånger. Men detta var ett senare påfund. Det hade hjälpt minst lika bra, medan de bara använde besvärjelsen, sade hon.[31]

---

[29] af Klintberg 1965, s. 30.

[30] Tillhagen 1977, s. 213.

[31] ULMA 22447 F. Bergvall 1954–1956, Gideåberg, Edsele sn, s. 77–78.

3. Metning[32]

N. N.
Jag meter[33] blämma som över ögat rann
i G[ud] F[ader]
Jag meter blämma som under brisken[34] rann
De 3 Guds mödrar som såto vid Kristi bord och mätte
De mätte sann,
De ställde rann,
De ställde värk,
I det heliga Namn.

Tredje texten i handskriften är en trollformel mot blemma på ögat. Att *mäta bort* sjukdomen har varit en av de vanligaste botemetoderna mot ögonsjukdomar i Sverige. Den magiska botemetoden bestod i att den kloke med hjälp av en ullgarnstråd eller en s.k. *botarkniv* (särskilt i Norrland) mätte vissa ställen på den sjuke.[35] Den norrländska metoden att använda en kniv kan tolkas som en form av hot mot det onda, då stål enligt folktron ansågs ha en hotfull, demonbesvärjande kraft.

---

[32] = Mätning.
[33] = Mäter.
[34] I handskriften står det ursprungligen *bristin*, varefter det överstrukits och skrivits *brisken*. Den första varianten *bristin* återger det dialektala uttalet av ordet (*brisken* förmjukas i *bristin*), vilket ger en antydan om skribentens proveniens. Ordet betyder 'halvsur mjölk' och används i finlandssvenska dialekter, se *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (https://kaino.kotus.fi/fo/).
[35] Tillhagen 1977, s. 118. I Norrland använde man mest en s.k. *botarkniv* för att mäta bort blemma.

Läsningen är av rituell typ, dvs. den skulle uttalas samtidigt som en rituell handling utfördes. Den utgör en av de mest spridda norrländska formlerna för att bota ögonsjukdomar, den s.k. *Tre Möjorsignelsen*.[36]

4. Ställa blod, Pulsådern

Jag ställer ditt röda blod N. N.
med Guds makt och hjelp
Likasom Kristus då han räckte sin stav över Jordans flod och sade: Stå flod, Stå flod, Stå flod,
så säger jag: Stå blod, Stå blod, Stå blod.
Guds F[ader].
Stryk med kniven 3 gånger nödöver den värkande.
Spotta 3 gånger.

Handskriften fortsätter med en läsning för att ställa blod. Formeln är en av de vanligaste läsningar som använts i Sverige för att stoppa blod, den s.k. *Jordansignelsen*. Den förekommer i flera varianter, i vilka berättelsen om hur Jordans flod stillades omnämns. Till grund för detta motiv ligger en apokryfisk berättelse som verkar ha uppstått genom att evangeliernas skildring av Jesus dop i Jordan sammanknutits med berättelsen om Israels barn som går över Jordans flod som finns i Josua bok.[37] Tanken bakom liknelsen i formeln var att blodet skulle sluta rinna på samma sätt som Jesus stämde Jordans flod.

---

[36] Se af Klintberg 1965, s. 112–113.
[37] af Klintberg 1965, s. 42.

I slutet av formeln anges det att man skulle stryka med en kniv över såret och spotta tre gånger. Inom folkmedicin ansågs spottning, liksom stål, ha en övernaturlig och apotropeisk effekt (dvs. skyddande, avvärjande effekt).

5. Ränsel

Jungfru Maria gick vägen fram
Då mötte hon Sonen Jesus
Hvart skall du gå?
Jag skall gå till Bondens gård o bryta ben o blod.
Du skall genast tillbaka gå
Inom de 3 heliga namn.

Vidare i handskriften finner vi en episk formel för att bota *ränsel* (reumatisk värk). I formeln berättas det om mötet mellan Jesus och Jungfru Maria. Den bygger på ett vanligt förekommande motiv i trollformler, dvs. mötet mellan gudomen och sjukdomsdemonen som är på väg till att skada sitt offer. Därefter fördrivs det onda av gudomens botande ord. Samma motiv fann man först i en trollformel på en assyrisk kilinskrift där det berättas om mötet mellan guden Ea och en tandmask.[38] I den här formeln skall Jungfru Maria betraktas som personifieringen av sjukdomsdemonen.

---

[38] af Klintberg 1965, s. 42. I Sverige har denna formel främst använts för att bota *onda bettet*, se Emanuel Linderholm, *Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid*, Stockholm 1940, s. 372–373. Den äldsta svenska uppteckningen finns i ett rättsprotokoll från 1619 (af Klintberg 1965, s. 45).

6. Smörresept

Johannesbröd	2 skilljs
Tisseltassla[39]	1 tum lång
Filligrekum[40]	1 ½ spittglas pulvriserat
Filligrekum	1 fingerborg pulvriserat
Aluè[41]	½ sockerbit
Valfiskfjäll	½ tum lång
Laverbär[42]	9 st
Rödbolix[43]	½ spittsglas[44]
Björngall[45]	½ tesked
Tolvmanskraft	½ tesked
Drakblod	½ sockerbit
Dyvelsträck	½ sockerbits storlek

Vidare i boken finner man ett recept på en salva som skulle användas för att smörja den sjuke. Den består av olika ingredienser från både växt- och djurvärlden som enligt folktron ansågs ha magiska och botande egenskaper. Tanken bakom användningen av dessa salvor var att det onda skulle drivas bort på grund av växternas starka doft.

---

[39] = Tisseltassel. Frukten av växten *Cassia fistula*.

[40] = Bockhornsklöver (lat. *Trigonella foenum-graecum*). Antagligen norskt. I norska svartkonstböcker finner man formerna *fillikrikum*, *fillekrekom* och *pelikrekium*, se Torbjørn Alm, *"Bukkehornkløver Trigonella foenum-græcum i folketradisjonen"* i *Norge* i *Blyttia Norges Botaniske Annaler* 60(4) 2002, s. 219.

[41] = Aloe.

[42] = Lagerbär.

[43] = Röd bolus, en typ av lera som bl.a. användes som läkemedel.

[44] = Spetsglas.

[45] = Björngalla.

7. Näs och Sårblod

Jag ställer ditt blod N. N.
Stå i stam,
blod i namn.
Ditt röda blod N. N. som rann
stå i stam.
Blod skall stå i dig N. N. I G[ud] F[ader].
När Jesus ställde sitt blod
så ställer jag mitt blod.

Denna läsning är avsedd att stilla näsblod och bota sår. Liksom den tidigare nämnda läsningen mot blodflöde, *ställa blod*, sammanbinder denna formel en inledande maning med en biblisk liknelse. Motivet om Jesus fem sår, som går tillbaka till medeltiden, återkommer i flera trollformeltraditioner.

8. Onda människor

Gud bevare mig från ditt onda anhang N.N.
fast du är stark och jag är stark
så har jag makt att bortvisa allt ont ifrån mig
i den namn.
Gud bevare mig från ditt onda anhang N.N.
fast jag är svag så är Gud stark
och derför har jag makt att bortvisa allt ont ifrån mig
i den treeniga namn.
Jag befaller dig Lucifers djevul att du viker ifrån mig
i den treenige namn.

Senare i handskriften finner man en skyddsformel för att skydda mot ovänner och onda krafter. Formellt är den egentligen en bön då man i den vänder sig direkt till Gud för att be om hjälp. Med tanke på dess innehåll och syfte kan den dock ändå uppfattas som en trollformel.

9. Modstöld

Är du maktstulen
är du modstulen
är du märgstulen
är du blodstulen?
Gud give dig din makt igen,
Gud give dig ditt mod igen,
Gud give dig ditt kött igen,
Gud give dig ditt blod igen.

I bondesamhället sågs vissa sjukdomar och åkommor som en direkt följd av onda människors trolldomskonster. Rädslan för att råka ut för magisk skadegörelse var förekommande. Genom t.ex. trollskott och häxeri ansågs trollkunniga människor kunna orsaka sjukdom på både människor och kreatur. Den här läsningen är avsedd att bota *modstöld* (modstulenhet) hos kreatur, en typ av sjukdom som ansågs orsakas av onda människors illvilja och som ofta drabbade djur. Typiska symptom var att djurets mjölk sinade och att det blev allmänt hängigt och sjukt.[46] Denna formel finns upptecknad i flera varianter.[47]

---

[46] af Klintberg 1965, s. 8.

[47] En liknande formel mot modstöld finns upptecknad i Frans Bergvalls material. I den står det att under det man läste formeln skulle man hålla salt

10. Råkt för

Jesus och Sankteper gick vägen fram
Der möter mig en (man) (kvinna)
som hade 7 fel och 70.
Men Jesus övervann de alla
både i ver[48] och vatten
Inom de 3 heliga namn
Gud Fader Son o d[en] H[elige] Ande.
Läses Fader Vår, *Värk* och välsignelsen 3 gånger.

Inom den svenska folkmedicinen förklarades många sjukdomar vara orsakade av övernaturliga väsen som på magiskt sätt ansågs kunna överföra sjukdomar på människorna. I norra Sverige ansågs vittra kunna aktiveras då man på ett eller annat sätt förbrutit sig mot dem. I *Mytiska sägner från Norrland* berättas det:

> En annan mycket vanlig sjukdom är det s.k. förråk, som ger sig till känna på flere sätt, men oftast genom värk, stundom af det svåraste slag. Orsaken till sjukdomen tros vara den, att man på något sätt gjort vättarne för när, så att de till straff skickat denna sjukdom på menniskan, som då säges hafva råkat för.[49]

Läsning *Råkt För* i handskriften var avsedd att bota denna sjukdom. Man trodde att man kunde få den ute i mark, skog eller på

---

i vänster hand och sedan ge den till det modstulna djuret (ULMA 22447 F. Bergvall 1954–1956, Gideåberg, Edsele sn, s. 81).

[48] = Väder (luft).

[49] Johan Nordlander, Stockholm 1883, s. 121.

sjön och att den uttryckte sig i utslag eller värk i finger eller led.[50] Till bot och skydd mot den har den svenska folktraditionen dock inte haft något stort förråd av magiska formler, vilket gör denna läsning särskilt intressant.[51]

I formeln berättas det om mötet mellan Jesus och Sankte Per med en man eller en kvinna som hade ”7 fel och 70”. Mötet avslutas med att Jesus övervinner dem både i vattnet och luften, dvs. på de platser där sådana övernaturliga väsen enligt folktron ansågs befinna sig. Föreställningen om att sjukdomar kunde orsakas av demoner i vatten, luft och jord är urgammal, och inom den svenska folkmedicinen ansågs många sjukdomar vara orsakade av de olika väsen som bebodde eller rådde över dessa platser.

Uttrycket ”7 fel och 70” i formeln hänvisar till Jesus ord till Petrus i *Liknelsen om den obarmhärtige tjänaren* som finns i Matteusevangeliet.[52] Dessutom förknippas det magiska talet 77 ofta

---

[50] Tillhagen 1977, s. 242.

[51] Varianter av denna formel har inte kunnat hittas i det svenska materialet. Den finns endast tryckt i Johansson & Lindskoug 1917, s. 32.

[52] Matteus 18:21–22: ”Då gick Petrus fram och frågade Jesus: ’Herre, hur många gånger skall min broder försynda sig mot mig och få min förlåtelse? Upp till sju gånger?’ Jesus sade till honom: ’Jag säger dig: Inte sju gånger utan sjuttio gånger sju.’” (Bibeln.se: https://old.bibeln.se/las/2k/matt.) Uttrycket *7 och 70* används i betydelsen ’otalig, oändlig mängd’.

med onda och skadliga väsen. I flera trollformeltraditioner förknippas det t.ex. med feberdemonerna.[53]

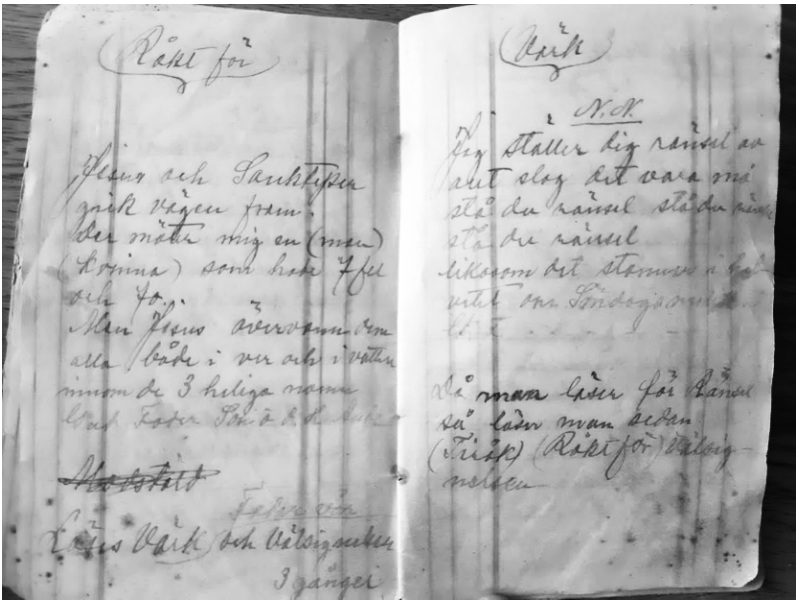

Bild 2. Läsning mot förråk och värk. Foto: Alessandra Mastrangelo.

[53] Motivet om 77 feberdemoner förekommer i germanska källor liksom i slaviska trollformler, se Toms Kencis, "Latvian Fever Charms: Comparative Coordinates and Cases" i Tatyana Mikhailova, Jonathan Roper, Andrey Toporkov, and Dmitry S. Nikolayev (red.), *Oral charms in structural and comparative light. Proceedings of the Conference of the International Society for Folk Narrative Research's (ISFNR) Committee on Charms, Charmers and Charming 27–29th October 2011 Moscow*, Moskva 2011, s. 171.

11. Värk

Jag ställer dig ränsel av allt slag det vara må
Stå du ränsel, stå du ränsel, stå du ränsel
Likasom det stannar i helvetet om Söndagsmolik[54]
i G[ud] F[ader].
Då man läser för Ränsel så läser man sedan (*Firåk*)[55] (*Råkt för*) Välsignelsen.

Vidare i handskriften finner man en magisk läsning för att lindra värk. Denna formel har mest använts för att stilla blodflöde och den är en variant av den s.k. moraliserande formeltypen.[56] Dess ursprungliga innehåll har varit att blodet skall stå så visst som den står i helvetet som smörjer sina skor på söndagen.

12. Stygg värk ätterbölder

Jesus och Sankteper gick vägen fram
där möter mig en riande rännkväsa som varit i min gård / som skulle till min gård[57]
bårra hål och sträcka ben.
I Guds Faders och Guds Sons och i den Helige andas namn sätter jag dig av vägen
över berg och dalar skall du fara
till ett berg der ingen bor[58]

---

[54] Söndagsmorgon (osäkert läst).
[55] Troligen felläsning för *Tiråk*.
[56] Se af Klintberg 1965, s. 104–105.
[57] Båda förekommer.
[58] Härefter står ”till en sjö” överstruket. Fördrivningsformeln i läsningen är förvanskad, den skulle ha sett ut så här: ”Jag sätter dig över vägen, över berg

der skall du ha din ro
du förbannad ätterhjärta
du skall ri båd katta och klo
och alla hunnar i helvete bo.

Trollformeln är avsedd att bota stygg värk och etterbölder. Formellt består den av två olika delar: den inleds med en episk anekdot, i vilken det berättas om mötet mellan Jesus och Sankte Per med den sjukdomsdemon som kommer *riande*, och den slutar med en besvärjelse riktad till sjukdomsdemonen, med vilken den är befalld att lämna kroppen och fara till avlägsna, ödsliga ställen. Sådana fördrivningsformler förekommer i hundratals svenska magiska läsningar och de går tillbaka till medeltiden då de skapades utifrån en latinsk text.[59]

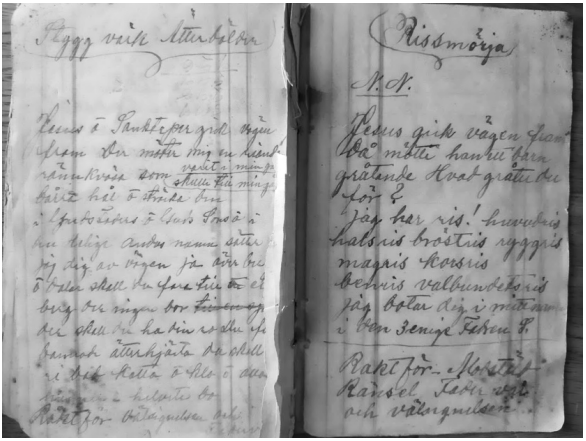

Bild 3. Uppslag ur handskriften med läsningen mot stygg värk och etterbölder och läsningen mot riset. Foto: Alessandra Mastrangelo.

och dalar skall du fara, till ett berg där ingen bor, till en sjö som ingen ror, där skall du ha din ro".

[59] af Klintberg 1965, s. 15.

13. Rissmörja

N. N.
Jesus gick vägen fram.
Då mötte han ett barn gråtande.
Hvad gråter du för?
Jag har ris! Huvudris halsris bröstris[60] ryggris magris korsris benris valbundetsris [61].
Jag botar dig i mitt namn i den treenige Fader S[on och den Helige ande].
[Läses] *Rakt för*, *Modstöld*, *Ränsel*, Fader vår och välsignelsen.

Sista formeln i handskriften var avsedd att läsas under det att man ”smörjde för riset”. I svensk folktradition intog *riset* (engelska sjukan) en särskild ställning bland barnsjukdomar.[62] En vanlig uppfattning var att det fanns nio olika slags ris skilda åt efter den kroppsdel i vilken de ansågs hålla sig.[63] En vanlig behandlingsmetod var att smörja den sjuke med salvor samtidigt som man mumlade en magisk formel.

Formellt är läsningen av episk typ och den berättar om mötet mellan Jesus och det lidande barnet. På Jesus fråga svarar barnet med en uppräkning av alla de olika sorters ris som han lider av.

---

[60] Sannolikt = borstris.
[61] = Vårdbundenris. Inom svensk folktradition ansågs denna sjukdom beror på att barnet var bundet av sin vård.
[62] Man trodde bl.a. att orsakerna till att barn drabbades av riset var förknippade med moderns beteende under graviditeten (t.ex. att modern såg ett lik, tittade i en öppen grav, osv.), se Tillhagen 1977, s. 290.
[63] Asbjørg Westum, *Ris, skäver och skärva. Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt semantiskt perspektiv*, Umeå 1999, s. 165, 188.

Återigen är tron på namnets kraft och den magiska kontakten via namnet av stor betydelse.

Innehållet i formeln gör att den liknar vid en grupp läsningar som använts för att bota modstulenhet hos djur och som har varit särskilt spridda i Norrland. I dessa läsningar berättas det att Jesus möter den modstulna kon eller en kvinna som klagar över att hennes ko är modstulen.[64]

Slutord

Handskriften som hittades i Vägersjön ger en inblick i äldre tiders synsätt om folklig magi, läkekonst och föreställningar om det övernaturliga. Den ger också en inblick i äldre tiders föreställningar om sjukdomar och deras orsaker. Det onda uppfattades antingen som personifieringen av sjukdomen eller som resultat av trollkunnigas magiska åtgärd.

Boken med sina magiska formler vittnar om att den svenska trollformeltraditionen har hållits vid liv fram till 1900-talet. Funktionellt är formlerna i boken avsedda att bota sjukdomar, skador samt förtrollning hos människor och kreatur. I dem kan man spåra både kontinuitet och förändring i samband med den svenska trollformeltraditionen när det gäller de motiv och narrativa teman. De flesta finns upptecknade i flera varianter i det svenska materialet och vissa verkar ha varit särskilt spridda i norra Sverige.

Handskriften är en av de många svartkonstböcker som i dag finns bevarade i Skandinavien. Som den här artikeln har försökt visa, utgör dessa böcker viktiga primärkällor för en rad olika

---

[64] Se af Klintberg 1965, s. 47.

ämnen, såsom lärd och folklig magi, folkmedicin samt verbalmagi och dess kontinuitet i fråga om motiv, trosföreställningar och praxis. Det är upp till forskaren att identifiera och förklara sådana aspekter med hjälp av sina metodologiska verktyg och analysera dessa texter från både synkroniskt och diakroniskt perspektiv, inom en mycket instabil ram som börjar i antiken och slutar i modern tid.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Vägersjöns bok (i privat ägo).

Institutet för språk och folkminnen (ISOF). Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA)

ULMA 22447 F. Bergvall 1954–1956, Gideåberg, Edsele sn.

Webbsidor

Bibeln.se: https://old.bibeln.se/las/2k/matt
Ordbok över Finlands svenska folkmål: https://kaino.kotus.fi/fo/

Muntlig källa

Tommy Holgersson (f. 1952), Gideåberg.

Litteratur

Alm, Torbjørn, ”Bukkehornkløver Trigonella foenum-græcum i folketradisjonen” i *Blyttia. Norsk Botanisk forenings tidsskrift (*Journal of The Norwegian Botanical Society) 4/2002 Årgang 60. [Tidskriften finns elektroniskt tillgänglig på föreningens hemsida: <http://nhm2.uio.no/botanisk/nbf/blyttia/>].
Bergman, Gösta, *Kortfattad svensk språkhistoria*, Lund 2013.

Davies, Owen, *Grimoires. A History of Magic Books*, Oxford 2009.

Edsman, Carl-Martin, ”Sjätte och sjunde Mosebok” i *Saga och Sed*, Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1962, s. 63–102.

Frazer, James, *Den gyllene grenen*, Stockholm 1925.

Garstein, Oskar, *Vinjeboka. Den eldste svartebok fra norsk middelalder*, Oslo 1993.

Johansson, Jon & Lindskoug, Ossian, *Lappmannen Jon Johanssons signerier och besvärjelser. Svartkonst från Lappland*. Malmö 1917.

Kencis, Tom (2011). “Latvian Fever Charms: Comparative Coordinates and Cases” i Tatyana Mikhailova, Jonathan Roper, Andrey Toporkov, and Dmitry S. Nikolayev (red.), *Oral charms in structural and comparative light. Proceedings of the Conference of the International Society for Folk Narrative Research's (ISFNR) Committee on Charms, Charmers and Charming 27–29th October 2011 Moscow*, Moskva, s. 166– 172.

af Klintberg, Bengt, *Svenska trollformler*, Stockholm 1965.

Linderholm, Emanuel, *Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid*, Stockholm 1940.

Lindow, John, *Swedish Legends and Folktales*, Berkeley 1978.

Mauss, Marcel, *A general theory of magic*, London 1950.

Nordlander, Johan, *Mytiska sägner från Norrland*, Stockholm 1883.

Odstedt, Ella, *Norrländsk folktradition. Uppteckningar i urval och med kommentar av Bengt af Klintberg*, Uppsala 2004.

Ohrt, Ferdinand, ”Segen” i *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, vol. 7 1935–1936, s. 1582–1620.

Stokker, Kathleen, ”‘The Would-Be Ghost’: Why Be He a Ghost? Lutheran Views of Confession and Salvation in Legends of the Black Book Minister”. *ARV: Scandinavian Yearbook of Folklore* 47 1991, s. 143–152.

Kathleen Stokker, ”To Catch a Thief: Binding and Loosing and the Black Book Minister” i *Scandinavian Studies: Nordic Narrative Folklore* 6 1989, s. 353–374.

Tillhagen, Carl-Herman, *Folklig läkekonst*, Stockholm 1977.

Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron*, Stockholm 1983.

Wessén, Elias, *Våra folkmål*, 5:e uppl., Stockholm 1958.

Westerberg, Anna, *Norsjömålet under 150 år*, Uppsala 2004.

Westum, Asbjørg, *Ris, skäver och skärva. Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt semantiskt perspektiv,* Umeå 1999.

THORE TAFVELIN

Skomakarpojken som blev Själevads herde

Om Carl Johan Holms liv och verksamhet

På den gamla kyrkogården vid Själevads kyrka finns en gravsten med namnet Carl Johan Holm. Här vilar stoftet av en av Själevads mest namnkunniga män. Bland andra porträtt av pastoratets kyrkoherdar inne i kyrkans sakristia finns även ett av Holm. Man ser en man med kraftfulla och stränga drag och en skarp blick. En kalott vilar på det vitnade håret.

Vem var då denne Carl Johan Holm och vad uträttade han under sin långa levnad? Om prosten Holm har många Själevadsbor hört både en och annan anekdot. Prosten lät mycket tala om sig i sin samtid, och minnet av honom lever ännu kvar i åtskilliga historier som berättats från generation till generation. I samhällets centrum finns Holms väg, ytterligare ett minnesmärke över den berömde prosten. Hans namn nämns dessutom i snart sagt varje skildring av den kyrkliga utvecklingen i Norrland under 1800-talet. Holm fick stor betydelse på många samhällsområden, något som kommer att framgå av denna minnesteckning. Han utsågs till kyrko-

herde i Själevad år l824 och avled på sin gård Carlslund i samma socken den 3 juni 1867, nära 86 år gammal. Han hade då varit präst och kyrkoherde i Själevads pastorat under 43 år – en imponerande tid. Men så pensionerades inga präster vid fyllda 65 på den tiden. Men även åren före 1824, då Holm fick sin tjänst i Själevad, innehåller hans levnadsteckning åtskilligt av intresse.

Vem var då denne Carl Johan Holm och vad uträttade han under sin långa levnad? Jag vill i denna framställning lyfta fram några sidor ur prosten Holms livshistoria, sådana de möter oss dels i hans egna skildringar, dels från andras berättelser. Av Holms egen hand är härvid skrifterna *Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland Åren 1808 och 1809* (1836) och *Mina förnemsta lefnads händelser*, utgiven av sonsonen Carl Holm 1925, de viktigaste. Till övriga källor hör främst Per Söderlinds minnesteckning ”Carl Johan Holm, några ord in memoriam” i Härnösands stifts julbok *Från ådalar och fjäll* (1915), Carl Holms två skildringar ”Carl Johan Holm” i *Ångermanland – Medelpad. Årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund* (1934) och *Fältpräst i finska kriget, kraftfull prost i Själevad, föregångsman bland Ångermanlands jordbrukare, de fattigas välgörare* (föredrag från 1934; publ. 1967)[1] samt Gunnar Wikmarks framställning i *Pehr Brandell och läseriet i Ångermanland under förra hälften av 1800-talet* (1952). Genom sina insatser för bygden framstår Holm för övrigt som ett exempel på prästen som kommunalman under 1800-talet.

---

[1] I denna skrift finns en omfattande förteckning över litteratur om Carl Johan Holm.

Barn- och ungdomsåren i Finland

Carl Johan Holm föddes den 25 augusti 1781 i Helsingfors i Finland.[2] Hans far var skomakarmästaren Hans Holm. Moderns namn var Elisabeth Grönlund, en torpardotter från Sjundeå socken i Nylands län. Båda föräldrarna var från svenska Österbotten. Det handlar alltså om en finlandssvensk familj. I sina ovan nämnda *lefnads händelser* berättar Holm att hemmet en tid var förhållandevis välbärgat, men i slutet av 1790-talet drabbades fadern av så stora ekonomiska svårigheter att familjen var nära att tvingas bort från gård och grund. I skomakarhemmet föddes nio syskon, men bara tre av dem nådde vuxen ålder; förutom Carl Johan, systern Eva Maria och brodern Otto Fredrik. År 1792 sattes Carl Johan i den s.k. räkneklassen i storskolan i Helsingfors. Meningen var att han skulle lära sig att räkna och skriva, för att så småningom lära sig ett hantverk eller ”komma på bod hos någon handlande” – som Holm själv uttrycker det.[3] I skolan upptäckte läraren Magnus Appelroth att Carl Johan hade ett gott läshuvud och påverkade föräldrarna till att låta honom studera vidare. De saknade dock ekonomiska möjligheter att bekosta fortsatta studier. Appelroth och skolans rektor, Carl Gustaf Argillander, tog sig an pojken och gav honom privatlektioner gratis. På detta sätt lärde han sig bl.a. tyska och

---

[2] Jag följer i detta avsnitt främst Carl Holms framställning i artikeln ”Carl Johan Holm” i *Ångermanland – Medelpad. Årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund* 1934, s. 64ff.

[3] Carl Holm, *Carl Johan Holm fältpräst i finska kriget, kraftfull prost i Själevad, föregångsman bland Ångermanlands jordbrukare, de fattigas välgörare* (föredrag i Själevad 1934), Lund 1967, s. 6.

franska. Skolans rektor hjälpte honom också till informatorstjänster hos ”flera herrskaper” mellan terminerna.[4]

I februari 1800 var Carl Johan mogen för inträde vid akademien i Åbo. Han fortsatte att tidvis vara informator för att kunna finansiera sina studier. I februari 1802 avlade han ett förberedande prov i teologi för att bli filosofie magister. I maj l805 tog han sin filosofie kandidatexamen med kemi, fysik och naturalhistoria som huvudämnen och fick omdömet ”admondum dignus” (mycket värdig). Senare samma månad försvarade han sin gradualavhandling *De sulphate Ammoniacae et Magnesiae* (Om ammonium- och magnesiumsulfat) och promoverades den 28 maj till filosofie magister, dåtidens högsta lärdomsexamen. Ämneskombinationen kan tyckas egendomlig för en blivande präst, men var inte unik för tiden. För Holms del blev hans naturvetenskapliga kunskaper värdefulla när han som präst och kyrkoherde fick ansvar för prästboställen på sina tjänstgöringsorter. Efter promoveringen lämnade han universitetsstaden och tog tjänst som informator fram till februari 1808, då finska kriget bröt ut. I oktober 1806 hade Holm utnämnts till bataljonspredikant vid Savolaks regemente. Han prästvigdes i maj 1807 i Borgå och förordnades till prästerligt biträde åt pastorn i Sysmä i Heinola (Kymnegårds) län. Kort efter krigsutbrottet beordrades han att inställa sig vid sitt regemente.

När Holm tänkte tillbaka på sin skol- och universitetstid såg han hur försynens hand hade styrt hans öde. Han skriver i sina minnesanteckningar:

---

[4] C. Holm 1967, s. 6.

> Under fattigdom och med svårigheter har jag kommit upp i världen, men försynens nåd har varit vid alla möjliga tillfällen emot mig stor och synbar. Ofta har motgången varit en anledning till min framtida större lycka, ofta har små, alldeles obetydliga händelser givit mitt framtida öde en helt annan riktning.[5]

Med krigsutbrottet tog ett nytt skede i Holms liv sin början.

Tiden som fältpräst

C. J. Holm tjänstgjorde som fältpräst under hela det finska kriget 1808–1809. Sina upplevelser under den tiden har han utförligt skildrat i den tidigare nämnda boken *Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland 1808 och 1809.* I inledningen till sin bok ger han en historisk översikt av relationerna mellan Sverige och Finland. Därefter skildrar han Savolaxbrigadens mobilisering och samling i S:t Michel. Holm ger ingående beskrivningar av den svensk-finska arméns rörelser under kriget. Själv deltog han i elva olika drabbningar på skilda slagfält, bl.a. vid Lappo, Alavo, Oravais och Hörnefors. Holm skildrar sina och truppernas vedermödor med ändlösa marscher, svält och kyla och hur soldater stupar eller såras. Han nöjer sig dock inte med att enbart skildra händelseförloppen. Han drar sig inte för att även utdela svidande kritik av krigföringen och är särskilt kritisk mot den högsta ledningen med överbefälhavaren Klingspor i spetsen. Det är inte underligt att boken utsattes för våldsamma angrepp från militärt

---

[5] Här citerat efter C. Holm 1934, s. 67.

håll, när den kom ut.[6] Det finns dock även exempel på motsatsen, dvs. att yrkesofficerare uttrycker sig positivt över Holms militära omdöme.[7]

Holm lovprisar å andra sidan många av de underordnade officerarna. Inte minst gäller detta överstelöjtnant Zakarias Dunker, som stupade under striden i Hörnefors den 5 juni 1809. Holms bok är främst ett äreminne över den tappra Savolaksbrigadens insatser. Av brigadens 3 750 man återstod vid krigets slut endast ca 200. Holm hade delat brigadens öden i alla tänkbara situationer. Under 270 mil hade han följt sina soldater från S:t Michel till Umeåtrakten i södra Västerbotten.

Holms bok om kriget var möjligen en av de källor som skalden Johan Ludvig Runeberg använde sig av, när han arbetade med sitt verk *Fänrik Ståls sägner,* som utkom i två band (1848–1860). Som ung informator fann Runeberg en dag en bok som fångade hans intresse, kanske just Holms skildring av kriget. I dikten ”Fänrik Stål” heter det:

Jag vet ej hur jag så fick fatt
på Savolaxbrigaden;
jag läste en rad, läste två
mitt hjärta började att slå…[8]

---

[6] Främst i en följdskrift av general Adlercreutz 1836 (Gustaf Magnus Adlercreutz, *Anmärkningar och nödvändiga upplysningar vid Herr C. J. Holms Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809*, Stockholm 1836).

[7] Se C. Holm 1934, s. 69, där överste Hjalmar Grafström citeras.

[8] Johan Ludvig Runeberg, *Fänrik Ståls sägner*, Stockholm 1993 [1848; 1860], s. 13.

Runeberg och Holm träffades en sommardag i Örnsköldsvik 1851, då Runeberg gjorde en resa längs Norrlandskusten och båten lade till i den nybildade köpingen Örnsköldsvik. Mötet skildras som kort men hjärtligt.

Efter freden med Ryssland i Fredrikshamn den 17 september 1809 reste Holm till Härnösand för att avlägga pastoralexamen. Den var ett villkor för att han skulle kunna söka och inneha prästerlig tjänst i Sverige. Provet avlades den 10 december. På nyåret 1810 återvände Holm till Umeå för att tjänstgöra vid 2:a finska fältbataljonen, som var förlagd där i väntan på hemförlovning till Finland.

I maj 1810 utnämndes Holm till ordinarie bataljonspredikant vid Hälsinge regemente. Han innehade samtidigt en rad prästerliga förordnanden inom ärkestiftet. Holms militära bana var dock inte avslutad. Under 1812 fick han order att följa sitt regemente på arbetskommendering till Göta kanal. Följande år beordrades regementet till Bohuslän och Dalsland. Hälsingesoldaterna skulle bilda förpostkedja mot Norge. Vi befinner oss nu i det skede då Sveriges kronprins, den tidigare marskalken vid Napoleons armé, Jean Baptiste Bernadotte, ledde Sveriges armé och var ute efter att erövra Norge från Danmark. Under sin tjänstgöring vid norska gränsen var Holm en dag i december l813 nära att bli tillfångatagen av en norsk trupp. Han klarade sig ur faran med hjälp av list.[9]

Under vistelsen i Ed i Dalsland (Dals-Ed) blev Holm inkvarterad hos possessionaten (godsägaren) och riksdagsmannen Peter Bågenholm. Han kom att förlova sig med värdens dotter, Ingrid Margareta, som kallades ”Dalslands ros”

---

[9] C. Holm 1934, s. 69.

för sin skönhets skull. Hösten l814 följde Holm sitt regemente över gränsen till Norge för att delta i kronprinsens Karl Johans fälttåg mot grannlandet i väster. Han slet mycket ont under marschen över norska fjällen i oktober månad. När kriget var över återvände Holm till Ed och firade bröllop med Ingrid Margareta den 28 januari 1815.

I april 1815 utnämndes han till regementspastor vid Hälsinge regemente och flyttade till regementspastorsbostället Sävesta i Bollnäs socken. Bostället visade sig vara mycket förfallet efter att ha stått obebott under 25 år. Holm fick göra stora insatser för att få bostaden beboelig och jorden odlingsbar.

Holm sökte en rad andra prästtjänster, men fick se sig förbigången inte mindre än 11 gånger, ofta av yngre och mindre meriterade kolleger. När Själevads rangpastorat[10] blev ledigt, sökte Holm även detta. Han reste till Stockholm för att tala för sin sak inför kronprins Oscar (den blivande kung Oscar I) och utbe sig kronprinsens förord. Prinsen ska ha svarat: ”Min vän, detta kan jag ej lova er. Det är en annan sökande, som heter Holm, som lärer hafva mycket meriter”. Anekdoten återges i landshövding Hampus Mörners självbiografi.[11] Denne ska i sin tur ha fått den från Holm själv. Mörner uttalar i sin bok sin stora uppskattning av Holm. Mörner hade själv en lång militär karriär bakom sig som officer både under finska kriget 1808–1809 och kriget mot Norge l814.

---

[10] Ett rangpastorat var första klassens pastorat enl. en äldre klassificering.

[11] Hampus Mörner, *Några glada och sorgliga minnen af en lång lefnad*, Falun 1848.

Kanske hade Mörner och Holm mötts redan under denna tid.[12]

I januari 1824 blev den borne krigarprästen Holm så slutligen utnämnd till kyrkoherde i Själevads pastorat, ett pastorat som enligt hans egen utsaga var det allra förnämligaste och bästa, ja, bättre än han vågat önska och hoppas på.[13]

Tiden som kyrkoherde i Själevad

Så hade ”krigarprästen” vid 43 års ålder till sist fått sitt pastorat. Han tillträdde tjänsten i juni 1824. Från Själevad hade nyligen Mo och Björna avsöndrats som egna pastorat. Själevad var ändå större än de flesta pastoraten i Ångermanland med sina ungefär 3000 församlingsbor.[14] I samband med biskopsvisitationen i april 1825, då biskop E.A. Almquist var visitator, utnämndes Holm till prost i egen församling (med tidens uttryck: prepositas honoris causa). År 1837 blev han kontraktsprost över Ångermanlands norra kontrakt.[15]

Då Holm tillträdde som kyrkoherde i Själevad var tillståndet i församlingen inte det bästa. Företrädaren Andreas Nensén led under en period av sinnessjukdom, men återvann hälsan efter några år. Han avled i januari 1822 vid 87

---

[12] C. Holm 1934, s. 70. Se även Gunnar Wikmark, *Per Brandell och läseriet i Ångermanland under förra hälften av 1800-talet*, Örnsköldsvik 1952 (för en utförlig presentation av Mörner och hans liv, se s. 443–461 i detta verk).

[13] C. Holm 1934, s. 70.

[14] Per Söderlind, ”Karl Johan Holm. Några ord in memoriam”, i *Från ådalar och fjäll: Härnösands stifts julbok* 1915, s. 61.

[15] C. Holm 1934, s. 70.

års ålder.[16] Under hans tid hade en rad komministrar avlöst varandra i snabb följd. Den enda som stannade en längre tid, Jonas Dynæsius, påstås ha varit mer intresserad av hästaffärer än av sin prästerliga syssla.[17] Bland missförhållandena kan nämnas att inga folkskolor fanns inom socknen och att hemundervisningen var bristfällig, i den mån den alls förekom. Husförhörsseden fungerade inte heller särskilt bra och konfirmandundervisningen lämnade mycket i övrigt att önska. Kunskaperna om kristen tro var svaga och det sedliga tillståndet mindre gott. Något som däremot hade stor omfattning var alkoholkonsumtionen och husbehovsbränningen. Inte minst stötande var det supande som skedde vid kyrkhelgerna och andra tillfällen, när bönderna tog in i kyrkstugorna i närheten av kyrkbacken. I en avbalkning i kyrkstallarna bedrev några kvinnor en fullständig krogrörelse. I församlingen fanns alltså mycket att åtgärda, men det fordrades hårda nypor, ty ”själevadsborna räknades som ett hårdnackat, oregerligt och våldsamt släkte”.[18] Det behövdes nog en präst som härdats av krigets mödor och som kunde utöva något av en militär disciplin. Det berättas att Holm handgripligen bekämpade supandet i kyrkstaden. Medan komministern förrättade altartjänsten gick prosten på tur bland kyrkstallarna med en knölpåk i handen. De som stuckit sig undan med flaskan i stället för att delta i gudstjänsten drev herden framför sig upp i kyrkan med hjälp av

---

[16] Leonard Bygdén, *Härnösands stifts herdaminne*, del 3, Uppsala 1925, s. 284.

[17] C. Holm 1934, s. 72; Bygdén 1925, s. 292. Om Dynæsius hette det ”att han ej av naturen varit danad för det prästerliga kallet; att byta hästar skulle ha varit hans specialitet” (citat efter Wikmark 1952, s. 404).

[18] C. Holm 1934, s. 72.

knölpåken. Vad han sedan hade att säga ”syndarna” under den efterföljande predikan kan man bara gissa sig till. År 1829 utverkade han hos landshövdingen ett förbud mot s.k. vallkalas. Sedan husbehovsbränningen förbjudits 1860 såg Holm det som sin uppgift att genom besök ute i byarna kontrollera att förbudet respekterades. Att han skaffade sig åtskilliga fiender genom sina inspektioner är inte förvånande. Han skall t.o.m. ha blivit mordhotad. Hans krav på laglydnad och god ordning torde dock knappast ha påverkats ens av hot.[19]

Undervisningsfrågor

Holm hade ett starkt intresse för folkbildning i skilda former. Som nämnts fanns ingen folkskola i Själevad när han kom till socknen. Det fanns heller inga krav på folkskolor i Sverige förrän riksdagen 1842 antog den första folkskoleförordningen (folkskolestadgan).[20] Redan i 1686 års kyrkolag fanns dock påbud om läskunnighet för alla svenskar. Även konventikelplakatet från 1726 verkade i samma riktning genom bestämmelserna om husförhör i alla församlingar. Vid dessa kontrollerades kyrkfolkets kunskaper i innanläsningens konst liksom förmågan att återge huvudstyckena i den lutherska katekesen. Läskunnigheten erhöll de flesta genom den hemundervisning som kyrkan främjade på olika sätt.

---

[19] C. Holm 1934, s. 73. Om kampen mot ”spritdjävulen” i Ångermanland, se Wikmark 1952, s. 581ff.

[20] SFS 1842:19, *Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående folk-underwisningen i riket: gifwen Stockholms Slott den 18 Junii 1842*.

Mycket tyder på att läskunnigheten var överraskande hög i Sverige redan på 1600- och 1700-talen.[21] I folkskolestadgan 1842 angavs att minst en folkskola skulle finnas i varje socken. I stadgan fastställdes även undervisningsskolplikt för alla barn. Liksom tidigare låg ansvaret för undervisningen på kyrkan och kyrkoherdarna. Sedan Holm blivit kontraktsprost 1838 höll han ett möte med kontraktets präster, där undervisningen av allmogens barn var en viktig fråga. Det skulle dock dröja till 1846 innan den första folkskolan inrättades i Själevad. Biskop Israel Bergman nämner skolan i berömmande ordalag i samband med att han visiterade församlingen år 1850. Av socknens då 348 undervisningspliktiga barn deltog 260 i undervisningen. Skolans reglemente var författat av prosten själv. Vid en förnyad visitation l855 gav biskopen på nytt uttryck för sin tillfredsställelse över skolan och berömde även läraren C. J. Huss' nit och skicklighet. I liknande ordalag uttryckte sig biskop Bergman vid sin visitation av församlingen 1861.

Det kan inte ha varit någon lätt uppgift att vara lärare i Själevads folkskola under den aktuella tiden. I redogörelser som finns att tillgå anges att den ensamma läraren hade ansvar för upp till 439 barn. För att skapa rimligare förhållanden anställdes två diakonissor som hjälplärare. Även detta

---

[21] Egil Johansson, *Kunskapens träd. Artiklar i folkundervisningens historia II*, Umeå 1988; Egil Johansson, *Läser och förstår. Artiklar i folkundervisningens historia III*, Umeå 1989. Se även Björn Olsson, *Den bildade borgaren. Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*, Stockholm 1994, s. 28ff.

skedde på prosten Holms förslag.[22] Den verkliga skolgången för socknens barn omfattade i regel fyra år. I den fasta folkskolan i Själevad undervisades länge pojkar och flickor var för sig, pojkarna fem och flickorna tre månader om året. Denna ordning genomdrevs av prosten Holm. Han ansåg att pojkarna var i behov av längre skolgång än flickorna.[23]

Även konfirmandundervisningen fick en uppryckning genom prosten Holm. Han författade läroböcker för undervisningen[24] och ledde personligen undervisningen under hela den tid han verkade i Själevad.[25] Holm beskrivs som barsk och krävande, men kunde även ge prov på stor ömsinthet. De fattigaste konfirmanderna fick äta i prostens hem. Ibland inbjöds samtliga konfirmander till måltider hos prosten. Sina förmaningstal kunde han emellanåt avsluta med: ”Gossar, Gud bevare er milda gossar, för flickor.”[26]

Vissa av eleverna torde ha fått väl kännbara erfarenheter av prostens uppfostringsmetoder. En av dem lämnade en vers utanför prostens dörr efter utstånden avbasning. Versen löd:

Härinne
bor en finne
med argt och vresigt sinne[27]

---

[22] C. Holm 1934, s. 74f. Beträffande skolorna i Själevads socken se Isidor Johansson, *Själevads skolväsen från mitten av 1800-talet och dess första folkskollärare Carl Johan Huss och Edvard Brynolf Hesselgren*, Stockholm 1955.
[23] Johansson 1955, s. 34–38.
[24] Holms författarskap presenteras i Bygdén 1925, s. 286.
[25] Söderlind 1915, s. 70.
[26] C. Holm 1934, s. 76; Söderlind l915, s. 67f.
[27] C. Holm 1967, s. 21.

Konfirmanden i fråga var sedermera riksdagsmannen för bondeståndet P. O. Hörnfeldt. [28] Även husförhören kom igång i full omfattning under Holms ämbetstid. Han såg husförhören som goda tillfällen att lära känna sina församlingsbors levnadsvillkor, men de gav också värdefulla möjligheter att inpränta katekesens grunder i folket.[29]

Frågor om församlingskyrkan och gudstjänstlivet

Prosten Holm var angelägen om att gudstjänsten skulle ha en högtidlig och värdig form. Han var också mån om att församlingskyrkan skulle hållas i gott skick. Psalmsången leddes av klockaren, eftersom kyrkan saknade orgel. Även om själaklockaren var känd för sina goda röstresurser, ansåg Holm att ett orgelverk borde anskaffas. Han hade svårt att få gehör för sin åsikt. År 1852 hade prosten fått erbjudande om att köpa en orgel med fyra stämmor till det facila priset av 175 riksdaler. När han lade fram sitt förslag vid sockenstämman vände sig två av socknens ledande män mot detta sätt att slösa med socknens medel. På anmodan av den ovan nämnde riksdagsman P. O. Hörnfelt och länsmannen N. P. Engblom, ”själakungen” kallad, avslogs förslaget. Dessa båda herrar **s**tällde även i andra sammanhang till med problem för prosten Holm.[30]

---

[28] C. Holm 1934, s. 80.
[29] C. Holm 1967, s. 16.
[30] C. Holm 1934, s. 78; Söderlind 1915, s. 65. Se även Johansson 1955, s. 29f.

Som predikant var Holm, enligt domprosten Per Söderlind (f. 1865), en efter tidens krav god förkunnare. Hans predikningar var ”klara och överskådliga, kärnfulla och personliga”, skriver Söderlind, även om de präglades av ”en viss kärvhet och lagisk stränghet”.[31] I vissa lägen gav Holm även uttryck för en vekhet och sentimentalitet, som man inte väntade sig finna hos den tidigare krigsprästen. Han höll för tiden ovanligt korta predikningar. Han visade stor otålighet, när han åhörde långa utläggningar. När Holm ansåg att hans adjunkt hållit på för länge, slog han några hårda slag i altaret, vid vilket han hade sin plats. Det var signalen till predikanten att släppa fram sitt ”amen”.[32]

Frågan om en ny sockenkyrka kom upp under Holms tid. Vid en bänkindelning 1846 konstaterades att hela 1000 personer inte kunde få bänkplats. Detta var en konsekvens av att befolkningen ökade i Själevads församling, bl. a. till följd av sågverksindustrins tillväxt och inflyttningen till den nya köpingen Örnsköldsvik, som tillkom 1842. Köpingen kom att i kyrkligt avseende tillhöra Själevads pastorat fram till 1907, då Örnsköldsvik blev eget pastorat.[33] Trots platsbristen meddelades vid biskopsvisitationen 1850 att ”byggande av ny kyrka icke varit påtänkt”. Vid visitationen fem år senare kungjordes dock att sockenmännen beslutat om en årlig insamling under tio års tid till förmån för en ny kyrka.[34] Det

---

[31] Söderlind 1915, s. 63.

[32] Ibid, s. 63.

[33] Beträffande tillkomsten av Örnsköldsviks pastorat se exempelvis Thore Tafvelin, *Örnsköldsviks församling 1907–2007*, Örnsköldsvik 2007, s. 11ff.

[34] Söderlind 1915, s 64.

skulle dröja till 1880 innan en ny kyrka kunde tas i bruk i Själevad, vilket var 13 år efter Holms död.[35]

Kampen mot annaiterna

I början av 1800-talet kom den s.k. neologin att i hög grad prägla Svenska kyrkans teologi, i varje fall bland det högre prästerskapet och vid universiteten. Det är en teologisk riktning, som tagit starka intryck av upplysningstidens dyrkan av förnuft och nyttighet. Upplysningens religiösa tänkande sammanfattas emellanåt i begreppen ”Gud, dygd och odödlighet”. Inte minst förkunnade neologerna dygdighet, dvs. ren moralism. Den klassiska förkunnelsen om synd och nåd och försoningen i Kristus blev satt på undantag eller radikalt omtolkad. Neologin präglade de nya kyrkliga böcker som utgavs i början av 1800-talet och som blev normerande för gudstjänstlivet; katekesen 1810, kyrkohandboken 1811 och den Wallinska psalmboken 1819.

På flera håll i landet uppstod religiösa rörelser med starka inslag av såväl pietism som herrnhutism. Åtskilliga av dessa grupper reagerade starkt mot den neologiska förkunnelsen, som de beskrev som ett urvattnat evangelium. Deras

---

[35] Då sprängdes den gamla medeltidskyrkan och revs. En del av stenmaterialet användes i den nya, ståtliga kyrkan. Även en del av inredningen och en rad liturgiska föremål överfördes till nya kyrkobyggnaden. Ett kors i metall, som utgjorde tornspira på den gamla kyrkan, utmärker platsen för den gamla medeltidskyrkan. Korset står vid sidan om stora uppfarten till nuvarande kyrkan. En ingående skildring av Själevads kyrkor finns i Ingrid Telhammer, *Kyrkor och kapell Nolaskogs*, Örnsköldsvik 1985, s. 144ff.

uppfattning medförde att de vägrade att erkänna de nyssnämnda ”nyböckren” och krävde att bl.a. dop skulle förrättas enligt den gamla ordningen. Som vi skall se kom många av dessa grupper att utvecklas i separatistisk riktning, vilket innebar att de mer eller mindre fullständigt bröt med kyrkan och dess gudstjänstliv.

I Piteåtrakten inleddes omkring 1805 en omfattande väckelse, som senare kommit att kallas *nyläseriet*. Till gruppen nyläsare i Piteå hörde två yngre män som så småningom kom att bli präster: Anders Rosenius, som blev far till väckelseledaren Carl Olof Rosenius, och Pehr Brandell, som år 1814 blev komminister i Nora församling. Från Brandell utgick en väckelse som fick verkningar vida omkring och även nådde Själevad. Åtskilliga församlingsbor ”vallfärdade” till Nora för att lyssna till Brandell och för att samtala med honom i andliga frågor. En son till ”Gammelbrandelln”, Simon Brandell, var kyrkoherde i Själevad åren 1868–1875. Han efterträdde Holm som kyrkoherde. Även Simon Brandells verksamhet var nyevangelisk till sin karaktär.

Redan under 1820-talet hade väckelsen radikaliserats på olika håll, bl.a. på vissa orter i Västerbotten. Man vände sig inte enbart mot ”nyböckren” utan även mot kyrkan som sådan och mot dess präster. På sina håll började de väckta – förutom att samlas till konventiklar – lekmammaledda möten – även att förrätta dop och dela ut nattvarden. Denna mer radikala form av väckelsefromhet nådde Norra Ångermanland 1831 genom några kvinnor från Västerbotten, som sökte och fick olika arbeten i Själevadstrakten. En av de kvinnor som tidigare hört till den brandellska väckelsen påverkades av de mer kyrkokritiska tongångarna. Hennes namn var Anna Johansdotter Norbäck, dotter till kronobåtsman Johan

Norbäck i Norrvästansjö i Själevads socken. Anna var född 1804 och hade under ungdomsåren varit mycket intresserad av dans och andra nöjen, innan hon i 28-årsålder upplevde en religiös kris. Hon fick snart en ledande ställning bland de radikala läsarna. Hon kallades att ”läsa” vid läsarsammankomsterna och påverkad av de kyrkokritiska tongångarna blev Annas inställning till församlingsprästerna allt hätskare.[36]

Rörelsen kring ”Mor Anna”, som hon kom att kallas efter sitt giftermål 1838, blev allt större. Antalet ”annaiter” uppskattas att på 1860–70-talen ha uppgått till cirka 600 personer. De flesta medlemmarna hörde hemma i Själevads och Arnäs församlingar.[37]

Såväl prästerskapet som myndigheterna såg annaiternas verksamhet som ett hot mot den kyrkliga ordningen och ett brott mot gällande lagstiftning. Med undantag för husandakter förbjöd det ökända konventikelplakatet från 1726 alla religiösa samlingar som inte leddes av präster. Samtliga åtgärder mot läsarna visade sig dock verkningslösa. I stället för att överbrygga motsättningarna mellan kyrkans ledning och annaiterna vidgades klyftan allt mer. År 1854 lämnade Mor Anna och hennes anhängare kyrkan och bildade den *Evangelisk-Lutherska Frikyrkan.* Annaiterna anordnade egna dopgudstjänster och eget nattvardsfirande. Prosten Holm, som i egenskap av kontraktsprost hade ett speciellt ansvar för det

---

[36] Om annaiterna, se t.ex. Thore Tafvelin, ”Annaiterna – en kvinnoledd väckelserörelse i Norra Ångermanland under 1800-talet”, otryckt uppsats 2010.

[37] Antalet har starkt ifrågasatts efter genomgång av de uppgifter som finns i bl.a. handlingar från biskopsvisitationer i norra Ångermanland under andra hälften av 1800-talet. Se Wikmark 1952, s. 517.

andliga livet, blev illa ansatt av annaiterna. Holm försökte nog in i det sista tala de väckta till rätta, men förgäves. Han tog kontakt med Domkapitlet, som anmodade honom att dra annaiterna inför domstol. Resultatet blev rättegångar och fällande domar. Domar som senare upphävdes av hovrätten.[38]

För prosten Holm innebar den radikala väckelsen en svår påfrestning. Dels var han vän av ordning i alla sammanhang, dels smärtade det honom att se sig övergiven av egna församlingsbor. Så småningom mildrades motsättningarna, även om de kom att fortsätta under hela den tid Holm var verksam i Själevad. Forskare gör gällande att Holm egentligen inte var främmande för väckelsefromheten och dess strävanden. Det han reagerade emot var de väcktas vägran att inordna sig under de regler för församlingslivet som var fastställda i gällande lagstiftning. Holm räknade sig själv som läsarpräst, även om han inte var någon typisk sådan. ”Vi läsarpräster”, kunde han emellanåt säga med glimten i ögat, väl medveten om att inte särskilt många ansåg honom tillhöra den kategorin.[39]

Holms insatser på det sociala området

En genomgång av prosten Holms liv och verksamhet ger en god bild av hur intimt kyrkliga och samhälleliga frågor hörde samman under 1800-talet. En kyrkoherde hade många

---

[38] Isidor Johansson & Alfred Nygren (red.), *Norra Ångermanlands Evang. Lutherska Kretsförening och Örnsköldsviks Bönhusförening 1879–1929: minnesskrift*, Örnsköldsvik 1929, s. 19.
[39] Wikmark 1952, s. 403.

uppgifter, vilka genom kommunallagarna på 1860-talet steg för steg överfördes till det borgerliga samhället. Holms insatser på skolområdet har redan nämnts. Som kyrkoherde var han ordförande för sockenstämman, där även fattigvårdsfrågor avhandlades. Han anförtroddes också en rad offentliga uppdrag, som inte hörde till kyrkoherderollen. Han valdes till riksdagsman för Härnösands stift vid två tillfällen, 1835 respektive 1850. I den egenskapen tillhörde han prästeståndet vid riksdagen. Den gamla ståndsriksdagen avskaffades först l865–66. Holm utsågs även tre gånger till revisor för sitt stift i Stats-, Banko- och Riksgäldsverken. Här kan också nämnas att Holm blev ledamot av Vasaorden 1836. År 1850 fick han Carl Johanmedaljen som hederstecken för sin tjänst som fältpräst under dåvarande kronprins Karl Johan.[40] Holm uppfördes på förslag till biskop i Visby stift 1838, ett uttryck för att han var vida känd och uppskattad.[41]

Viktigare ändå var Holms många olika initiativ inom sin egen församling och sitt prosteri, inte minst på det sociala området. Han hade ett hjärta som ömmade för de mindre lyckligt lottade i samhället. Vi har redan noterat hans omsorg om fattiga konfirmander. Men det fanns många andra som saknade livets nödtorft och tvingades till tiggeri för att överleva. Holm lyckades l839 anordna en arbetsinrättning som, enligt tillgängliga uppgifter, gav sysselsättning till 700–750 personer. De fattiga som sattes i arbete fick en viss lön för sina insatser. Försäljningen av de produkter som tillverkades inbragte årligen ca 5000 riksdaler, ibland mer än så. Initiativet väckte uppmärksamhet på många håll i landet.

---

[40] C. Holm 1934, s. 71f.

[41] Söderlind 1915, s. 75.

Arbetsinrättningen måste, till Holms stora sorg, läggas ned 1849 p.g.a. för svagt stöd i församlingen.[42]

Varje år kördes från prostgården under en vecka före jul ett antal lass med mjöl och andra förnödenheter till behövande. I vissa fall utdelades även kontantbidrag. Vid majstämman 1862 föreslog en rotemästare i församlingen att de fattiga skulle få nöja sig med otorkat och omalet korn, något som väckte prosten Holms vrede. I en dundrande straffpredikan frågade han: ”Vill icke denna kristliga församling, att våra fattiga medvandrare till evigheten hädanefter såsom hittills skall få färdigmalet mjöl till sitt livsuppehälle?” Svaret kunde bara bli ett enhälligt ”ja”.[43]

Tillkomsten av Örnsköldsviks köping

Holm engagerade sig också på många andra sätt i sin bygd. Norra Ångermanland var sedan 1700-talet känt för sin linhantering, vilken hade varit en viktig inkomstkälla för bönderna. På Holms tid hade avsättningen av linet gått ner på grund av konkurrens från andra trakter, men denne kom att medverka till en uppryckning av linnetillverkningen. Genom det moderna blekeri i Själevad som Holm tog initiativ till fick den näringen ett visst uppsving. Redan första året lät Västernorrlands läns Hushållningssällskap där bleka 1000 alnar lärft, som vävts av fattiga personer.[44]

---

[42] Söderlind 1915, s. 71.
[43] Ibid; C. Holm 1934, s. 79.
[44] C. Holm 1934, s. 81.

Även handel var ett område som intresserade prosten Holm. Han ogillade det nordångermanländska sörköreriet, som tog bönderna från jordbruket under de långa resorna ner till Stockholmstrakten, resor som i många fall därtill innebar frestelser till extravaganser. Holm ansåg tiden vara mogen att anlägga en köping i norra Ångermanland.[45] Enligt tidens lagar före 1846 fick handel med vissa undantag endast bedrivas i städer och köpingar.[46] Tanken på en handelsort i området hade länge varit på förslag, men inga beslut hade fattats. Holm ansåg att köpingen skulle ligga vid Lungångerfjärdens innersta vik. Där fanns möjligheter att bygga en hamn med tillräckligt djup. Den 6 oktober 1842 kom det kungliga brev som möjliggjorde grundandet av köpingen Örnsköldsvik. Förarbetet som ledde till köpingsbeslutet pågick i ungefär 15 år och tillsammans med den ovan nämnde landshövdingen i Västernorrland, Hampus Mörner, finns det anledning att se prosten Holm som Örnsköldsviks grundläggare.[47] Nämnas kan även att Holm ville försäkra sig om att bara självförsörjande individer skulle få flytta in till köpingen. Han ville inte riskera att Själevads kommun/

---

[45] C. Holm 1934, s. 82. Beträffande sörköreriet, se Kersti Ullenhag, *Sörkörare. Bönder med lärft på lassen från norra Ångermanland 1750–1850*, Örnsköldsvik 1982.

[46] Anna Brismark & Pia Lundqvist, ”Före lanthandelns tid? Förutsättningarna för och förekomsten av handel på den svenska landsbygden före 1846” i Gudrun Andersson & Klas Nyberg (red.), *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*, Uppsala 2010, s. 131.

[47] Angående köpingen Örnsköldsviks tillkomst, se exempelvis Holger Wichman, *Örnsköldsviks historia 1842–1942*, Örnsköldsvik 1943, s. 33, 40ff. Mörner avgick som landshövding i 1841 men spelade en viktig roll i köpingens tillkomst.

församling skulle behöva ta ekonomiskt ansvar för några köpingsbor.[48]

Prosten kom dock rätt snart att uppleva köpingsbornas ständiga krav på större frihet från sockenledningen i Själevad som besvärande. De ville själva ordna sin fattigvård och krävde egen folkskola och gudstjänstlokal. Den dryga halvmilen till Själevad ansåg man vara besvärande lång för både skolbarn och kyrkobesökare.[49] Beträffande skolfrågorna fick Holm gehör från köpingen för sin önskan att inrätta en högre folkskola i Örnsköldsvik. I Själevad saknades motsvarade intresse. Köpingsborna önskade dock att skolans lärare skulle vara behörig att hålla allmän gudstjänst i köpingen, en tanke som inte tilltalade prosten Holm. Han ville se alla församlingsbor i församlingskyrkan i Själevad. Frågan om skolpräst ledde till svåra motsättningar mellan Holm och köpingens ledning. Efter segdragna förhandlingar, där även domkapitlet spelade en viktig roll, skrinlades planerna på den högre folkskolan i Örnsköldsvik.[50] Ett elementarläroverk för pojkar grundades dock i köpingen 1861.[51]

Köpingsbornas villighet att stödja förslaget om en högre folkskola var ett led i deras strävan att uppnå större självständighet i förhållande till socknen i övrigt. Tidigare hade man efter sju år av stridigheter och mot prosten Holms vilja ordnat egen fattigvård och anställt en egen barnmorska. Önskemålen gällde som nämnts ovan även det religiösa området,

---

[48] Wichman 1943, s. 59.

[49] Tafvelin 2007, s. 11.

[50] Gunnar Wikmark, *Örnsköldsviks kyrkliga historia. Från samhällets grundläggning till kyrkoinvigningen*, Örnsköldsvik 1960, s. 10ff; Holger Wichman, *Örnsköldsviks historia 1842–1892*, Örnsköldsvik 1948, s. 48ff.

[51] Tafvelin 2007, s. 11.

och tog sig uttryck i krav på skolpräst och lämplig gudstjänstlokal. I början av 1860-talet fick man sina krav delvis tillgodosedda. Såväl Holm som hans vice pastor ställde i utsikt att Själevads präster skulle svara för minst en gudstjänst i månaden i köpingen.[52] Förmodligen var bottenvåningen av målarmästare Kjellströms gård köpingens första gudstjänstlokal. Något senare flyttades gudstjänsterna till elementarläroverket.

Försäkringsbolag, skytteförening och jordbruksutveckling

Prosten Holms insatser i Nolskogsbygden rörde även en rad övriga samhällsområden. Redan l827 skapade han ett slags försäkringsbolag, en ”Förening om skadeersättning åt alla fattiga torpare, icke blott för deras hus och gårdar utan ock för spannmål och kreatur, som genom någon olyckshändelse förlorats”.[53] Några år senare tog han initiativ till en s.k. ”Sparlårs-inrättning, varigenom församlingen utan alla umgälder alltid hade i sina visthus uti särskild läst lår och med nyckeln förvarad i Sakristian 820 tunnor till utsäde dugligt korn i förråd för inträffade missväxt”.[54] Åtgärden påminner

---

[52] I augusti 1873, några år efter prosten Holms död, tog köpingens ledning det drastiska beslutet att klippa de kyrkliga banden med Själevad och bilda ett eget pastorat. Beslutet kom dock att förklaras ogiltigt, eftersom pastoratsindelningar var en fråga för Kungl. Maj:t. Som nämnts ovan skulle det dröja till 1907 innan köpingen blev ett eget pastorat. Egen kyrka fick Örnsköldsvik tre år senare. Örnsköldsvik blev stad 1894, se Wichman 1948, s. 44 ff.

[53] C. Holm 1967, s. 33.

[54] Ibid.

om Bibelns berättelse om Josefs insatser i Egypten cirka 1700 är före Kristus.

Erinras bör även om att prosten Holm 1858 organiserade ”Norra Ångermanlands Skjutförening”, en föregångare till skarpskytterörelsen på 1860-talet. Prosten ledde själv föreningen och uppställde priser till de skyttar som utmärkte sig vid skjutproven. Den gamle prosten hade inte glömt sina bittra erfarenheter av fienden i öster under finska kriget 1808–1809. I det upprop om föreningen, som Holm författade, heter det bl.a.: ”Vid uppkommande krig med Ryssland skulle allmogens söner och drängar, om de förvärvat sig färdighet i skjutvapnens hanterande, kunna skydda hus och gårdar från röveri, plundring och förstöring av små ryska hopar.” Skjutövningar skulle ordnas i Örnsköldsvik alla söndagsaftnar till 1/7.[55] Föreningen lades ner 1880.[56]

Det område där prosten Holm kom att ägna sitt största intresse vid sidan om de rent kyrkliga frågorna var modernäringen jordbruk med boskapsskötsel. Hans strävanden hade samband med att församlingsprästerna på landet även var jordbrukare. Prästboställena var den viktigaste inkomstkällan för dessa präster. Denna ordning avskaffades inte förrän 1910, då prästernas avlöningsvillkor i grunden förändrades. Holm blev jordbrukande präst första gången 1815 på bostället Sävesta i Bollnäs socken.

När Holm kom till Själevad 1824 blev han på nytt ansvarig för ett pastorsboställe med både åker och boskap. Han rustade upp bostället, som var tämligen förfallet. Han blev

---

[55] C. Holm 1967, s. 34.

[56] Ove Lundberg & Karl-Eric Axenström (red.), *Örnsköldsvik 100 år 1894–1994*, Örnsköldsvik 1993, s. 288.

en förebild för traktens bönder. Sina idéer om hur jordbruk borde bedrivas redovisade han i boken *Lärobok i Lanthushållningen för Ångermanlands Allmoge* (Stockholm 1833). Han utgav även andra skrifter i ämnet. Holm pläderade för ett genomtänkt växelbruk, liksom för vikten av gödsling och dikning av markerna. Han framförde även framsynta synpunkter på hur djurhållningen borde bedrivas för att ge bästa resultat. Själv kunde han hålla sig med 28 kor. År 1829 köpte Holm fastigheten Översjäla 2, som kom att kallas Carlslund. Här utvecklade han sina idéer ytterligare. Holm framförde för tiden nya tankar även beträffande skogsbruket. I sin självbiografi skriver den välkände Umeåprästen J. A. Linder att Holm råkade illa ut i samband med att Själevads prästgård, där han bott sedan 1824, brann ner den 17 maj 1830 p.g.a. vådeld, vilken spred sig så hastigt att han ”ej en gång fingo rädda sina kläder”.[57] Därefter synes han ha flyttat till Carlslund (det dröjde till 1851 innan en ny prästgård byggdes i Själevad).

Ett stort lantbruksmöte ägde rum i Själevad i augusti 1861 med den då 80-årige prosten som ordförande. Året därpå utnämndes han till hedersledamot av Västernorrlands läns Kungl. Hushållningssällskap. Holms odlargärning har i olika sammanhang uppmärksammas och blivit föremål för uppskattande omdömen. I Norrlands Lantmannatidning 1924 avslutas en artikel om Holm med följande ord: ”Ty utan

---

[57] Roger Jacobsson, Lars-Erik Edlund & Robert Eckeryd (red.), *Johan Anders Linders minnen. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*, volym III (under utgivning 2023), del VI, s. 104.

synnerlig överdrift kan sägas, att sedan prosten Holms dagar Ångermanlands jordbruk icke sett hans like."[58]

Familjelivet

Avslutningsvis skall här nämnas något om familjelivet i prostgården. I det Holmska prästhemmet rådde ordning och reda och förmodligen även en viss stränghet. Gästfriheten var stor enligt många vittnesmål. Sommartid inbjöd prosten sina församlingsbor till storslagna gästabud. Hemmet besöktes ofta både av vetenskapsmän och Holms gamla vänner och veteraner från finska kriget, liksom av framstående jordbrukare, med vilka prosten säkert hade mycket att samtala om.[59] Holm gifte sig – som tidigare nämnts – 1815 med Ingrid Maria Bågenholm. Med henne hade han 8 barn. De flesta av dessa var ganska små, när hustrun avled den 25 februari 1829. På en mässingsplåt på Holms familjegrav finns följande karakteristik av Ingrid Holm:

Med godhet och välvilja bemötte hon alla
Med klokhet styrde hon sitt hus.
Med ömhet älskade hon make och barn.
Med känsla för Gud lefde och dog hon.
Ömt saknad av sörjande maken och 8 små barn.

---

[58] C. Holm 1934, s. 86. I C. Holms föredrag från 1934 (publ. 1967) ges en utförlig framställning av prostens Holms insatser på modernäringarnas områden. (C. Holm 1967, s. 35ff.). Föredragshållaren var själv lantbruksingenjör.

[59] C. Holm 1967, s. 43f.

Holm ingick ett andra äktenskap med Catharina Elisabeth Hambræus, dotter till kyrkoherden i Bollnäs, Lars Hambræus, och dennes hustru Catharina Elisabeth Kjellman. I dagligt tal kallades den nya hustrun *Calise*, en sammandragning av de två förnamnen. I andra giftet föddes sex barn, av vilka två dog i tidiga år. Calise Holm avled på Carlslund den 20 december 1875. Även hon vilar i familjen Holms grav på Själevads kyrkogård.

På sitt älskade Carlslund bodde Holm större delen av sin tid i Själevad. Redan i mitten av 1850-talet drabbades han av sjukdomar, som förvärrades under de sista tio åren av hans liv. Hans brevväxling med domkapitlet bär påtagliga spår av hans tilltagande hälsoproblem. Holm fick allt svårare att upprätthålla det gängse församlingsarbetet. Hans komministrar var också drabbade av krämpor av skilda slag, varför deras insatser inte fick den omfattning som hade varit önskvärd. År 1861 avsade sig Holm uppdraget som kontraktsprost. Under 1866 begärde den åldrige Holm tjänstledighet och en vice pastor som kunde överta hans uppgifter som kyrkoherde.[60] Församlingen anhöll hos domkapitlet att komminister G. R. Edström skulle utnämnas till tjänsten. Holm hade förordat den nyvalde komministern Matthias Häggmark. Att domkapitlet i stället förordnade Edström blev en stor besvikelse för Holm. I beska skrivelser till domkapitlet klagade han över beslutet. Bitter och förgrämd avled prosten Holm i sitt hem den 3 juni 1867, nära 86 år gammal.[61] Därmed avslutades en prästgärning som kom att betyda mycket för

---

[60] Martin Gidlund, *Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880*, Uppsala 1955, s. 32.

[61] Se C. Holm 1934, s. 86ff; Söderlind 1915, s. 74f; Wikmark 1960, s. 28f.

Själevadsbygden. Den arbetsinsats Holm utförde och den idérikedom som utmärkte honom gör honom till en betydande man i bygdens historia. Av sin samtid kallades han ofta för ”prosten Halm” eller endast ”Halmen”. I Själevadsmålet förvandlas ofta det korta o-ljudet till ett brett *a*-ljud. Kärvhet och ibland även hårdhet utmärkte Holm liksom ett visst mått av självsvåld. Hans kärvhet kom till uttryck även i hans umgänge med ämbetsbröder. De var glada vid de tillfällen när deras sammanträffanden med Holm avlöpte utan svårare sammanstötningar. Kyrkoherde Sidner i Grundsunda skrev efter ett besök i prostgården: ”Holm mulen dock ej otidig”.[62] Från Holms senare år finns både brev och inlagor som behandlar konflikter mellan honom och hans ämbetsbröder. Holm avgick som kontraktsprost bl. a. på grund av allvarlig opposition från yngre ämbetsbröder. Han upplevde sin situation så pass besvärande att han övervägde att försöka byta ut Själevads pastorat mot Piteås. En måhända föga realistisk idé med tanke på Holms höga ålder.[63]

De negativa egenskaper som kännetecknade prosten Holm kan dock inte beröva honom rollen som en betydande kyrkoledare. Som inledningsvis antyddes, blev han också genom sina olika initiativ vid sidan av sina kyrkliga uppdrag en viktig kommunalman. I detta avseende är Holm dock inte unik i den svenska 1800-talshistorien.

Jag hoppas att dessa ”sidor” ur prosten Holms livshistoria räcker för att bekräfta hans betydelse för sin tid och sin bygd. Den fattige skomakarpojken, som blev Själevads herde, förtjänar tveklöst sin plats i Nolaskogsbygdens historia.

---

[62] Söderlind 1915, s. 72.

[63] Wikmark 1960, s. 26.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

SFS 1842:19, *Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående folk-underwisningen i riket: gifwen Stockholms Slott den 18 Junii 1842*.

Litteratur

Adlercreutz, Gustaf Magnus, *Anmärkningar och nödvändiga upplysningar vid Herr C. J. Holms Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809*, Stockholm 1836.

Bygdén, Leonard, *Härnösands stifts herdaminne*, del 3, Uppsala 1925.

Gidlund, Martin, *Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880*, Uppsala 1955.

Holm Carl, "Carl Johan Holm" i *Ångermanland-Medelpad, årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund* 1934.

Holm, Carl, *Fältpräst i finska kriget, kraftfull prost i Själevad, föregångsman bland Ångermanlands jordbrukare, de fattigas välgörare* (föredrag i Själevad 1934), Lund 1967.

Holm, Carl Johan, *Lärobok i Lanthushållningen för Ångermanlands Allmoge*, Stockholm, 1833.

Holm, Carl Johan, *Mina förnemsta Lefnads Händelser* (självbiografi, utgiven av Carl Holm), Härnösand 1925.

Holm, Carl Johan, *Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland Åren 1808 och 1809,* Lund 1976 [1836].

Jacobsson, Roger, Edlund, Lars-Erik, & Eckeryd, Robert (red.), *Johan Anders Linders minnen. Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*, Vol. III (under utgivning 2023).

Johansson Egil, *Kunskapens träd. Artiklar i folkundervisningens historia II*, Umeå 1988.

Johansson Egil, *Läser och förstår. Artiklar i folkundervisningens historia III*, Umeå 1989.

Johansson, Isidor & Nygren, Alfred (red.), *Norra Ångermanlands Evang. Lutherska Kretsförening och Örnsköldsviks Bönhusförening 1879–1929: minnesskrift*, Örnsköldsvik 1929.

Johansson Isidor, *Själevads skolväsen från mitten av 1800-talet och dess första skollärare Carl Johan Huss och Edvard Brynolf Hesselgren*, Stockholm 1955.

Lundberg, Ove & Axenström, Karl-Eric (red.), *Örnsköldsvik 100 år 1894–1994*, Örnsköldsvik 1993.

Mörner, Hampus, *Några glada och sorgliga minnen af en lång lefnad*, Falun 1848.

Olsson Björn, *Den bildade borgaren. Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*, Stockholm 1994.

Runeberg, Johan Ludvig, *Fänrik Ståls sägner*, Stockholm 1993 [1848; 1860].

Söderlind, Per, ”Karl Johan Holm, några ord in memoriam” i *Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok* 1915.

Tafvelin, Thore, *Örnsköldsviks församling 1907–2007*, Örnsköldsvik 2007.

Tafvelin, Thore, ”Annaiterna – en kvinnoledd väckelserörelse i norra Ångermanland under 1800-talet”, otryckt uppsats 2010.

Telhammer, Ingrid, *Kyrkor och kapell Nolaskogs*, Örnsköldsvik 1985.

Ullenhag, Kersti, *Sörkörare. Bönder med lärft på lassen från norra Ångermanland 1750–1850*, Örnsköldsvik 1982.

Wichman, Holger, *Örnsköldsviks historia 1842–1942*, Örnsköldsvik 1943.

Wikmark, Gunnar, *Pehr Brandell och läseriet i Ångermanland under förra hälften av 1800-talet*, Stockholm 1952.

Wikmark Gunnar, *Örnsköldsviks kyrkliga historia. Från samhällets grundläggning till kyrkoinvigningen*, Örnsköldsvik 1960.

LISA M. GRANBERG

Samtal med samstämda röster

En kvalitativ studie av relationen mellan Evangeliska fosterlandsstiftelsen (EFS) och Svenska kyrkan i Norrbotten[1]

Norrbotten – de vidsträckta skogarnas land. Här, i Hortlax församling, ligger omkring åtta bönhus utspridda i skogarna, i både små och lite större samhällen. Norrländska samhällen där människor levt nära naturen, sekel efter sekel. En predikant sade en gång att människor är som just träden i skogen. Det finns alar, ekar, tallar och aspar. Asparna må dallra mest i vinden, men det är ändå samma vind som ruskar om alla träd. Vi är alla människor, men vi har olika sätt både att reagera och agera på. Jag tog fasta på det då jag begav mig ut för att tala med en handfull församlingsmedlemmar för att lära mig mer om bönhusen, om Evangeliska fosterlandsstiftelsen (EFS) som är anknuten till dem och om relationen mellan EFS och Svenska kyrkan.

---

[1] Artikeln är en del i ett genomfört projektarbete inom masterprogrammet ”Religion i fred och konflikt” vid Uppsala universitet. En kort version av artikeln är också publicerad i *Piteå-Tidningen* (PT) 24/7 2022.

I sin skrift *Rosenius själavård* (2001) skriver Curt Carlsson att en folkväckelse tog sin början i Piteå landsförsamling 1802, en rörelse ledd av Carl-Olof Rosenius. Det är av vikt att sätta händelsen i en större kontext. Sverige var på den tiden ett fattigt land och alkoholism och spelmissbruk var vanligt. Av den anledningen kom väckelsen inte ensam, utan följdes åt av nykterhetsrörelsen. Religionen och pånyttfödelsen blev ett sätt att få ordning på tilltrasslade liv. På tal om tilltrasslade liv led Rosenius själv av återkommande depressioner, något som Carlsson menar är viktigt att ha i åtanke då man studerar hans själavård. År 1868 avled Rosenius, men då hade EFS redan existerat i tolv år, sprungen ur tidigare decenniers väckelsevindar. Att förstå Rosenius är i mångt och mycket att förstå Martin Luther, och kan hända även den svenska sekulariseringsprocessen.

”Asparna må dallra mest i vinden, men det är ändå samma vind som ruskar om alla träd. Vi är alla människor, men vi har olika sätt både att reagera och agera på”. Foto: Lisa M. Granberg.

I sin essä *EFS-väckelsen i Pitebygden under 1950-talet. En dokumentation* (1989) förklarar Magnus Aasa att Svenska kyrkan och EFS i den norrbottniska församlingen Hortlax var oskiljaktiga under nittonhundratalets första hälft enligt EFS, men att relationen blev spänd under 1950-talet. Denna spänning hade mycket att göra med själva väckelsens och pånyttfödelsens natur, men kanske även med den svenska sekulariseringen. Modernismen och industrialismen var i full gång. Det kan vara så att en del ansåg att kyrkan kom att spela en allt mindre roll i samhället och i det vardagliga livet, och att väckelsen i Hortlax församling under 1950-talet var en reaktion mot detta. Enligt de pånyttfödda delade inte prästerna i Hortlax församling deras entusiasm, övertygelse och lycksalighet. Det var till och med så att prästerna tyckte rörelsen blivit alltför sentimental. Kanske var dessa människor som asplöv medan prästerna var mer som tallar? Det blir tydligt att karaktärer och personligheter format historieskrivningen. EFS:s krav på större självbestämmanderätt inom kyrkan, såsom att få anordna egna nattvardsgångar, välkomnades inte av prästerna i Hortlax.

En tredje röst som skrivit i ämnet är Edvard Backlund. I *EFS:s historia i Norrbotten* (1989) skriver han att det bland annat var nyläseriet, alltså nytolkningar av bibliska texter, som i sinom tid kom att formas till Evangeliska fosterlandsstiftelsen. Han kartlägger även hur EFS växer organisatoriskt under 1900-talet, och mot denna bakgrund har jag frågat en handfull personer hur deras relation till EFS och Svenska kyrkan ser ut, men också hur relationen har förändrats genom åren och kulminerat i en sammanslutning mot slutet av 1980-talet. EFS är en inomkyrklig missionsorganisation, och

mina samtal har kretsat kring hur samarbetet organisationerna emellan har utvecklats de senaste fyrtio åren.

Det blåser höstliga vindar utanför fönstret trots att det är maj månad, och jag sitter och samtalar med en kvinna som var arton år 1951 då hon drogs med i väckelsen.[2] Jag förs tillbaka till en tid då timmermännen bodde i stugor utan elektricitet då de arbetade, en tid då nordsvenskarna fortfarande drog tunga lass genom snötäckta skogar. Hennes berättelse är målande och spänner över många år; hon har följt konflikten mellan EFS och Hortlax från första parkett både som nyfrälst och som diakonissa inom Svenska kyrkan. Men för henne har det alltid handlat om en och samma tro. Konflikten förstärktes av vissa personligheter, asplöv som nämnts ovan, och att när vinden väl bedarrat står både EFS och Svenska kyrkan kvar i samma tro. Denna syn på saken överensstämmer med andra vittnesmål.

En annan kylig vårdag sitter jag och samtalar framför en eld, det luktar vår och varm choklad. Återigen får jag berättat för mig att EFS och Svenska kyrkan är två sidor av samma mynt; att kyrkans folk består både av EFS och av Svenska kyrkan.[3] Återigen beskrivs EFS vilja att utföra egna nattvardsgångar, och Svenska kyrkans ovilja mot detta, som en av de utlösande faktorerna i 1950-talets konflikt. ”Varför fick vi ha de fyra *b*:na: bibel, broderskap, brödsbrytelse och bön, men inte nattvardsgång?” får jag berättat för mig då jag sitter och värmer fötterna vid elden. Jag frågar vilken som är den största skillnaden mellan en uppväxt inom EFS och en uppväxt inom Svenska kyrkan. Svaren överensstämmer

---

[2] Intervjuperson A, Blåsmark, 16/5 2022.

[3] Intervjuperson B, Hemmingsmark, 17/5 2022.

människorna emellan: en uppväxt inom EFS var mycket mer sträng än en uppväxt inom Svenska kyrkan. Syndaprotokoll fördes, man fick inte spela fotboll och man fick inte dansa. Det rådde nykterhet och man fick inte spela kort. Vad man fick och inte fick göra skilde sig även åt i till exempel Norrbotten och Västerbotten.

En annan person jag pratade med anslöt sig i tidig ålder till EFS, ett beslut hon fattade utan inverkan från familjen.[4] Eftersom hon inte flyttade till Hortlax förrän långt senare har hon inte själv bevittnat spänningarna mellan EFS och Hortlax församling. Däremot har hon hört det berättas av andra människor i församlingen. Hon sade att relationen mellan EFS och Hortlax församling blivit successivt bättre med åren, men hon sade också att detta inte är fallet i hela landet. Det finns fortfarande spänningar kvar. En annan understryker att relationen mellan EFS och Svenska kyrkan varierar stort runt om i landet.[5] Enligt denna person kan en förklaring till de varierande förhållandena ligga i karaktärerna och personligheterna hos de inblandade, en återkommande iakttagelse.

Att det kokas ner till ”fel person på fel plats vid fel tillfälle”, och att det då skapas konflikter och att klyftor växer verkar nästan alla jag pratat med hålla med om. Jag har valt att hålla dem jag samtalat med anonyma, men mina samtal har varit fyllda med värme och öppenhet. Det råder stor transparens i ämnet, och även om ett visst ”vi och de”-tänk lever kvar mellan EFS och Svenska kyrkan är alla jag pratat med eniga om att de andas samma luft. Även när jag ställer frågan hur relationen ser ut i dag råder stor enighet. Det är

---

[4] Intervjuperson C, Hortlax, 14/5 2022.

[5] Intervjuperson D, Piteå, 16/5 2022.

ett sömlöst förhållande där båda parter drar nytta av varandra. I samarbetskyrkorna arbetar man sida vid sida, även om EFS till sin karaktär bygger mer på ideellt arbete och volontärarbete än Svenska kyrkan gör. Mina samtal med dessa samstämda röster har ökat min förståelse för EFS:s relation till Svenska kyrkan, och inte minst har denna sydlänning äntligen fått svar på sina frågor om bönhusen utspridda i de norrbottniska djupa skogarna.

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Aasa, Magnus, *EFS-väckelsen i Pitebygden under 1950-talet. En dokumentation,* 1989.
Backlund, Edvard, *EFS:s historia i Norrbotten*, Uppsala 1989.
Carlsson, Curt, *Rosenius själavård,* 2001.

Muntliga källor

Intervjuperson A, Blåsmark, 16/5 2022.
Intervjuperson B, Hemmingsmark, 17/5 2022.
Intervjuperson C, Hortlax, 14/5 2022.
Intervjuperson D, Piteå, 16/5 2022.

GUNNAR BALGÅRD

En skolflickas vittnesbörd

Skolgång i Umeå på 1950- och 60-talen

Föreställ er några arkivlådor i en källare efter närstående person, vad göra med dem?

I det längsta skedde ingenting alls, tills en allmän röjning framtvingade ett beslut: antingen låta allt gå till förgängelsen osett, eller ändå sortera upp det och bekanta sig med innehållet? Jag är glad att jag valde det senare för jag kom att lära känna en människa långt bättre än jag gjorde medan hon ännu levde.

Det handlar om min syster Kerstin, född 1946, och hastigt avliden 1994. Personliga handlingar efter henne har bara blivit liggande så som de en gång omhändertogs, tämligen osystematiskt.

Vad visade de sig innehålla? Det gamla vanliga, höll jag på att säga, alltså skolböcker, almanackor, brev, dagböcker, fotografier och en ”livsbok”, just sådant som en ordningsam person samlar på sig under en levnad, och inte gjort sig av med. Ordningsamhet var en regel i vår familj anförd av vår far som sparade på det mesta som tidningsman, vilket allt sedermera hamnat i ett forskningsarkiv. Jag har själv haft samma åkomma, och utväg. Med min syster Kerstins handlingar är bevarandeaspekten kanske mera tveksam; det är också ett skäl till att jag skriver denna uppsats. Hon förtjänar bestämt att bli mer synlig.

Vad hon berättar gäller väl i hög grad även oss äldre syskon, men avvikande i så måtto att hon var ensam flicka med två äldre bröder och en tvillingbror, och som yngst i skaran kom hon att vara kvar i hemmet i Umeå längst, medan vi tre andra flyttade bort till andra studieorter.

Eftersom hon också noggrant sparat sina skolböcker och provskrivningar, utöver sina fickalmanackor, kan vi även följa en tidstypisk svensk skolgång genom småskola, folkskola, realskola och gymnasium under tretton år, 1953 till 1966, något som inte torde vara alltför vanligt i efterhand, då dagens studiegång med någon säkerhet avviker ordentligt.

Den digitala översvämningen av hela vår tillvaro är förstås orsaken till det. Det mesta är sig inte längre likt, vill jag tro.

Desto större anledning att återknyta bekantskapen med en tidsepok som inte ligger alltför långt bort, men likväl förmodligen är rätt okänd för många.

Först något om förutsättningarna. Vi syskon i familjen Balgård är uppvuxna i en villa i stadsdelen Fridhem i Umeå, uppförd på mycket stenig tomtgrund 1947, med bara granskogen som närmsta granne mot Nydala i öster. Inget universitet var på långa vägar ännu påtänkt. Familjen hade kommit flyttande från Västergötland tre år tidigare, och de två yngsta barnen är födda här. Kerstin har sålunda under uppväxten inte bott någon annanstans än i Umeå.

Bild 1. Kerstin i villaträdgården i Umeå 1951.

Ett visst socialt avancemang för familjen ägde rum medan vi barn genomgick skolgången, från tydligt utanförskap för min egen del, till något växande trygghet i kamratumgänget hos mina tvillingsyskon, så tror jag åtminstone. Detta avspeglar också hur våra föräldrar såg på sig själva. Far upprepade ofta att vi var ”uppkomlingar” och så såg jag själv också på saken. Döm om min förvåning när min syster en gång senare sa att hon var ”en borgerlig flicka”, det hade aldrig föresvävat mig.

Familjen hade sålunda klättrat på stegen, fått lite bättre råd. Läroverksstudier betraktades inte längre som något främmande och farligt, som det varit för mig som gått först i trappan. När turen kom till min syster var det redan en fullt upptrampad stig, utan okända faror, snarare något förväntat, ja som uppväxtens villkor.

I familjen rådde viss tunghäfta. Det är skälet till att mycket som Kerstins liv uppvisar var obekant för mig som är åtta år äldre. Alla var vi egentligen verbala människor men brast i meddelsamhet och spontanitet. Mina föräldrar var medvetna om det, och förebrådde sig. Barn och föräldrar anförtrodde sig sällan eller aldrig, inte heller syskon inbördes, snarare hemlighöll vi vad vi gick omkring och bar på. Det gällde inte minst i fråga om skolgången som vi bara förutsattes klara av själva, och också gjorde. Föräldrarna hade bakom sig endast vanlig folkskola utan språk, och högre studier var främmande för dem.

En del familjeinteriörer skymtar fram i Kerstins skoluppsatser och språkprov, något jag är tacksam för. Just inte mycket sådant finna annars bevarat. Jag återkommer till det.

En uppväxt på Fridhem/Berghem i Umeå innebar att småskolans årskurser 1 och 2 genomgicks i Östermalmsskolan, årskurser 3 och 4 i folkskoleseminariets övningsskola. Kerstins lärare var Agda Åström i den förra, Ossian Fgerbladh i den senare. Hon hade för Egerbladh påfallande goda vitsord, som

bevarad betygsbok visar. Realskoleklassen, när hon började där höstterminen 1957, var förlagd till en barack intill Högre allmänna läroverket på stan, medan gymnasiet överflyttats till Östra på Berghem samma höst. Detta provisorium pågick sedan några år. Själv tllhörde jag den sista studentkullen som gick ut ”nere på stan”, som vi sa, samma vår 1957.

Berättelsen om Kerstin i det följande bygger sålunda på det bevarade skolmaterialet, plus dagböcker från 1960 och 1961, fickalmanackor som föreligger från 1962, eftersom jag begränsar framställningen fram till hennes studentexamen våren 1966, när hon är 20 år. Den perioden har störst lokalhistoriskt intresse. Blott i en kort resumé ska jag till sist omtala vad som hände henne sedan hon avflyttat till Stockholm.

Skolmaterialet presenteras på två olika sätt: dels hur undervisningen varit upplagd vid olika åldersnivåer, dels hur Kerstin personligen avtecknar sig inom de givna ramarna, hur hon som elev löste sina uppgifter. Det ska genast sägas att hon var en tydligt följsam och läraktig elev, som först längre fram i skolgången började visa prov på leda och irritation.

Folkskolan

Vi går kronologiskt fram genom åren.

Småskolans vittnesbörd fyller mig med rörelse och medkänsla. Övningarna är i det närmaste identiska med dem jag själv en gång genomgick som nybörjare, åtta år tidigare. I två övningsböcker kallade ”Min räknebok” skulle räknetal ifyllas i oräkneliga kolumner, sida upp och sida ner, siffror nedplitade med största omsorg. Det är hela ark med ettor, tvåor, treor, fyror, och så vidare, allt utfört mot lutningspapper för att ge perfekt uppsträckning. Jag minns själv hur jag slet med en sida

treor som jag fick dålig fason på, vid löfte att vid fullbordad sida få följa min mamma på Barnens dag. Det blev nästan kväll och mörkt innan vi kom oss iväg till den belöningen.

En skillnad noterar jag mellan våra årgångar. När Kerstin stretar med sin välskrivning, tycks kravet på stålpenna och bläckhorn ha försvunnit; inga bläckplumpar finns i böckerna (eller på fingrarna). Men en övningsbok finns med bläckskrift och med svårstavade ord i långa rader. Den är sannolikt skriven med en Parker-penna, var sådana tillåtna?

Mycket annat är sig likt, till exempel alla arbetsböckerna.

Gröna arbetsböcker med ett flitigt brunt bi på ytterpärmen, följer eleven från årskurs 1 till 4. Dessa angår ämnena teckning, hembygdskuskap och kristendom.

Första bladet i första ritningsboken uppvisar en hissad svensk flagga samt datum 21 augusti 1953, dagen när en ung flicka inleder sin svenska skolgång. Därefter följer i volymen tecknade bilder av hus, blommor, morot och äpple och päron, ”mina slantar” samt Kossan Mu, ”min katt Puma” inte att förglömma. Helger som lucia och jul uppmärksammas, innan första vårterminen konkretiseras genom väderuppgifter för månaderna februari och april. Den 20/2 var kallast med minus 23 och 10/4 varmast med plus 5. Barnen hade alltså i uppgift att varje morgon avläsa termometern hemma, jag känner igen uppdraget från egen skolgång, minns hur spännande det var. Den 14 juni är första läsåret över, och i en fantasi om sommarlovet skriver Kerstin att då ska hon ”och mamma och Lennart åka och bada och ha matsäck med oss”.

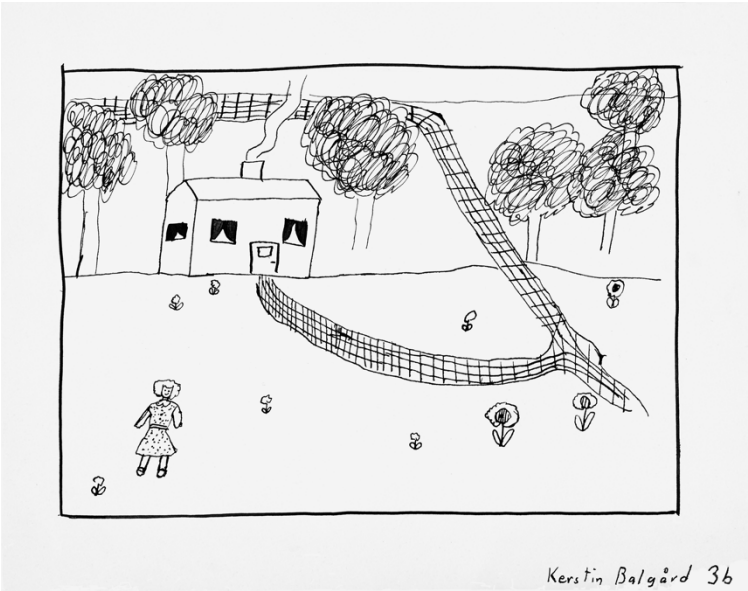

Bild 2. Tuschteckning från tredje klass i skolan då Kerstin var 10 år. Hon hade lånat pappas tuschpennor.

I nästa årskurs är omvärlden redan utvidgad. Klassen gör utflykter som föranleder små uppsatser. Man åker till Gammlia och tittar på kvarnar, till mejeriet på Röbäck och får en liten mjölkflaska med sig hem, till kajen vid älven och tittar på Finlandsfärjan. Återigen avläses termometern i februari, och Kerstin ritar av sina fem erhållna julklappar. Året avslutas med en liten kristen åkallan: hon hoppas ”att far har kraft att sträva, och Gode Gud, att mor får leva”.

Därmed är vi inne på kristendomsvolymen i årskurs 3 som innehåller ett antal uppbyggliga uppmaningar, böner för fosterlandet, och Tio guds bud. Barnen har i uppgift att rita en kartbild över Palestina, liksom även bibliska scener av Sacheus i mullbärsträdet, Moses med brinnande busken, och Abraham

vid altaret. Alla texter är inramade med blomrankor, som tydligtvis ska markera högtidlighet.

I årskurs 4 inleds hembygdsboken med infogade programsidor från skolradion, en nyhet i tiden, som jag inte minns från mina folkskoleår. Här är fler programtyper: om olika fågelarter, om livet på Kosteröarna (skulle det få betydelse för att Kerstin senare i livet sommarjobbade på ön?) och om samiska nomadskolor. Perspektiven vidgas i läroämnena geografi och historia. Egna teckningar ritas av en gravhög i Halland, rådhuset i Sigtuna samt av Borgholms slott. Vikingarnas utflykter i västerled är markerade med rödpenna. Sveriges landskap utgör färgläggningsuppgifter. Skåne och Blekinge är först att presenteras med städer och näringar, sist kommer Jämtland och Ångermanland. Men Västerbotten och Norrbotten? Kanske hann lärare Egerbladh inte fram till de nordligaste länen innan terminen redan var slut?

Men här tog folkskolan slut för Kerstin 1957, och en överflyttning till läroverket stundade.

Jag har uppehållit mig tämligen utförligt vid de första skolåren eftersom de visar vilken pedagogik som gällde. I vilken omfattning dagens skolgång överensstämmer, eller avviker, vet jag inte. Dessa tidiga skolböcker äger också en uppenbar, ursprunglig charm, ger bilden av oförställd läraktighet hos en ung människa. De förmedlar tidsprägel av ett samhälle ännu oanfrätt av kommande störningar och präglingar, i viss mening en orörd idyll.

Landet Sverige är ännu ett orubbat bo, präglat av goda tankar och fromma förhoppningar.

Realskolan

Uppsatsskrivning idkas flitigt i alla årsklasser.

Själv minns jag inte att den var så rikligt förekommande, men så var det förmodligen. Att avläsa övningarnas innehåll har sitt givna intresse.

En tydligt avläsbar skillnad finns i övergången från folkskola till realskola. I den förra perioden råder en bundenhet till läseböckernas rollgestalter, upplägg och handlingsmönster, i den senare kommer egna upplevelser mer till synes.

En sorts typberättelse är hur pojken Olle hugger sig i benet när han hämtar julgran, krossar fönster med en snöboll, eller trillar ner i en isvak. Lille Per får en drömfångst av abborre. Mer personligt är det när indianpojken Hivata fångar en anka med lasso till middag.

På uppsatsämnet ”Om jag hade vingar”, föreställer sig Kerstin att hon skulle ”flyga iväg långt bort och hälsa på kineserna”, lära sig äta med pinnar, slå upp tält, och ”leka med de kinesiska barnen hela dagen”.

Mot detta ställs i början av realskolan en uppsats om ”vår katt”, som ”är svart, med lite vitt på tassarna och under buken”. Om egna husdjuret berättas två saker. Vid ett tillfälle hade broder Gunnar tagit falukorv ur kylskåpet men glömt att sätta tillbaka, så att katten ätit upp halva korven. Lyckligtvis fanns lite skinka i huset att servera i stället. En annan gång hade Puma ”fått två alldeles kolsvarta ungar”. Förfrågan utgick i närområdet om någon ville ha en kattunge, men ingen ville, så ”vi måste dränka ungarna”. Ingen reaktion på det sorgliga beslutet röjs dock i texten.

Och Kerstins egna väninnor börjar komma till synes. När hon har födelsedagskalas bjuder hon hem alla flickor i klassen, hon får presenter, och de beger sig alla till ”Sävargården där det

finns gungor”. Med grannflickan Ann-Kristin cyklar hon till Nydala och badar. Med samma Ann-Kristin plus Mejt och Marie åker hon skidor till Bräntberget, de äter matsäck, och ramlar alla omkull i backen.

Väninnan Marie utmärker sig särkilt. Om henne finns en särskid uppsats hur de båda flickorna åker med Maries föräldrar till fjällen. Båda tjejerna kör omkull. Kerstin bryter en skida och vrider ett knä ur led. Lyckligtvis kunde Maries pappa ”som är läkare”, vrida benet rätt igen då de återkommit till stugan.

Allt väl, kan det tyckas. Men här är nu en fri fantasi, eller ett önsketänkande, för Maries pappa var i realiteten rörmokare, vilket jag själv väl minns, och för övrigt bekräftas av en längre, påbörjad text som är unik i materialet. Den är maskinskriven och handier om hur flickorna ihop med en yngre pojke får tillåtelse att åka med buss till Bettnesand, slå upp ett tält, bada, och laga mat på spritkök. Berättelsen är så pass realistisk att den skulle kunna vara autentisk, men är inte det, vilket en passus ur dagboken 1961 klargör. Men till yttermera visso har de båda författarinnorna lämnat sina egna signalement till en rollista:

> Marie Gustavsson, längd 160 cm. Ögonfärg, gråblå. Hår mörkblont. Ålder 14 år och 6 månader. Ljus hy och några fräknar. Dotter till rörmontör Artur Gustavsson med maka Rut.
>
> Kerstin Balgård: längd 163 cm. Ögonfärg: blå. Hårfärg: blont. Ålder 14 år och två månader. Ljus hy och ganska många fräknar. Dotter till redaktör Matts Balgård med maka Märta.

Detta fragment ur en på lek påbörjad bok, under sommarlovet, är så nära vi kommer min syster i tidiga tonåren. Den beskrivna

utflykten måste ha ägt rum 1960, då Kerstin är i ålder i höjd med övre realskoleklasserna.

I skolan har salskrivningar nu blivit regel. Dessa tilldrog sig vanligen som heldagsövningar från tidig morgon till tidig eftermiddag, medan annan undervisning för klassen då var inställd. Inlämningstid skulle anges vid inlämnat svar så att lärarna såg att eleven inte fuskat ifrån sig. I Östra gymnasiets aula där Kerstin så småningom går fanns skrivborden fästade vid stolsraden framför, på min tid, i gamla läroverket, skulle man ta ett bräde med sig in i salen att fästas med ett järnunderrede vid bänkraden framför. Högar med sådana pulpeter belamrade korridoren utanför i en långsmal rad. De utgjorde själva kännetecknet för läroverkets samlade prövningar.

Nå, vad skriver Kerstin om? Nästan alltid är det så kallade ”fria ämnen”. När hon en gång försökte sig på ”Matsmältningskanalens uppbyggnad”, ett ämne nog ingett av biologiläraren gick det inte så bra, inte heller amerikanska frihetskriget 1757 eller franska revolutionen 1789 rönte framgång. Men en uppsats om hur hon läser sina läxor, har större intresse.

Hon går ambitiöst tillväga. Vid hemkomsten från skolan läser hon först dagstidningarna, ”har sen bröder som ska retas och bråka” (Sture och Lennart bor kvar hemma, själv har jag flyttat till Uppsala). Språkläxor tar hon först, därefter kunskapsämnen, där hon förhör sig själv tills läxan sitter. Det gäller ”historia, geografi och liknande ämnen”. Hon hoppas att kunskapen överlever till nästa dag.

En liknande interiör av syskongnabb tonar fram ur en uppsats om en vecka när föräldrarna är bortresta, och syskonen förväntas klara sig själva hemma. Kerstin, 13 år, står för mathållningen, håller på att bränna vid köttbullar vid ett par tillfällen. Men när hon tänker tvätta egna kläder kommer bägge bröderna påpassligt med egna klädhögar och vill hänga på. Men

hon vägrar: ”Det får ni göra själva”, är svaret, varefter bröderna struntar i saken, de förväntar sig betjäning senare.

Störst lokalhistoriskt intresse har en uppsats om julskyltning vid advent 1960. Kerstin beger sig dit i sällskap med väninnan Marie. Stor trängsel råder framför skyltfönster i centrala stan. Hos Konsum på Kungsgatan bjuds på mannekänguppvisning, hos Sport & Fiske visas ishockeyklubbor och målvaktshandskar. På Rådhustorget delar 6 tomtar med facklor i händerna ut gottpåsar till barnen. Och i Gruffmans radioaffär (år 1960!) kan folk se sig själva i en teveapparat i fönstret. Stor sensation, ”alla lika häpna”, är man alltså med i tevesändning? Dock hade en del familjer redan egen apparat i hemmet; hos oss hände det till olympiaden i Rom det året. För denna livliga text fick systern sitt bästa uppsatsbetyg så långt, ett AB.

Kerstins provräkningar från realskoleåren kan jag knappt uttyda på en enda fläck. Algebraiska uppställningar var mig motbjudande under min skoltid, har så förblivit, oftast står det ändå ”nöjaktigt” intill tillräckligt många tal vid Kerstins provräkningar för ett godkänt betyg. Blott en gång blir hon helt underkänd, och då ser jag min mammas namnteckning nederst på sidan. Tydligen har Kerstin ålagts att visa sitt svaga resultat för målsman, enda exemplet på en sådan åtgärd. Jag har svårt att tro att mor tog saken så allvarligt.

Stilar i engelska och tyska är talrika och av kombinerad typ, som översättning och textförståelse. Dessa bereder min syster blott måttliga problem, och allt leder fram till en realexamen tisdag 22 maj 1962. De är 19 elever i klass 5^5a, 11 flickor och 8 pojkar. Kerstin får i muntan ämnena engelska, historia, kemi och matematik.

Och den 24 maj är det stor festlighet på Sävargården för alla ungdomar som tagit exemen i Umeå denna vår. Roffa Linds grupp spelar till dans.

Realexamen, än sen?

Gymnasiet

Förvisso ett steg framåt i livet, men blott en etapp, i en familj där vägen mot vidare studier stod öppen och där äldre bröder med någon självklarhet gått vidare till gymnasiet.

Men vilken linje? Sture och Lennart valde naturligen naturvetenskaplig gren, därefter följt av teknisk högskola, medan jag själv, som vinglade mig fram mot litteraturen, valde latin för att just slippa det bröderna drogs till, all slags teknik.

Men Kerstin som var en duktig och allmänt begåvad flicka? Hon skulle ”leva sitt eget liv”, har jag funnit att fader Matts skrivit till henne långt senare, när viss villrådighet ännu kvarstod. Hon saknade en mer beslutsam färdriktning, sökte både till allmän linje och handelsgymnasium, kom in på båda, drog lott, valde handelsgymnasiet, vilket visade sig nästan genast vara fel, men det gick inte att byta. Hon gick där ett läsår, hatade all tysk korrespondens och dubbel italiensk bokföring. Det blev ett förlorat år, inte mer med det. Men det skulle straffa sig på ett annat sätt: hon blev kvar i hemmet ett år längre än vi andra syskon, ensam med föräldrarna som hon dåligt kunde korrespondera med. Där förstärktes den känsla av hemmet i Umeå som ”ett fängelse”, som hon senare skulle skriva i sin ”Livsbok”. En avflyttning till Stockholm som befrielse, som alla hennes dagböcker så tydigt förmedlar, flyttades ett år längre in i framtiden.

Men åter till läroverket. Efter handelsgymnasiets återvändsgränd börjar Kerstin på Allmän linje hösten 1963 och väljer så småningom språklig gren. Har hon en färdriktning ändå? I en svenskuppsats i sista ring låter hon förstå att hon kan tänka sig ”något inom modebranschen”, att hon på fritiden helst vill ”sy, sticka eller virka kläder”. Detta skulle sedermera visa sig vara

ännu en återvändsgränd, men något som ligger ytterligare i en framtid.

Alltifrån året 1962 tillkommer en viktig källa för kännedom om min systers liv: en serie fickalamanackor, vilka finns bevarade i avbrutna sviter, men med hela 1960-talet intakt, de ger en sidobelysning av hennes liv som skolflicka. Och jag ska tillstå att de överraskar mig. Det visar sig att Kerstin har ett rätt livligt kamratliv vid sidan av studierna, ihop med väninnor mest, men även en del killar, hon är nästan lite av en partytjej.

Till skillnad från mig själv som knappt hade några vänner alls, och sällan gick ut, möter jag här en person som ofta är ute i svängen.

Redan på vårterminen 1964 i första ring går hon regelbundet måndagskvällar på Klubb Kaskad. Det är den ädla period när Lars Lystedts band har sin storhetstid med flitiga spelningar, och tillresta gästartister bland jazzmusiker förgyller utbudet.

Kerstin hör dem alla, börjande med Eje Thelins kvintett 10 februari 1964 (”Underbart”), och sen följt av solister som Leo Wright, Sahib Shihab, Lars Gullin, Oscar Peterson, Dexter Gordon, Idrees Suleiman, Ben Webster, Bengt Hallberg, Stuff Smith, Bill Evans. Det är en lysande parad. Att hon svarade upp mot mitt jazzintresse med så mycken kunskap och egen lyssning, hade jag ingen aning om. Varför? Jag kanske inte ens frågade. Försagdheten i familjen ger sig tillkänna.

Ur almanackorna gör Kerstin ett aktivt intryck. Hon är inte rädd att sommariobba heller, först på museet där hon guidar skolklasser, sen på lasarettet som skrivbiträde, hon passar småbarn på Västerhiske. Hon åker och dansar på Teg, Sofiehem, Folkets Hus, Sporthallen, K 4, ensam eller med väninnor. Tjejgruppen på Fridhem splittras delvis när bästa kamraterna Marie och Mejt börjar gå stadigt med killar, vilket hon närmast beklagar, och i deras ställe kommer nya kamrater in. Mest

förtrogen blir hon med en klasskamrat Britta, lantbrukardotter på Grubbe, vilken hon regelbundet besöker. Sen hon hösten 1964 tagit eget körkort, kan hon låna familjens bil (inköpt 1961) och röra sig fritt i stan. Flitigt går hon på bio och ser all nykommen film av värde, hon går med i Filmstudion. Onsdagskvällar dansar hon jazzbalett. Ett stort äventyr är det när hon sommaren 1964 får åka iväg till England tre veckor, ett arrangemang föräldrarna kunnat ordna för henne och Lennart som utbyteselever genom Rotary. Följande sommar före sista ring feriejobbar hon som servitris på Miltons pensionat på Nordkoster, en plats som hon i brev till Umeå framhåller som den vackraste hon sett i Sverige.

Men nu har vi gått lite väl fort fram.

Gymnasiestudierna stretar på. Kerstin är glad att lämna all matematik efter första ring, ett ämne hon inte klarade av eller saknade intresse för (dock skulle hon med framgång komplettera matte på Komvux när det krävdes för en inträdesansökan senare i livet). Moderna språk blir hennes huvudspår. I skrivuppgifter i anslutning till proven dyker små belysande scener upp.

Sålunda berättar hon på tyska om julfirande i Umeå, på engelska om valborgsfirande (någon håller vårtal på museet, sen går man på Sporthallen och dansar), och en scen på tåg på väg till Truro i Cornwall under sommarresan: hur en grekisk student börjar gapskratta i kupén utifrån en dråplig situation med en get som han berättar. På försvarlig franska skriver hon en kort text om sitt flickrum på hösten 1964:

> Vi bor i ett hus nära skolan. Mitt rum är på nedre botten. Mitt fönster vetter mot en liten skog. Jag tycker om att höra på fåglarna, och på vintern när snön faller och träden blir vita är det en vacker anblick. I mitt rum har jag en säng, två bord och två stolar. Jag har många fotografier och teckningar som min bror har gjort på väggarna. Mitt rum är väldigt trevligt.

I ”Min livsbok” skriver Kerstin ändå att ”uppsatsskrivandet i skolan alltid var en plåga. Det var alltid så konstiga ämnen, jag hade aldrig något att säga”. Men det hade hon visst, jag finner vid läsningen av hennes skrivna ansträngningar att hon uppvisar eget omdöme på flera fält, att det snarare är själva skolgången som är problemet, hon fann den i huvudsak tråkig. Den innebar mest en lydnad mot en boklig bakgrund hemifrån, hon spelade med i en förväntan, vad skulle hon annars göra?

Man kan även se det på hennes val av uppsatsämnen. Hon väljer aldrig något av de fackämnen som alltid gavs, inget läroämne har sålunda fängslat henne nog att förtjäna fördjupning. Och kring de fria ämnena inriktar hon sig inte sällan på själva lärosituationen: har hon valt rätt linje? är grupparbeten bra, eller dåliga? är lärarkandidater bra, eller dåliga? Var ungdomen bättre förr? Finns det fördomar i Sverige? När hon i en uppsats är sjuk och njuter av att slippa gå till skolan, men hennes tvillingbror misstror henne, undslipper hon sig: ”Å, bröder, alltid ska dom vara spydiga”.

Men en lärare vet jag att hon särskilt uppskattade, lektor Wilhelm Fischer. Dennes lite vidare vyer visade sig i val av aktualiteter vid uppsatsproven, så till exempel gav han ämnet ”Är läraren föraktad?”, tydligtvis i anslutning till ett uttalande av professor Victor Svanberg som väckt uppseende. På detta svarar Kerstin, nu i andra ring, med ett avvisande av hela lärarbanan: ”Eftersom man som elev så småningom genomskådar

hela skolsystemet, är det inte så lätt att ställa upp lärarbanan som ett mål för studierna". Hon anser att det utbrutit "en skolhysteri, som på oss, den uppväxande generationen, ter sig smått löjlig", och med en betygshets som ibland får "hela mitt inte att uppresa sig i protest".

En ansamlad irritation kommer till uttyck.

Och när lärare Fischer på vårterminen före studenten ber eleverna att kommentera Barbro Backbergers famösa DN-artikel om "Den heliga familjen", breder hon ut sig i en temperamentsfull plädering för friare former i familjen, avståndstagande från konventioner, och en ökad jämlikhet för kvinnorna. Att hon hämtat sitt ilskna engagemang från familjelivet hemma hos familjen Balgård är uppenbart: "Är det så säkert att vi älskar varandra och känner en stor gemenskap bara för att vi råkar tillhöra samma familj?"

Lektor Fischer förtjustes av utbrottet, gav henne "litet a+" i betyg, det högsta hon fått under hela sin skoltid.

Men av "Livsboken" framgår det att hon vägrade att låta föräldrarna läsa uppsatsen, fastän mamma särskilt önskat det.

Gymnasiestudierna går mot sitt slut. Av fickalmanackan under sista terminen framgår, att hela klassen går på bio tillsammans ("Tjorven och Skrållan"), är hembjudna till klassföreståndare Östman, och även varit hemma hos Kerstin på te. Detta händer den 17 mars. Då har studentskrivningarna redan varit. Hon får i muntan ämnena historia, franska och tyska, den 28 april sker den slutliga prövningen: "förhören bra, utom i historia". Dagen är markerad med "STUDENTEXAMEN" i versaler i almanackan, följt av noteringar om festligheter: "Mycket folk här. Klasskompisarna på skiva här hela natten". Till Valborg är det cocktailparty på Kåren, och på Första maj studentbal på Stora hotellet.

Bild 3. Kerstin blomsterkransad vid studentexamen från Östra gymnasiet 1966. Bakom står pappa Matts.

Frihetens timma är nu slagen. Äntligen Stockholm, ”hastigt och lustigt”, enligt almanackan, och där på plats erbjuder sig allt: elevutställning på Konstfack, Puntila på Dramaten, Hon på Moderna museet, och på studentklubben East End träffar hon den Majgun som hon jobbat ihop med på Nordkoster sommarn innan, och de båda gör upp om att åka till västkusten bara några veckor senare. Oförfärad liftar hon med långtradare till Göteborg, och vidare till Strömstad.

Inga hinder inom synhåll.

Tills hon måste återvända till Umeå i augusti för att gå på yrkesskola i sömnad, och blir instängd på nytt. Så skulle hennes liv pendla i en fortsättning mellan utbrytningar och instängdhet, och vi lämnar henne här.

Bild 4. Detta porträtt på Kerstin hängde på väggen hos henne de sista åren, gissningsvis taget omkring 1985 av okänd fotograf.

PS.

Denna till synes levnadsglada unga kvinna skulle inte få det så lätt senare i livet.

Till hemstaden Umeå skulle hon bara sparsamt återkomma, kortvarigt vid familjehelger, och sedan föräldrarna år 1983 avflyttat till Alingsås, knappast alls. Hon bodde i Stockholm på flera olika adresser och slutligen i en egen lägenhet på Söder. Hon hade flera olika arbetsgivare, sökte sig fram på flera olika spår. Av de tidiga tankarna på en framtid inom kläder och sömnad blev det ingenting, hon otrivdes alltid på de textila utbildningarna.

I stället tog hon en fil.kand.-examen med inriktning på konst, film och teater, ämnen som engagerade henne. Slutligen genomgick hon Socialhögskolan och blev legitimerad socionom, tyckte sig då ha hamnat rätt, men fick aldrig någon anställning på det fältet.

Hon bildade aldrig familj och hade, såvitt känt, och avläsbart ur ”Livsboken”, aldrig något riktigt tillfredsställande förhållande med en man, det stannade vid förhoppningar.

Sorgligast var att hon drabbades av psykisk sjukdom. En akut psykos hösten 1969 kunde aldrig riktigt läkas trots att hon gick i stödterapi på S:t Görans sjukhus i 17 år. Sedan den terapin avslutats hoppades hon äntligen vara återställd, men så var det inte. Onda tvångsföreställningar återkom.

Två år före sin bortgång hade Kerstin sammanfattat sitt liv i den beundransvärda, välskrivna, modiga ”Min livsbok”, om 60 sidor, vilken bestämt vore förtjänt av publicering.

Vid nyåret 1994 hoppade hon i vattnet från Västerbron.

Käll- och litteraturförteckning

Denna uppsats är inte i första hand skriven som forskning med åberopande av yttre källor, men snarare som en personlig essä med utgångspunkt i ett bevarat, privat material. Den kan möjligen tjäna som hjälp vid strukturerande av ett sådant. Om syftet varit ett annat, hade givetvis skolkataloger och liknande dokument eftersökts, men så inte här.

Jag kan ändå presentera vad grundmaterialet i huvudsak innehåller:

Dagböcker 1960, 1961.
Fickalmanackor 1962–1969, 1972–1973, 1976, 1978, 1980, 1986–1993.
Diverse tidningsurklipp, personliga handlingar 1960-tal till 80-tal.
Skolradiohäften 1953–1955.
Arbetsböcker i folkskolan 1953–1957, egna teckningar i folkskolan samma tid.
Övningsböcker i skrivning och räkning 1953–1955.
Skrivböcker för uppsatser och andra prov 1954, på lösa blad 1959–1966.
Korrespondens, brev till henne från olika adressater 1967–1992.
Egna biografiska berättelsen ”Min livsbok” 1992.

ESKIL DAGMAN

Att få öppna ett Törnrosaslott

Tankar vid mottagandet av Sällskapets kulturpris

Gertrud Jonson från Obbola och jag, Eskil Dagman från Västergötland, möts i Obbola 1957. Under fyra år följer utbildningar, brevkontakter, träffar och telefonsamtal. Vi gifter oss och bosätter oss i Åsele 1962 och så följer 35 års arbete med lärartjänster på Åsele Centralskola och som pastorspar i Baptistförsamlingen på orten. Gertrud är den första utbildade textilläraren och jag är pastor och lärare i religion och historia. Vi får fina år med tre fina barn och vi är båda pensionärer i slutet av 1990-talet.

Året är 1998, framtiden ligger framför oss, vad väntar? Jo, vi får ca 20 års ideella upplevelser av Åseles bakgrund 1380–2021. Helt nya otroliga vyer öppnas för oss! Törnrosa – Åsele – vaknar upp och börjar leva, röster hörs, toner av folklåtar från Fredrika av Carl och Elsa Wiklund. Vi möter människor som har berättelser, rika och levande minnen. Två genuina Åselebor, Jim Bäck och Eugenia Norberg, båda med samma bakgrund som prästbordstorpare sedan början av 1900-talet. Prästbordstorpare är för mig ett okänt begrepp, men jag grips av deras iver att delge oss sin levnad. Jim är tro-

lovningsbarn i Västanbäck utanför kyrkbyn och berättar om föräldrarnas arrende. Han är upplevelserik, jordbrukare, hästälskare, flottare. Eugenia från Västerled, Remmen, är berättarglad. Hon var nära att följa med Titanic i djupet 1912, på väg som emigrant till Kanada. Familjen återvänder besvikna 1922; något förändrades under frånvaron.

Kontraktsprost Johannes Arbman kom 1884 från Jämtland. Befolkningen ökar men också försörjningsproblemen. Prosten ser människornas behov och möjligheter. Hans dagbok från åren 1884–1917 berättar om detaljerna. Han anställer dagsverkare och öppnar upp för arrenden på kyrkans mark. All mark tillhör kyrkan fram till 1899, då kommunen köper en del av kyrkstaden till värdet av 75 kilo smör. Det blir grunden till Åsele municipalsamhälle.

Början till ett parallellsamhälle växer fram, som styrs från Luleå stift som kontrollerar och beskattar. Ett dussin nya områden kommer till, totalt ca 100 arrendetorp med ca 800 personer. En beundransvärd insats görs med dränering som skapar odlingsbara marker. För ortens utbyggnad köps arrendetorpen in på 1930–40-talet och Åsele blir köping 1959. Kyrkans och andra protokoll är intressant läsning om arrendetorparnas områden, som trots mödor växer och utvecklas.

På arrendet Blåviken bor Henny Mårtensson. Jim beundrar henne, hon är intelligent, uppslagsrik, en berättare. Hon går runt med Åhlén & Holms katalog, tar upp order och tjänar en slant. Henny är släkt med Jan Lindblad, fågelvisslaren. Jim och Eugenia följer mig i bil och till fots, de berättar och spelas in. Det var härliga berättarresor med dem som är de sista torparna med en muntlig kunskap och en egen erfarenhet. Eugenias far, Per August, är drivande och företagsam, erfaren av uppodling i Kanada. Prästbordstorparna är

en gemenskap med egna trygghetsnormer. Mister någon sin enda ko ställer kollektivet upp.

Nya lagar kom i samhället och kyrkan, bland annat ensittarlagen 1918. De som inte hade något blev då sina egna på 1920–30-talet. Prosten Arbman började med dagsverkare och slutar med ett 100-tal självägande familjer och företagare. En ättling blev riksdagsman. Vilken strategi – är det unikt för Åsele? Törnrosa vaknar och historien får liv.

Det andra hembygdsområdet skapas på 1950-talet. Det ligger centralt söder om kommunhuset. Karl-Henry Grahn är anställd och han säljer beskrivningar av prästbordsområden. Femton gårdar med sex kyrkstugor byggs på 1860-talet och flyttas från idrottsplatsen Lappvallen på 1980-talet. Varje kyrkstuga har tre rum med hall, 24 rum fyllda av inlämnade föremål. Det var låsta rum, inget liv, allt hade somnat. Ett Törnrosaslott i väntan på prinsen! Ett rop på hjälp ligger i luften. Britt Eva Johansson vädjar: Öppna upp de öde rummen! Egon Persson visar en resväska med dokument från Lomsjö. Intressanta, läs, gör något! Kläder, dokument, sovande möjligheter, spännande!

Vi accepterar utmaningen och kravet är att vi får fria händer. Törnrosaslotten öppnar sig för oss. Gertrud med sina textila kunskaper är given. Fantastiskt att detta som delvis var i ruiner kanske är det finaste textilmuseet i Västerbotten i dag!

En textil grund har lagts på 1960–80-talen av Anna-Lisa Grundström och ett antal engagerade kvinnor som samlar in och auktionsköper och får vägledning av Västerbottens museum. Med ca 25 års förfall därefter tar Gertrud över, men arbetet kräver år av planering, sortering, identifiering, vård och att knyta klädesplagg till människor i hembygden. Det

finns ett handskrivet register från 1970–80-talet, men är det framtiden? Nej, den första digitala katalogen läggs upp för Hembygdsgården, sökbar för kontinuerlig uppdatering, nu med ca 10 000 föremål. Gudrun och Lars Sörlin vill också vara med. Nya rum skapas för textilier och de gamla stuvas om. Gertrud virkar 25 brudkronor och diadem och gör en installation med spetsar. Allt registreras fortlöpande i textilavdelningens detaljerade listor i flera häften med nummer, placering, årtal och klädtyper där besökare guidar sig själva bland tusentals textilföremål. Nu finns möjlighet att titta in i det väckta Törnrosaslottet.

Samiska föremål finns från Ruth Lindblads tid som nomadskollärare i Laimoviken vid Torne träsk under 1920–30-tal. Sunna Kuoljok från Ájttemuseet i Jokkmokk dokumenterar föremålen. En del av föremålen införlivas med sameavdelningen, här finns samernas fyra rum med kåta och alla Åseles 26 trummor. Superintendenten Peter Asp i Härnösand kom 1725, proklamerade sameskolan och konfiskerade 26 trummor från Åsele Lappmark, en tredjedel av alla trummor i Sverige. Vi får låna en originaltrumma några timmar vid visning för allmänheten.

Sameflickan Maria Mathsdotter gör sig påmind. Hon läste på Gafsele Missionsskola och gjorde resor på 1860-talet till kung Karl XV för samebarnens undervisning. En samisk skola byggs i Bäsksele. En reformert pastor Henri Roehrich bildar Femöresföreningen och skriver en bok på franska om hennes liv, *Lappland och Maria Magdalena Mathsdotter* (1866). Eva Nyberg Gafsele som är skicklig på samisk rotslöjd är med på Baltiska utställningen i Malmö 1914. En trotsig samekvinna, Margareta, som söker katolska kyrkliga ledare på 1380-talet. Åseles historiska början, drottning Christina 15

januari 1648. De är starka, beundransvärda kvinnor i bygdens historia.

Tiden går vidare. Hur ska museet byggas upp? Bara föremål ger en torftig bild av skeendet i ett samhälle, tiden är ett dynamiskt förlopp. Nya dokument och kartor söks lokalt och på landsarkivet i Härnösand. Spännande kartfynd görs, okända för Åseleborna. Åsele Lappmark dyker där upp på 1380-talet. Lantmätare Nils Spoles kartor från 1716, Klingbergs karta från 1805, helt ny för Åsele. Med kartorna som underlag byggs ett tiotal modeller av bebyggelsen upp. Modellerna visar kyrkornas tre skeden 1648–1950 och skolbyns historia 1725–1820. Den andra kyrkan är från 1748, den Forsbergska med ritningar av Hans Biskop. I denna kyrka möter Lars Levi Laestadius kvinnan Maria från Föllinge, han förändras, omvänds. Vid biskopsvisitation av Hasselgren 1785 säger han: ”en av de vackraste kyrkor som finns”. De två unika korsen på kyrkan är i dag Åselesmycket. Nykterhetspredikanten Emil Öster kallar det ett ”Lapskt solkors” i sin bok *Tio års vandringar i Västerbotten i God-templarordens tjänst* från 1909. Korset – symbolen för Åsele – finns i originalstorlek i Christinaparken, ett medborgarförslag av denna texts författare, Eskil Dagman. Törnrosaslottet är vaket, ger skönhet utanför väggarna.

Successivt arbete på hembygdsområdet ger 30 nya rum. Modeller byggs, bland annat. skol- och lärarinnerum. Lärarinnan Hanna Lindblad i Borgsjö, syster till Ruth, skriver ca 500 sidor handskrivna blad, början till en roman sammanfattad i ett häfte, ett ”familjeepos”. Ett rum är kart- och planschrum, där skolan överlåter ”konst”, släkten Tirén, samevänner. De ca 1 000 planscherna och kartorna är möjligen det förnämsta sortimentet i Västerbotten. Miljöer med prästbords-

torpare, municipalsamhället och kyrkvåning skapas. Nöjespalatset Amalienborg 1900–1956 byggs upp i Byarummet. I Sörnoretgården presenteras föreningar, standar, hantverkets utveckling och rum med träets användning i självhushållets tid. Vattenhjulet i orten får sin beskrivning, hydrologiska cykler, lite pedagogik.

Välkomna! Åren 2019–1921 finns lokalt forskningsmaterial. Första digitala överblicken över Åseles historia och hembygdsområdet har tagits fram i samarbete med kulturchefen Åsa Jonsson Persson. Material samlas under 20 år på disk, ca 1 500 mappar, ca 250 000 filer, ca 0,5 terabyte (TB). Youtube-filmer presenteras av Emelie Hansson från Videoteknik och Eskil Dagman. Allt finns på Björns Tech & Gaming i Åsele. Tjugo år av digital revolution. QR-kod, självguidning! Film- och folklåtar.

Törnrosaslottet lever upp, vackert, intressant, kärlek, andra får upptäcka mer!

Tack Johan Nordlander-sällskapet för uppskattningen! En stjärna för Åseles kulturella arbete.

***

Eskil och Gertrud Dagman tilldelades Johan Nordlandersällskapets kulturpris 2021 för sitt hängivna och uthålliga arbete för uppbyggnad av hembygdsområdet i Åsele samt för sitt engagemang att bevara och sprida Åseles lokalhistoria.

Holger Wester (1942–2022) in memoriam

Docent Holger Wester avled den 19 mars 2022 i en halkolycka utanför hemmet i Jeppo. Han sörjes närmast av hustrun Ulla och två döttrar med familjer. Holger föddes i ett jordbrukarhem i Söderfjärden, Solfs socken. Efter skolgång i Solf och Vasa studerade han vid Åbo Akademi bland annat för professorn i nordisk historia Oskar Nikula. Tillsammans med Ulla flyttade han sedan till Uppsala, skrev in sig vid Norrlands nation och påbörjade doktorandstudier i historia

med professor Sten Carlsson som examinator. 1977 disputerade han för filosofie doktorsexamen på avhandlingen *Innovationer i befolkningsrörligheten. En studie av spridningsförlopp i befolkningsrörligheten utgående från Petalax socken i Österbotten.* Avhandlingen var en av de första inom ämnet historia som utgick från samhällsvetenskaplig teoribildning vid analys av historiska förlopp. 1979 blev Holger docent i historia vid Uppsala universitet och året därefter docent i historisk demografi vid Åbo Akademi.

Under Uppsalaåren organiserade Holger Wester några somrar, i samarbete med professor Nils Storå vid Åbo Akademi, kurser i migrationsforskningsteknik för nordiska forskarstuderande vid Ålands sommaruniversitet i Mariehamn. Lärare var disputerade forskare från emigrationsprojektet vid Historicum i Uppsala. Bland kursdeltagarna ingick en sommar de senare så välkända Umeåhistorikerna Per Frånberg och Marja Taussi Sjöberg.

Återkommen till Österbotten kom Holger att utveckla ett omfattande historiskt författarskap särskilt inom österbottnisk lokal- och stadshistoria. Lokalhistorien har, av politiska orsaker, haft en starkare ställning i Finland än i Sverige. Eftersom centralmakten i Finland 1809–1917 var utländsk kom hembygderna i stället för nationen att få en identitetsskapande funktion. Några valda exempel ur Holgers rika produktion skall nämnas. 1995 utgav han en bok om sin födelsebygd, *Söderfjärden – ett nybyggarsamhälle*. Söderfjärden är belägen 10 kilometer söder om Vasa och utgör en slätt som uppstod i en meteoritkrater för 520 miljoner år sedan. De våtmarker som täckte slätten torrlades på 1920-talet och förvandlades till bördig åkermark genom norra Europas största utdikningsprojekt. Det kan tilläggas att när *Vasabladet* den 21

mars på första sidan i stora rubriker meddelade Holgers bortgång publicerades samtidigt ett foto av honom när han höll föredrag om just Söderfjärden.

Bland de många brukshistoriker som Holger publicerat kan nämnas *Kimo bruk 300 år. 1703–2003* (2003). 2006 medverkade han med 238 sidor i den 723-sidiga *Vasa Historia IV 1852–1917,* som utkom på både svenska och finska. Holger lade fokus på befolkningsutvecklingen, näringslivet och bankväsendet. Året efter publicerade han *Vasabladet – en österbottnisk historia.* 2014 utkom *Malax historia* och så sent som 2019 var han redaktör och medarbetare i *Solf. Historia från 1900-talets Solf* (anmäld i *Oknytt* Nr 3-4 2020).

Ulla Wester är dotter till bergsrådet Emil Höglund, vän till president Kekkonen, och 1929 grundare av det stora familjeföretag som sedan 1984 heter KWH-Group med cirka 2 500 anställda i dag och som bland annat tillverkar hårdplast för bilindustrin världen över. Det är det 14:e största familjeföretaget i Finland. Holger Wester har under åren beklätt flera viktiga poster inom KWA-Group. När koncernen på 1980-talet även ägnade sig åt pälsdjursuppfödning, numera nedlagd, var Holger ordförande i Finlands pälsdjursuppfödarförening. I denna sin egenskap överlämnade han i Reykjavík en minkpäls till Islands president Vigdís Finnbogadóttir. Till KWA-koncernens herrgård i Keppo inbjöd Holger vid ett tillfälle finska och svenska forskarkamrater till ett symposium i historisk demografi.

Holger Wester var ledamot av Svensk-österbottniska samfundet och blev 2008 korresponderande ledamot av Kungl. Skytteanska Samfundet. Han var även medlem i Johan Nordlander-sällskapet. Holgers allra sista publikation

inflöt i JNS Årsbok 2022 och var en recension av docent Mats Roléns bok *Stavre. En by i Jämtland.*

Med Holger Wester har en av Svensk-Finlands främsta historiker gått ur tiden. Hans oväntade och tragiska bortgång har väckt stor förstämning bland hans forskarkollegor i Vasa, Åbo, Uppsala, Umeå och på andra håll. Vi minns honom inte bara som den idoge och uppslagsrike forskaren utan också som den humoristiske och vinnande personligheten och vännen Holger.

Lars-Göran Tedebrand

Jan Nilsson (1932–2022) in memoriam

Jan Nilsson avled den 10 februari 2022 i Kungsbacka dit han och hans hustru Brita flyttade efter Jans pensionering från tjänsten som chef för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). När Jan blev pensionär år 1997 hade undertecknad arbetat under hans ledning sedan år 1994. Det är inte under så många år men för mig var det en mycket viktig tid då jag grundligt fick lära känna DAUM och den statliga myndighet som arkivet var en del av. Jan delade gärna med sig av sitt kunnande, ofta med underfundiga kommentarer. Mina minnen härrör främst från vår gemensamma tid på DAUM och allt som vi arbetade med där. Jan berättade förstås ibland om sin bakgrund och sådant som han hade varit med om – men det är länge sedan nu och mitt minne sviktar. Jag är därför mycket tacksam över att jag från Brita Nilsson har fått uppgifter om Jans bakgrund samt minnen från deras 68 år tillsammans. Tack vare Brita har det varit möjligt att skriva denna text.

Jan föddes den 2 december 1932 i Forshaga, Värmland. Därifrån var också hans mor och mormor. Jans far var från Norra Råda vid utkanten av Karlstad. Han utbildade sig till målare i Stockholm men blev därefter folkskollärare i Strängnäs. Därifrån kom han till Forshaga. Jan och hans bror valde också lärarbanan även om Jan hyste ett intresse för andra yrken, som journalist eller bibliotekarie.

Jan började sin skolgång i Forshaga, sedan blev det att varje dag åka de två milen med tåg på den smalspåriga järnvägen in till Karlstad där han gick på Högre Allmänna Läroverket. Han tog studenten år 1951, på latinlinjen.

Musikintresset fanns med hela tiden. Hemma spelade hans mor piano. Jan tog pianolektioner samt sjöng i skolkören.

Jan gjorde sin militärtjänstgöring på I 2 i Karlstad. De 15 månaderna var väl inte lika intressanta som de humanistiska studierna, men enligt Brita blev Jan duktig på att gräva vilket kom väl till pass när det blev dags för villaträdgård.

Jan läste vidare i Uppsala – liksom flera av hans skolkamrater. Han började med att läsa nordiska språk, som kom att bli hans favoritämne. Sedan läste han nordisk och jämförande folklivsforskning, engelska och pedagogik. Sist läste han litteraturhistoria – en utmaning där två terminers studier skulle redovisas vid ett enda tillfälle. Jan tog ut sin magisterexamen år 1957. Han och Brita hade träffats 1954 i Uppsala. De flyttade ihop och gifte sig.

Jan läste nordiska språk för professor Ivar Modéer och trivdes utomordentligt bra med detta. Han fick en amanuenstjänst och läste vidare för licentiatexamen men så avled Modéer år 1960, endast 55 år gammal. Jan hade nu mist sin så uppskattade handledare och ett beslut om vägval måste göras. Samma år blev tjänsten som svensk lektor vid Islands universitet ledig. Jan sökte och fick tjänsten. I augusti 1960 flyttade han och Brita till Island och stannade där i tre år. Jan trivdes bra med undervisningen och de tyckte om Reykjavik. Här hittade Jan ämnet för licentiatavhandlingen och senare för doktorsavhandlingen. Han och Brita fick vänner för livet och på Island föddes deras dotter.

Sommaren 1963 flyttade Jan och Brita tillbaka till Uppsala. Jan hade nu fått en ny handledare, professor Gösta Holm i Lund. Han läste också bibliotekskunskap och gick provår i svenska och engelska. Under våren 1965 arbetade han på

universitetsbiblioteket, blev klar med sin licentiatexamen i mars och i maj föddes deras son. Jan bestämde sig för att söka lärarjobb och det fanns många att välja bland. Han valde gymnasiet i Kristinehamn som lärare i svenska.

Men det fanns också annat som lockade. Till vårterminen 1970 fick Jan ett extra universitetslektorat i Umeå, i nordiska språk hos Sigurd Fries. De hade träffats i Uppsala och hade bland annat ett stort gemensamt intresse för Island. Det blev ingen fortsättning i Umeå men Jan tyckte om staden. Från den 1 juli 1970 innehade han ett lektorat vid lärarhögskolan i Karlstad och de flyttade nu till stadsdelen Färjestad.

Jan tog nu sikte på doktorsexamen och den 3 oktober 1975 kunde han i Umeå försvara sin avhandling *Plurala ortnamn på Island. Morfologiska iakttagelser.* År 1980 blev han antagen som docent i nordiska språk vid Umeå universitet och fick en tjänst som universitetslektor vid Högskolan i Karlstad.

Hans nästa bok kom att heta *Relation och namn. Två kapitel om nordiska prepositionsnamn och liknande ortnamnskonstruktioner*. Den utgavs år 1986 i serien Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities, 78.

Kontakten med Island upprätthölls och Jan åkte dit flera gånger. År 1978 åkte hela familjen dit med bil som togs med på båten. Resan var mycket lyckad och de besökte vänner runt om hela ön.

Efter att båda barnen hade flyttat hemifrån började huset kännas för stort och Jan ville nu göra något annat. Det blev en flytt från Karlstad till Umeå där han år 1988 fick tjänsten som förste arkivarie vid DAUM.

Som förste arkivarie fick Jan nytta av sitt intresse att lära sig nya saker. DAUM:s samlingar var flerspråkiga. I denna del av arkivvärlden ska kulturella uttryck och minnen helst

dokumenteras på människornas modersmål och allra helst så nära det individuella uttrycket som möjligt. Samlingarna bestod av inspelade intervjuer och skriftliga uppteckningar. Under årens lopp hade också ett omfattande bibliotek byggts upp. Jans chef, Åke Hansson, var mycket intresserad av att underlätta arkivarbetet med hjälp av ny teknik. Kortregister blev till databaser och DAUM kom på detta område att ligga i framkant. När det gällde myndighetsutövning var DAUM remissinstans när det gällde namn på Lantmäteriverkets kartor för övre Norrland.

Jan blev chef för DAUM år 1993, då han efterträdde Hansson. Omfattande ombyggnationer av lokalerna var nära förestående och det blev mycket planering för Jan och DAUM:s allt i allo, bibliotekarien/byråsekreteraren Angelica Lindgren. De utgjorde vid den tiden arkivets ledning. Arkivet väntade i detta läge på en ny förste arkivarie. Upprustningen av lokalerna på Teg blev mycket lyckad. En väldig skillnad mot den trånga lokal som jag för första gången besökte år 1980 då DAUM fanns uppe på universitetsområdet, i Humanisthuset.

Som chef fortsatte Jan på sin föregångare Åke Hanssons inslagna spår när det gällde teknisk utveckling och såg till att anställa personer med därtill passande kompetens. Jans efterträdare, Ola Wennstedt, fortsatte att leda arbetet med digitaliseringen. Målet var att digitalisera allt. Inspelningarna på rullband och kassetter behövde räddas likaså bleknande text på förgängliga pappersmaterial.

Efter att ha blivit chef fick nog Jan inte så mycket tid över för den egna forskningen. DAUM var en enhet inom en myndighet och administrationen skulle i alla detaljer fungera oavsett enhetens storlek. När Jan hade tid över arbetade han

bland annat med ortnamnen inom Vindelns kommun. Namnforskningen stod honom nära. I hans publicerade texter får man detaljrika redogörelser för ortnamn, fågelnamn och växtnamn.

För det mesta hade undertecknad och Jan separata arbetsuppgifter att ordna med, men då och då blev det att göra saker tillsammans. Den första utflykt som jag var med på var till ett privatmuseum i Tväråmark i Sävar socken utanför Umeå. Ägaren skulle dokumenteras medan han förevisade sina samlingar. Vi visste på förhand att han fungerade bäst om han fick köra sitt program utan att hindras av regi och avbrott. Det bar iväg genom flera byggnader. Vi ville inte missa någon information så Angelica höll sig nära museets ägare med en liten bandspelare utifall att jag inte skulle hinna ifatt med den stora och klumpiga videokameran. Jan höll koll på läget samt skötte ljussättningen med hjälp av en bygglampa vars sladd oupphörligen behövde en ny kontakt. Videokameran betedde sig mycket underligt vid ett tillfälle. Vår värd förklarade att vittra fanns under golvet. Detta mystiska väsen kunde påverka saker och ting ibland, liksom även stillbildskameror menade han. Värden påstod att han själv hade blivit osynlig på bild vid ett tillfälle. Detta var en dag att minnas när vi sedan fortsatte med våra stillsammare rutiner. Dessa kunde avbrytas när Jan såg möjligheter att ordna något kul kring större händelser i arkivet. Han såg gärna att det blev kringaktiviteter när gäster samlades hos DAUM, som t.ex. frågesport och allsång. Arkivets musikanter fick då och då tillfälle att plocka fram sina instrument. Efter den långvariga ombyggnaden av huset återinvigdes DAUM:s lokaler år 1995. Ca 60 gäster kom till festligheten. Tal hölls, buffé åts, musik spelades och det skålades i arkivets

enbärsdricka. Bryggerikunskaperna kom åter till pass nästa år när DAUM firade landshövdingeparet Elin och Sven Johanssons donation av deras stora samling av gastronomisk litteratur och annat till nytta för forskning och undervisning. En stor skara gäster samlades. Drycken för dagen var framtagen utifrån ett 150 år gammalt recept funnet i Forskningsarkivets samlingar efter pastor J. A. Linder. Det blev en något mer omständlig process än vid tillverkningen av enbärsdrickan men ingredienserna var enkla – om jag inte minns fel så var det jäst, vatten, lite socker och några droppar citron som ingick.

Jan ville förbättra dokumentationen av övre Norrlands musikliv. Bland annat tog sig DAUM an att försöka spåra en gåtfull musiker. Enligt jazzforskare kunde denne räknas som ”Sveriges förste jazzpianist”. Han hade lämnat spår efter sig i Stockholm under tidigt 30-tal, på några grammofonskivor och hos musikförlag. Men var kom han ifrån och vad hände sedan? Ett spår fanns hos DAUM och det gick att hitta fler ledtrådar. Det rörde sig om en pianist från Falun som, efter att ha arbetat professionellt i USA, återkom till Sverige efter första världskriget. Han visade sig ha varit verksam som biografpianist här uppe i norr men efter ljudfilmens genombrott begav han sig som arbetslös i väg på cykel som ambulerande pianostämmare, utan fast adress i området mellan Örnsköldsvik och Kiruna. Sina tillhörigheter hade han i cykelväskorna. Små fragment kunde så småningom fogas samman till en historia där även en del kända namn dök upp: Ernst Rolf, Kalle Jularbo och Selma Lagerlöf. ”Blir det en film så vill jag spela Selma Lagerlöf”, sa Jan. Han skulle nog kunna gestalta henne för han hade sett henne på riktigt och det var ett mycket starkt barndomsminne. Det visade sig att

den vittbereste, men tystlåtne pianisten Leif Lundmark, Lee Lu, Lee Lunmar eller Roland Lundmark hade slutat sina dagar i Umeå. Vi hittade hans grav och Jan borstade av den lilla bortglömda namnplattan. Jag berättade en gång för Jan vad jag hade fått veta av en person som faktiskt hade träffat den kringresande pianisten. Gällande sitt liv hade denne endast citerat en dikt. Något om stjärnorna på himlen. Jag var väl lite besviken över den knapphändiga informationen. Jag fick då från den allvarlige Jan höra en dikt om stjärnor och kontoret blev en boning för filosofisk begrundan.

Ordning och reda samt register av olika slag är något nödvändigt för att man ska kunna använda arkiv. I början av min tid på DAUM såg jag behovet av ett specifikt uppordningsarbete. Med liv och lust satte jag igång men insåg ganska snart att detta inte skulle kunna slutföras under min tid på jorden. Jan passerade i korridoren. Jag ropade till honom: ”Jag kan ju inte bli klar med det här!” Han svarade: ”Tror du att du är klar så är det något som är fel!”

Jan förkovrade sig i de ämnen som behandlades hos DAUM. Han studerade finska och för personalen på DAUM anordnades en kurs i samiska. Han introducerade ett informationsblad som fick namnet DAUM-Katta. Alla medarbetare var välkomna som skribenter, oavsett anställningsform eller meriter. Artiklar från vår vänkrets publicerades också. DAUM-Katta var enkel i sin utformning. Till en början kopierade, vek och häftade vi själva. I DAUM-Katta gjorde Jan sig hörd under en svår tid för myndigheten. Direktören i Uppsala ville genomdriva mycket omfattande förändringar vilka kom i konflikt inte bara med personal utan även med det juridiska. Jan engagerade sig starkt mot de föreslagna förändringarna och denna tid var dyster för oss alla. En ny direktör

tillsattes och saker och ting började komma på rätt köl innan Jan gick i pension år 1997.

Efter pensioneringen blev det allt fler besök hos barnen i Göteborg och Jan och Brita bestämde sig för att flytta till Kungsbacka, på lagom avstånd från storstaden. Jans forskningsintresse tog en ny riktning och han blev en släktforskare som inte gav sig i första taget. Pärm efter pärm fylldes med uppgifter om personer från gångna tider.

Brita menar att släktforskningen passade Jans flit och noggrannhet väldigt bra. Jag kan se honom framför mig och jag kan tänka mig att flitens lampa lyser i Jans himmel.

Staffan Lundmark

Lars-Göran Tedebrand. *När spetälskan försvann i Sverige. Från medeltidens hospital till Järvsö sjukhus för spetälska.* Umeå 2021.

År 1982 utnämndes Lars-Göran Tedebrand till professor i historisk demografi vid Umeå universitet. Han hade då en omfattande forskning bakom sig, med ett särskilt fokus på emigrationen till Amerika. Under de följande 20 åren kom Tedebrand att författa ett stort antal publikationer i befolkningshistoria. Han kom också att bygga upp en omfattande och framgångsrik forskningsmiljö, där doktorander och seniora forskare nådde stora framgångar såväl nationellt som internationellt. Själv anslöt jag 1992 och bistods under forskarstudierna av professor Tedebrands gediga kunskap och bildning. Åtskilliga ämnen inom den svenska befolkningshistorien blev föremål för doktorsavhandlingar, inte minst de olika farsoter som genom århundradena satt sin prägel på den svenska dödligheten behandlades. Tuberkulos, smittkoppor och polio hörde till dem. Tillgången till det fantastiska och digitaliserade källmaterialet, inte minst över dödsorsaker, vid den Demografiska Databasen, Umeå universitet gjorde det möjligt att genomföra studier som oftast saknade internationella motsvarigheter. Med *När spetälskan försvann i Sverige. Från medeltidens hospital till Järvsö sjukhus för spetälska* har Lars-Göran Tedebrand fogat ytterligare ett viktigt bidrag till utforskandet av farsoterna i den svenska historien. Spetälskan, eller lepran, har fram till nu levt en alldeles för undanskymd tillvaro i denna sjukdomshistoria.

Boken är också ett viktigt bidrag till det medicinhistoriska forskningsfältet. Med ett grundlig teoretiskt avstamp i tidigare forskning mejslar Tedebrand fram en framställning med ett tydligt patientperspektiv och med en bred ansats som spänner över de kulturella, institutionella, medicinska och samhälleliga sammanhangen. Han tar läsaren med på en resa som presenterar medicinhistoriens utveckling i breda drag, som framställer lepraforskningens framsteg och slutliga genombrott med Armauer Hansen upptäckt av spetälskemikroben (därför kallas sjukdomen också Hansen's disease). En av bokens styrkor är de ingående medicinska

referenserna och förklaringarna, som låter oss förstå att fram till 1945 kunde man endast lindra symptomen – inte bota sjukdomen.

Sjukdomen var vida utbredd i Europa under högmedeltiden och fick en tillbakagång redan från 1300-talet. Författaren är emellertid noga med att påpeka att spetälskans utbredning i historisk tid är svårbedömd och att den kan ha överdrivits på grund av den utbredda rädsla för smitta som förekom. Han lyfter redan i detta avsnitt fram den smittades perspektiv, såsom det bland annat uttolkats av Michel Foucault och Susan Sontag. Den nära relationen mellan synd och sjukdom är allestädes närvarande i framställningen, vare sig det handlar om vad eller vilka som spred sjukdomen eller hur man uppfattade de smittade. Tedebrand går noga igenom de sparsmakade källorna om spetälska i Sverige under medeltiden. I Sverige fanns spetälska före 1000-talet, då hemvändande vikingar fört den med sig. Spetälskehospital uppfördes på flera håll under 1200-talet, dock inte i Norrland. Vissa av dem drevs av munkar. Boken redogör förtjänstfullt för levnadsförhållandena vid hospitalen, inte minst vad gäller mathållningen.

Lepran drog sig mycket tillbaka från Kontinentaleuropa under 1600- och 1700-talen men fanns kvar i den södra delen ända fram till 1900-talet. Särskilt intresse fäster författaren vid spetälskekolonin på den grekiska ön Spiralonga, som han också besökt. Han ger också läsaren inblick i förhållanden runt om i världen genom att studera hur lepra beskrivits i litteraturen. Graham Greene, Joseph Conrad, Selma Lagerlöf och Albert Camus är några av de författare som skildrat sjukdomen i olika sammanhang runt om i världen.

Som den historiedemograf han är gör författaren en nogsam undersökning av förekomsten av spetälska i det svenska Tabellverket, som var sammanställningar över bland annat dödsorsaker som det svenska prästerskapet sände in centralt från 1749. Källkritiskt diskuterar han risken att spetälska blandades ihop med andra sjukdomar och andra gråzoner som kan rymmas i materialet. Tedebrand konstaterar att det var i Stockholmsområdet samt i Hälsingland som de stora endemiska klustren fanns. I det senare landskapet rapport-

erades 122 döda i spetälska mellan 1777 och 1830. Även i Dalarna fanns ett betydande antal döda.

Hälsingland blir föremål för en mer djupgående studie över förhållandena vad gäller spetälska. Tedebrand följer rapporterna från den utsände provinsialläkaren och tar del av Sundhetskollegiums analyser. Här karteras incidensen som visar koncentrationen av leprasjuka efter Ljusnans dalgång. Efter lokala påtryckningar uppfördes Järvsö sjukhus för spetälska 1867. Sjukhuset skulle dels vårda de sjuka som ansågs botbara, dels skulle det fungera som en sista anstalt för de som var obotligt sjuka. Sjukhuset är i sin tur föremål för en delstudie, där i synnerhet patienternas öden och förhållanden granskas. Här studeras patienternas geografiska hemvist, socio-ekonomiska fördelning, deras yrkestillhörighet, diagnoser och inte minst deras enskilda sjukdomshistorier. Det är i presentationen av de senare som vi möter ett betydande antal patienter. På så vis ger författaren en levande och nära beskrivning av de patienter som drabbades av den fruktansvärda sjukdomen. Som mest vårdades upp emot 50 patienter samtidigt i början av 1900-talet, de allra flesta landsbygdsbor. De personöden som Lars-Göran Tedebrand lyft ut ur Järvsö-sjukhusets arkiv ger en bild och förståelse av spetälska som tillför boken en ytterligare dimension. Här möter vi dem som på eget bevåg sökte sig till sjukhuset; andra fick hjälp av företaget de arbetade på. Författaren följer familjer som drabbades svårt, Amerikaemigranter och dem som hade sådan hemlängtan att de rymde från Järvsö.

Det är en intressant fråga huruvida det finns en genetisk disposition för lepra på fädernet. Inte så till vida vem som blev smittad, utan vem som blev sjuk. Tedebrand tycker sig finna vissa tecken på detta och det är tvivelsutan så att det fanns familjer som drabbades särdeles hårt. Han lämnar emellertid frågan obesvarad, i förhoppning att kommande genetisk forskning ska kunna ge ytterligare klargöranden. Livet på sjukhuset skildras ingående, till exempel förhållandet mellan anställda och patienter, vanor och rutiner och inte minst de terapier och behandlingar som i första hand syftade till att mildra, inte bota. Alldeles

särskilt intressant är berättelsen som växer fram ur den bevarade brevväxlingen mellan en patient och hans familj. Här framträder en tydlig bild av leprans oförsonliga förlopp, där både förunderlig tacksamhet och bitterhet ryms.

I beskrivningen av den medicinska verksamheten möter vi försök med kolsyrefrysning av lepromen med tillhörande injicering av guldsalt och vi möter professor Reenstiernas egenhändigt framtagna serum, som testades på några patienter. Det var emellertid inte förrän diasonet kom på 1940-talet som sjukdomen slogs tillbaka, och då var spetälskesjukhuset i Järvsö redan på väg att stänga portarna.

När författaren lägger samman sina resultat av patientstudierna konstateras att de ingalunda kan anses ha varit föremål för tvångsvård eller isolerade i egentlig mening. Förhållandena var, framhåller Tedebrand, helt olika dem på Spiralonga utanför Kreta. I mångt och mycket hade också de som smittades av lepra en betydande makt över sin egen situation. Det var exempelvis fullt möjligt att begära att bli utskriven från spetälskesjukhuset i Järvsö.

Lars-Göran Tedebrand har författat en betydande studie av spetälskan i Sverige. I bokens avslutande del förklarar han att den viktigaste orsaken till sjukdomens tillbakadragande i Hälsingland och i övriga Sverige var isoleringen av sjuka i kombination med vårdprogram för de sjuka. För dem som vårdades i hemmen fanns reglementen att följa för den isolering av den sjuke som erfordrades. Gifta makar tilläts emellertid att leva tillsammans, om de så önskade. Författaren konstaterar också att det inte går att ge någon entydig förklaring till varför spetälskan drabbade Hälsingland så svårt. Han visar på de tolkningar som framförts vilka menat att pilgrimsfärder haft en roll för smittspridningen och att den utbredda fattigdomen varit en starkt bidragande orsak. Byggnadsskick, fatalism, ärftlighet och botanisk-medicinska förklaringar presenteras också men något definitivt svar står emellertid inte att finna.

Lars-Göran Tedebrands bok *När spetälskan försvann i Sverige. Från medeltidens hospital till Järvsö sjukhus för spetälska* är en omfattande och välskriven skildring av denna historiska farsot.

Utifrån gedigna studier av såväl fack- som skönlitteratur och ett omfattande arbete med det historiska källmaterialet har en bildad och fängslande historia vuxit fram. Arbetet har fortgått i många år och inget har lämnats åt slumpen. Författaren har använt sig av källor som spänner från Riksarkivet, Landsarkivet i Härnösand och Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala till det digitaliserade materialet hos Demografiska databasen/ CEDAR vid Umeå universitet. Därtill har ett betydande material i form av tryckta källor bearbetats. Resultatet är en mycket lyckad framställning som bygger ett fundament av historisk bakgrund och kvantitativa analyser som för vidare till en kultur- och medicinhistorisk undersökning som på ett förtjänstfullt sätt sätter individen och patienten i centrum. För detta förtjänar Lars-Göran Tedebrand en rejäl eloge.

Peter Sköld

Lars-Göran Tedebrand. *Malthus resa till Sverige och Norge 1799 och andra historiska artiklar*. Umeå 2022.

Den engelske befolkningshistorikern och nationalekonomen Malthus resa till Sverige och Norge 1799 skildras i en av tre längre artiklar, som ingår i en essäbok som Lars-Göran Tedebrand utgav 2022. I de två andra anlägger Tedebrand ett Norrlandsperspektiv på författaren August Strindberg (som härstammade från ångermanländska bönder) samt låter oss möta memoarförfattaren komministern Pehr Stenberg från Umeå landsförsamling. De övriga trettio bidragen är korta recensioner och kulturartiklar. Tedebrand skriver att de är ”resultat av läsning i spridda historiska ämnen från medeltid till 1900-tal” och har publicerats i tidskrifter eller dagspress, flera i Tedebrands ”husorgan” Sundsvalls Tidning.

Tedebrand är professor emeritus i historisk demografi och välkänd för Oknytts läsare. Thomas Robert Malthus (1766–1834), som fått ge bokens titel, är en forskare som snart sagt varje befolkningsforskare kommit i

kontakt med. Malthus tidigaste skrifter förutspådde att världen hotades av överbefolkning, eftersom befolkningen förväntades öka geometriskt medan näringsutrymmet (tillgången på livsmedel) endast kunde förväntas växa aritmetiskt. Malthus menade att endast så kallade *positive checks* (krig, hunger och nöd m.m.) kunde hindra överbefolkning. Tedebrand visar i den längre artikel som inleder boken att Malthus, som från början byggde sina teser på teoretiska modeller, gradvis försökte göra empiriska studier och där kom Sverige och Norge in i bilden. I båda länderna fanns kyrkobokföring och i Sverige dessutom Tabellverket som startats 1749 av Kungl. Vetenskapsakademien. Tidigare forskare har utifrån Malthus dagböcker skrivit om den expedition han och några kollegor från Jesus college i Cambridge gjorde till Skandinavien. Där beskrivs resvägen från Skåne och norrut längs västkusten. Malthus skrev om sina iakttagelser under resan: vägar, jordbruk, folkliv och hur städerna såg ut. Resan gick vidare till Norge där han reste längs Gudbrandsdalen ända upp till Trondheim. Färden gick sedan åt sydöst via Röros genom Österdalen och in i Sverige vid Magnor. Tedebrand kan nu visa hur Malthus resa fortsatte till Stockholm och att han besökt Kungl. Vetenskapsakademien och träffat dess sekreterare Hans Nicander. Besöket i Skandinavien fick Malthus i detta skede att se att befolkningsutvecklingen bekräftade hans befolkningslag: att födelsetal, giftermålstal och dödlighet fluktuerade med skördeutfallen. Senare resor och empiriska undersökningar fick honom dock att modifiera sin teori. Han hade bland annat underskattat kraften i den agrara revolutionen och som ledde till en snabb ökning av livsmedelsproduktionen.

Även läsaren får liksom Malthus göra något av en resa. I bokens övriga uppsatser, recensioner och kulturartiklar tar Tedebrand med oss på en färd mellan skiftande historiska ämnen som vittnar om hans bredd och nyfikenhet. Hans recensioner är utförliga och han tillför ofta nya perspektiv och fakta som ibland saknas i den bok som behandlas. Tedebrand tar även chansen att avfyra en ”bredsida” mot några Uppsalahistoriker som ringaktat populärvetenskaplig

publicering i dagstidningar. Bidragen i boken illustrerar tydligt hur viktigt det är att historiker av facket tar sig an den så kallade tredje uppgiften.

Jag nöjer mig här med att särskilt nämna några av bokens övriga artiklar. Jag noterar att Tedebrand ända sedan gymnasietiden med stort intresse läst August Strindberg, vilket avspeglas i essän *Strindberg i Norrland*, ursprungligen publicerad i Oknytt 1–2 2014. Strindberg reste i slutet av augusti 1891 med ångbåt till Gävle och sedan tåg till Östersund och Åre där han besteg Åreskutan. Efter återkomsten till Östersund blev det sedan tåg till Sundsvall och därefter ångbåt till Härnösand; kustbanan var ännu ej byggd. Från Härnösand blev det åter ångbåt, nu på Ångermanälven upp till Sollefteå, och Tedebrand ger exempel på hur Strindberg beskrev landskapets natur. Han besökte även byn Strinne (”mina fäders hem”) i socknen Multrå i Ådalen där hans släkt på fädernet haft sina bopålar sedan senmedeltid. Strindbergs farfarsfar Henrik Henriksson 1708–1767, studerade till präst och tog sig namnet Strinberg (notera stavningen!) och var 1743–1767 komminister i Sundsjö i östra Jämtland, en socken som recensenten studerat i sin tidigare forskning. De historieintresserade i socknen nämner gärna den berömde författarens anknytning till trakten. Sundsvallskännaren Tedebrand uppmärksammar även att Strindberg sedan gjorde ett veckolångt besök hos sågverkspatronen Magnus Forsell på Ortviken. Besöket präglades av ett ”glatt och överdådigt samliv” med stadens elit på hotell och restauranger.

I några av essäerna återknyter Tedebrand till sin forskning om den svenska Amerikautvandringen. Dit hör en artikel om den mer än 150-åriga svensk-amerikanska tidningspressen, vars historia skrivits av professor Ulf Beijbom: *Press och pennfäktare i Svensk-Amerika* (2020). Efter de första alstren på 1850-talet blev tidningsfloran nästan oöverskådlig. En tid utkom svensk-amerikanska veckotidningar i tjugosju delstater. År 1915 fanns 130 svenskspråkiga tidningar, men antalet sjönk sedan kraftigt. Amerikaniseringen av invandrarna tog fart under och efter första världskriget, konkurrensen hårdnade i tidningsbranschen och antalet svensk-

födda minskade. I dag finns endast en svenskspråkig dagstidning kvar i USA, *Nordstjernan* i New York.

Ett av de övriga bidragen handlar om fackföreningsmannen och musikern Joe Hill: ”Joe Hill. Mannen som aldrig dog”. Joe Hills fascinerande historia har behandlats i flera biografier, bland annat av Göran Greider: *Städerna som minns Joe Hill. En svensk-amerikansk historia* (2015). Tedebrand berättar om den Gävlefödde Joel Hägglund (1879–1915), en emigrant som lämnat stort avtryck genom sina sånger. Hägglund lämnade Sverige 1902 och försörjde sig som arbetare i USA och vistades länge i Kalifornien. Han blev fackligt aktiv i *International workers of the world* (IWW) som, förutom genom strejker, använde sången som vapen. Han anklagades på tveksamma grunder för ett rånmord i Salt Lake City 1913, dömdes till döden och avrättades 1915. Han ansågs av många ha blivit oskyldigt dömd och blev en ikon inom amerikansk arbetarrörelse. I Sverige återupptäcktes hans sånger på allvar under 1960- och 70-talet. Bo Widerberg gjorde 1971 en film om Hill och våra ledande trubadurer har sjungit hans sånger.

Boken innehåller en rad läsvärda bidrag och Tedebrand tar upp de mest skiftande ämnen och rör sig hemvant mellan olika tidsepoker. Den kan rekommenderas till historieintresserade även utanför ämnesspecialisternas skara.

Mats Rolén

Svenbjörn Kilander. *När tiden byttes ut. Norra Jämtland och industrialiseringsprocessen 1850–1906.* Lund 2022.

Sedan lång tid är vi bekanta med huvuddragen i den norrländska industrialiseringen. Inte minst har vi klart för oss vilken stor roll skogen spelade, särskilt i den tidiga fasen. Avvittringen av statens skogar i norr möjliggjorde fler hemmansbruk, men också – och långt viktigare – den stora överföringen som skulle följa av skog till svenska och internationella skogsbolag och lokala entreprenörer. Denna handel med skog inleddes på allvar vid mitten av 1800-talet men inbromsades genom statliga reformer under seklets senare decennier och mer slutgiltigt i och med den

norrländska förbudslagen 1906. Denna var ett resultat av debatterna i den s.k. Norrlandsfrågan och kom efter ett förslag från utredningen av den statliga Norrlandskommittén.

Det har inte saknats empiri som kunnat läggas till grund för de tidigare beskrivningarna och den övergripande bilden kan nog fortfarande betraktas som hållbar. Men mycket av empirin är gammal och härstammar från just utredningar av olika slag, kompletterade av en rätt så fragmentarisk redovisning av lokala källor, färre än man skulle kunna tänka sig med tanke på de stora områden och den relativt långa tidsperiod som det handlar om.

Därför är det inte utan förväntan som man nu tar del av en ovanligt stor, detaljerad och ambitiös lokal undersökning av mark- och virkesaffärerna i åtta byar i tre socknar (Alanäs, Frostviken och Ström) i norra Jämtland, det län där den statliga avvittringen inleddes i början av 1820-talet. Undersökningen är resultatet av ett forskningsprojekt lett av professor emeritus Svenbjörn Kilander vid Mittuniversitetet i Östersund som finansierats av Riksbankens Jubileumsfond. Hans bok heter *När tiden byttes ut. Norra Jämtland och industrialiseringsprocessen 1850–1906* och är precis det slags analytiska utredning av skogsomvandlingens empiri som vi behöver för att komma vidare i vår förståelse av vad det var som faktiskt skedde och kunna foga in den norrländska utvecklingen i ett större panorama.

Undersökningen är till sin uppläggning klar och transparent. Kilander har satt sig ned med häradsrätternas lagfartsböcker och kommunalstämmornas protokoll för att i detalj ta reda på hur hemmanens mark omfördelades. Till det yttre bekräftar hans undersökning den övergripande bilden på flera sätt. Bönderna sålde verkligen sina hemman i stor omfattning och till förhållandevis låga priser, precis som tidens indignerade journalistik och romaner beskrev det. Och stämmoprotokollen intygar att man verkligen uppfattade, även på lokal nivå, att inflyttningen av obesutten arbetskraft i det alltmer industrialiserade skogsbruket ledde till superi, lössläppt leverne och moralisk upplösning. Den kritiska tonen i Norrlandsfrågan var begriplig.

So far so good. Men det verkligt väsentliga sker i nästa led av analysen. Det extremt närgångna tillvägagångssättet – Kilander arbetar ända ned på individnivå och redovisar bokstavligen varenda markaffär i de tre socknarna – gör det möjligt för honom att följa hur en ny ”rationalitet”, i Max Webers mening, under loppet av några få generationer tränger in i norra Jämtland. Till en början, när efterfrågan på timmer växer vid 1800-talets mitt, säljer vissa, mer företagsamma bönder avverkningsrätter. Det hindrar dem inte att stanna kvar i sin primära roll som jordbrukare där skogen av hävd används till husbehovsvirke, vedbrand, bete men också till foderproduktion (på raningar, myrar och stränder) och till bärplockning, fiskefångst och jakt, sidor av den norrländska jordbruksekonomin som Kilander kunde ha ägnat några fler sidor, det skulle ytterligare ha stärkt hans poäng.

Efter en tid börjar det dyka upp allt fler affärer i materialet där bönderna säljer hela hemmanet, men ofta kvarstannar på det som jordbrukare. Några av dem blir också aktivt indragna i det industriella skogsbruket genom att tillhandahålla hästar till virkestransporter och organisera lokala arbetslag för avverkning och flottning. Det var inte bara bolag som köpte. Även lokala bönder och vissa andra privatpersoner förvärvade skogsmark. I enstaka fall organiserade dessa lokala bolag, men vanligare var att de bönder som köpte skog sålde den vidare till etablerade skogsbolag vilka slutade som storägare av skog i vissa socknar. Ett av dessa var Graningeverken.

Efterhand kvalificeras virkesaffärerna genom en växande kreditgivning. Skogskapitalet kan intecknas för att lösgöra kapital som bönder eller andra kan investera antingen i fler skogsköp eller i projekt utanför socknen. På ganska få årtionden blir en del bönder affärsmän och en spontan och intern kapitalistisk logik tar i vissa grupper överhanden medan andra fortsätter som förut. Några av dessa blir i sin tur med politiska eller moraliska argument kritiker av utvecklingen, ibland med allianser och förbindelser på regional och nationell nivå (en dimension i utvecklingen som Kilander inte studerar).

Detta är en hjärtpunkt i Kilanders undersökning. Vad han i

en djupare mening är på jakt efter är just hur den moderna kapitalismen vinner insteg och tar sig uttryck i ett lokalt sammanhang. Hur blir bönder, djupt rotade i en agrar rationalitet och värdegemenskap, del av den industriella kapitalismens logik? Här polemiserar han aktivt mot den aktivistiska och ideologiserande Schumpetertolkning som han menar – och jag håller nog med – har präglat den s.k. entreprenörsforskningen under flera årtionden. Joseph Schumpeters bekanta uttryck om entreprenörens nyskapande dådkraft, *schöpferische Zerstörung* – skapande förstörelse – har enligt Kilander alltför mycket gjorts till en fråga om individuell personlighet, ett slags karaktärsbestämning med heroiserande inslag. Hans egen undersökning pekar snarare på att omständigheterna är det avgörande. Det är de stora strukturella förändringarna som möjliggör för enskilda bönder att anpassa sig. Förändringarna kommer utifrån och bönderna anpassar sig, men de gör det på olika sätt.

Härigenom kan Kilander också konstruktivt kritisera Alexander Chayanovs karakteristik av bondehushållens följsamhet mot traditioner, obenägenhet till förändring, deras cykliska tidsuppfattning, det obönhörliga fasthållandet vid den ägda jorden och vaktslåendet om dess arv inom familjen. Kilander finner helt enkelt att detta bara gäller vissa bönder, inte alla. Några bönder tar till sig den kapitalistiska logiken och accepterar, och kan dra nytta av, en marknadisering av jorden och ger sig detta öde i våld. De fungerar som ett slags lackmustest på Webers tes om kapitalismens nya rationalitet. Bondehushållen är inte så ogenomträngliga som Chayanov menade.

Det innebär i sin tur att det på ett nästan självklart sätt uppstår spänningar mellan de grupper bland bönderna som under dessa årtionden genom virkesrörelsen hamnar i helt olika logiker och rationalitet. Dessa tar sig uttryck i kontroverser vid sockenstämmorna. Där bestämmer fyrktalen rösterna och även om underlaget är begränsat och direkta omröstningar genomförs ganska sällan, så står det klart att det finns en grupp som vill begränsa bolagens inflytande och som dessutom försöker förhindra supandet och vad man uppfattar som det äkta och

ömtåliga samhällets upplösning. Men moderniseringen låter sig inte hindras av en eller annan motgång i sockenstämmorna. Kapitalismen får så att säga som den vill. Kilander noterar att de största markägarna, med flest röster, ofta inte ens behöver visa sig på stämmorna. Han kallar det deras ”allestädesnärvaro”, de får som de vill i kraft av sin storlek och makt över befolkningens utkomst och liv. Lokalbefolkningens fattiga kan dock vinna pyrrhussegrar, exempelvis genom att stoppa hundskatten som kunde te sig både dyr och onödig för en enskild. Bolagen brydde sig förstås inte.

En stor del av denna bok består av återgivningar av uppgifter ur källmaterialet som av Kilander ges inträngande kommentarer. En och annan läsare kanske kan undra om dessa detaljerade förlopp, bokstavligen på markplanet, verkligen tillför så mycket till den övergripande förståelsen av den norrländska industrialiseringen. Men det vore ett missförstånd. Det är just precis genom att arbeta på markplanet, genom att jämföra mantal och köpeskillingar och genom att granska släktförhållanden och krediter, som det blir möjligt för honom att förstå hur kapitalism kan bokstavligen bryta igenom inte bara på något formellt plan utan i människornas mentalitet och handlingar. Kilander har funnit titeln till sin bok i en roman av Gustav Hedenvind-Eriksson, ”Silverskogen sydväst om månen” (1950). Det heter där: ”Liksom man byter ut en gammal häst eller ko mot en yngre, så måste man också byta ut en gammal tid mot yngre.” Det är just vad det handlar om och det är ingen tom schablon. Vi kallar det för samhällsförändring.

Därför är det inte ett omåttligt anspråk när Kilander i slutkapitlet en smula storslaget föreslår att undersökningens resultat ”I en förlängning torde … kunna läggas till grund för en diskussion om hur det svenska samhället som helhet förändrades under 1800-talets andra hälft”. Han kallar faktiskt detta ”först som sist undersökningens övergripande problem”. Helt utvecklar han väl inte detta tema, men vad jag tror att han menar är att man kan se norra Jämtland som något av ett laboratorium där processer kan studeras i en liten överblickbar skala som i praktiken sker runtom i hela riket, ja, i hela världen. Och just denna

känsla infinner sig också hos läsaren. Den begränsade skalan – och den begränsade mångfalden i dessa utomordentligt glest befolkade socknar – gör att forskningen närmast får drag av kemiskt experiment med ett litet antal ingående komponenter.

Det som skedde i norra Sverige under denna intensiva period av förändringar blev, just på grund av landsdelens stora ekonomiska betydelse, också föremål för statens intresse. Staten insåg att den släppt kapitalismens krafter alltför lösa och grep in för att dämpa skadeverkningarna. Staten köpte faktiskt tillbaka delar av den mark som den själv avvittrat bara ett halvsekel tidigare. 1820- och 1830-talens extrema liberalism trycktes tillbaka av en mer ansvarstagande hållning till bruket av både människor och natur.

Kapitalismen behövde bli mer reglerad och organiserad, ett tema som Svenbjörn Kilander berört i sin tidigare forskning och som här produktivt återkommer som ett tolkande element. Det gör den i en tid när norra Sveriges resurser på nytt kommit på dagordningen genom den så kallade gröna omställningen i vad jag själv kallat det ”Nya gröna Norrland”, nytt eftersom det är en ny variant på den industrialisering som skedde kring sekelskiftet 1900. Även den här gången kan det bli aktuellt för staten att visa korten i en mycket känslig fas av utvecklingen i norra Sverige. Undersökningar som Kilanders ger bättre underlag för att förstå och tolka stora, resursrelaterade förändringsprocesser och reflektera över just sådana behov av reglering och balansering av stora samhällsintressen.

Sverker Sörlin

Medarbetare

Gunnar Balgård, f. 1938 i Mariestad. Kulturjournalist och författare.

Eskil Dagman, f. 1935 i Brandstorp i Skaraborgs län. F.d. religion- och historielärare; pastor i Åsele baptistförsamling i 35 år. Aktiv inom Åsele hembygdsförening och Johan Nordlander-sällskapets kulturpristagare 2021 tillsammans med hustrun Gertrud Dagman (f. 1939 i Obbola, f.d. textillärare i Åsele).

Lisa M. Granberg, f. 1991 i Lund. Fil.kand. i litteraturvetenskap vid Lunds universitet 2021. Teologie Master vid Uppsala universitet 2023.

Staffan Lundmark, f. 1957 i Umeå. F.d. forskningsarkivarie vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).

Ulf Lundström, f. 1953 i Skellefteå. Fil.dr i nordiska språk vid Umeå universitet. Tidigare tjänsteman vid Skellefteå museum. Styrelseledamot för Skellefteå hembygdsförening samt Föreningen för Skellefteforskning.

Alessandra Mastrangelo, f. 1993 i Potenza, Italien. Doktorand i skandinaviska språk och litteraturer vid Institutionen för lingvistik, litteraturvetenskap och komparativa studier vid Neapels universitet, ”L'Orientale”.

Irma Ridbäck, f. 1940 i Narken, f.d. Korpilombolo församling. Fil.kand. Bibliotekarie vid Riksarkivets bibliotek 1994–2006, tidigare vid Jämtlands läns bibliotek samt informationsansvarig vid Riksarkivet/ SVAR.

Mats Rolén, f. 1948 i Nyhem. Docent i historia vid Uppsala universitet 1987. Har arbetat som forskningsdirektör vid Riksbankens Jubileumsfond. Forskar och skriver om Jämtlands historia.

Peter Sköld, f. 1961 i Norrköping. Professor i historia, samisk kultur och samhällsutveckling vid Umeå universitet.

Sverker Sörlin, f. 1956 i Åsele. Fil.dr i idéhistoria vid Umeå universitet 1988, professor i miljöhistoria 1993. Sedan 2007 professor vid Avdelningen för historiska studier av teknik, vetenskap och miljö vid KTH, verksam vid KTH Environmental Humanities Laboratory.

Thore Tafvelin, f. 1937 i Nordmaling. Teol.kand., fil.lic. i historia. Har varit lärare vid Johannelunds Teologiska Institut (EFS pastorskola), lärare och rektor vid Mellansels folkhögskola. Därefter kyrkoherde, dels i Själevad-Mo pastorat, dels i Örnsköldsviks pastorat.